

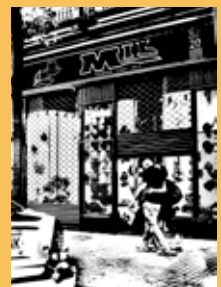
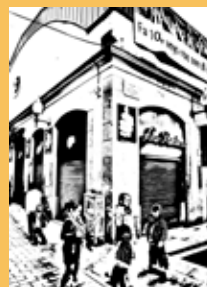
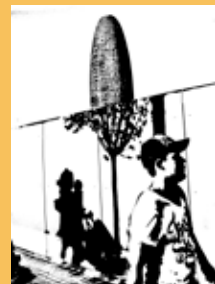
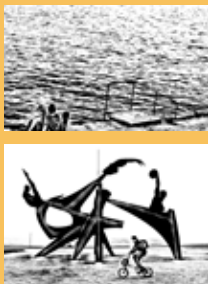
Joan Tomás

Barcelona, 1958. Amant de la fotografia des dels 11 anys, va ser autodidacte abans de formar-se a Londres a l'Ealing College of Higher Education (1977-80). Va fundar i dirigir la galeria fotogràfica Primer Plano i va ser membre fundador del Centre de Fotografia Documental de Barcelona. L'exposició *Papel activo*, dins el festival Docfiel15, va mostrar els seus projectes més compromesos amb l'activisme social.

Especialitzat ara en el retrat, al llarg de la seva carrera Joan Tomás ha treballat en projectes de tot tipus, des del fotoperiodisme fins a la foto de moda i publicitat. A partir del 2004 va començar a fer servir la fotografia com a eina per visibilitzar col·lectius i reivindicar drets. Sota el pseudònim Sr Lorenzo ha presentat *Mi Barrio*, *La ciudad tomada*, *Escolta'm*, *Encajados* i *Veus des de la Ribera*, entre d'altres.

Projecte sense títol és un treball artístic que

elimina els mitjos tons per quedar-se només en el blanc i el negre. En paraules de Tomás, “la radicalitat del contrast ens ofereix imatges molt més gràfiques i essencials. El relat es potencia i a la vegada es fa més abstracte. Ens planteja la veritat de la imatge i la seva continuïtat i relació amb la realitat, i ens fa dubtar”.

Pensar les ciutats del demà

Quan fa dos anys es va cloure la Primera Biennial Ciutat Oberta poc podíem imaginar que la segona edició s'hauria d'organitzar en mig

d'una pandèmia global que ja ha provocat més d'un milió de morts i ha alterat tots els paràmetres de la vida pública i privada. Les condicions excepcionals en què se celebra aquesta segona Biennial ens recorden que als desafiaments ja coneguts hem d'afegir-hi un component nou, la incertesa: haver de respondre de sobte a una amenaça imprevista i desconeguda que posa a prova tots els engranatges de l'organització social.

L'enorme trasbals econòmic i vital que ha comportat la pandèmia ha deixat en segon terme altres crisis no menys importants, com el canvi climàtic o l'emergència social derivada de les creixents desigualtats. Però la crisi del coronavirus també pot actuar com un catalitzador de grans transformacions en curs que, un cop culminades, faran que la realitat de demà no s'assembli en res a la d'avui. El teletreball n'és l'exemple més evident.

Allà on aquestes transformacions impactaran primer i amb més intensitat és a les grans ciutats. Per això és tan important disposar d'oportunitats de reflexió com la que ofereix la Biennial de pensament per debatre les grans qüestions que determinaran el seu futur: de quina manera s'ha d'afrontar la crisi ambiental; com impactaran la revolució digital o la intel·ligència artificial en la vida de la gent; quins instruments urbanístics i de disseny de l'espai s'han d'adoptar per fer ciutats més resilients, més amables i més justes en la distribució dels recursos, o de quina manera s'han de replantejar els models de consum i mobilitat perquè siguin sostenibles. Els moments de crisi són també moments de perill per a la democràcia. La por al futur pot atiar la temptació d'una resposta autoritària. Què hem de fer perquè la democràcia en surti reforçada? Sobre aquestes qüestions reflexionen els autors convidats a participar en aquest número de Barcelona Metròpolis. — Milagros Pérez Oliva

Dossier

Ciutat oberta. Els reptes del futur

4-11

Emilio Santiago Muíño

Cap a uns vots collectius
de luxosa pobresa

12-16

Míriam García García

Imaginem la ciutat simbiòtica

18-25

Mike Davis

L'any de la plaga

26-30

Fernando Broncano

Sobiranes tecnològiques

32-37

Amparo Lasén Díaz

L'escolta a la ciutat digital

40-45

Santiago Alba Rico

La fi del món (comú)

46-51

Míriam Juan-Torres

L'extrema dreta i el populisme
autoritari, reptes per a la
democràcia liberal

52-57

**Estrella Montolío
i Sebastián Bonilla**

Retòrica ultra

58-62

Xavier Casals

Com definir Vox? Cinc claus
interpretatives

64-68

Areti Markopoulou

Ciutats que aprenen
de la ciència: la resposta
a una crisi de disseny

70-73

Guillermo López Linares

La ciutat està despullada:
la natura com a necessitat

74-80

Izaskun Chinchilla

Alternatives a la plaça dura.
Per la biodiversitat urbana
i l'empoderament ciutadà

**Cap a uns vots
col·lectius de
luxosa pobresa**
**Emilio Santiago
Muíño**

En comptes de pensar en la ciutat com una realitat condemnada, com fa cert ecologisme castastrofista, podem veure-la com una

promesa encara incomplerta que la transició ecològica ens pot ajudar a culminar. Això dependrà del fet que siguem capaços d'articular una nova manera de desitjar, un nou plaer de viure ecològicament frugal.

L'economia ecològica ha constatat que avui les ciutats són autèntics forats negres metabòlics, claveguerons enormes d'energia i de materials. El 80% de l'energia mundial i el 75% dels recursos els consumeixen les ciutats. Quant a les emissions, també són responsables del 75%.¹ Per dir-ho a l'estil dels titulars, el fenomen urbà és el catalitzador més important de la crisi socioecològica.

Com a premissa, abans d'abordar qualsevol reflexió seriosa sobre qüestions ecosocials, Jorge Riechmann sol fer una recomanació metodològica de partida: abandonar la mirada "intramurs" i adoptar una perspectiva "extramurs".² És a dir, trencar amb les dissonàncies teòriques, ideològiques i cognitives que tendeixen a confondre l'espai on es juguen les qüestions polítiques i morals importants amb els límits de la comunitat habitual (ja sigui el municipi, la regió, la nació o fins i tot la humanitat en tot el seu conjunt, en el cas del pensament més internacionalista). Obligar-se a introduir a l'anàlisi allò que queda fora espontàniament; per descomptat, a l'enfora social, però especialment a l'enfora natural (els cicles biogeoquímics, la xarxa d'ecosistemes, les relacions d'ecodependència).

Aquest consell es pot aplicar perfectament al dilema de la ciutat i el seu futur en temps de crisi ecosocial. Perquè la relació del fenomen urbà amb l'emergència climàtica o l'exhauriment de recursos bàsics pels metabolismes industrials va molt més enllà de la ciutat entesa des de la vivència immediata que en tenim. Sens dubte, el model alimentari actual —que ha substituït els camperols per màquines mogudes per combustibles fòssils, buidant així demogràficament els camps— és una conseqüència del nostre model urbà sense el qual aquest no s'explica. I fins ara, les millors fites en matèria de sostenibilitat urbana solen incórrer en un vell truc colonial: l'externalització del deute ecològic. A l'altra cara de la postal de les European Green Capitals hi ha la Xina, convertida en un infern dickensià, on el dèficit de llum per contaminació atmosfèrica ja ha arribat al punt d'alterar el procés de la fotosíntesi.

Aquest eixamplament de la mirada que és consubstancial a l'ecologia política i al seu materialisme sembla comportar un cert pessimisme urbà. Si no ens fem trampes jugant al solitari amb els comptes ecològics, és temptador pensar que la ciutat moderna és una realitat condemnada, metabòlicament inviable. O, si més no, intrínsecament excoent.³ Al capdavant, igual que tot al nostre món, les ciutats modernes són filles del premi de loteria energètic que són els combustibles fòssils, els quals van permetre l'existència dels motors de combustió i dels fertilitzants de síntesi i, al seu torn, no només van possibilitar el gigantisme demogràfic i espacial de les nostres urbs, sinó també la seva independència respecte dels seus agrosistemes circumdants.

Notes

1. Gary Gardner, "La ciudad, un sistema de sistemas", a *La situación del mundo 2016. Ciudades sostenibles. Del sueño a la acción*. FUEM Icaria, Madrid, 2016.
2. Jorge Riechmann, *Ética extramuros*. Ediciones UAM, Madrid, 2016.
3. Són nombrosos els autors de l'ecologisme polític que defensen aquesta tesi de la inviabilitat de la civilització urbana en un món postcombustibles fòssils. Aquesta és la tesi prospectiva fonamental d'un llibre com *En la espiral de la energía*, del difunt activista Ramón Fernández Durán i Luis González Reyes (Libros en Acción, 2014).

Emilio Santiago Muño. Doctor en Antropologia Social per la Universitat Autònoma de Madrid i màster en Antropologia d'Orientació Pública, és membre del Grup d'Investigació Transdisciplinària sobre Transicions Socioecològiques i del grup motor del manifest *Última llamada*. Activista i fundador de l'Instituto de Transición Rompe el Círculo, té una dilatada experiència en la gestió de projectes des dels moviments socials. Ha participat com a educador popular ambiental en el projecte Huerto en la Terraza del Centro de Arte 2 de Mayo de la Comunitat de Madrid. És autor, entre d'altres, dels llibres *No es una estafa, es una crisis (de civilización)* (Enclave de libros, 2015), *Rutas sin mapa: horizontes de transición ecosocial* (Catarata, 2016) i *Opción cero: el reverdecimiento forzoso de la Revolución cubana* (Catarata, 2017).

La ceguesa d'un parpelleig

Però avui sabem que aquesta secessió ecosistèmica va ser il·lusòria. Com tants trets antropològics contemporanis, va ser un miratge. Una cosa que podríem anomenar, en termes històrics, la ceguesa d'un parpelleig. Com si haguéssim considerat definitiva la foscor brevíssima que ens suspèn la visió en obrir i tancar els ulls. Però la fi de la matriu industrial fòssil, que succeirà per imperatiu geològic al llarg de la primera meitat d'aquest segle, i que hem d'accelerar políticament durant la dècada vinent per evitar un món climàticament inhabitable, torna a situar la ciutat moderna davant d'allò que Mumford en deia “el problema de la

quantitat”: com sublimar “la massa física en energia física” per tal de no sucumbir al gigantisme.⁴

En aquest punt cal fer una anotació tècnica sobre un dels nusos gordians de la transició ecosocial que encara es troba en discussió científica, però de la qual ja és possible extreure'n conclusions raonables: és gairebé impossible que una matriu energètica 100%

El món haurà de transformar-se profundament, però no amb la substitució de tecnologies, sinó amb la substitució de relacions socials. La relocalització productiva i la reordenació del territori seran puntals d'aquesta altra gran transformació.

renovable pugui fer-se càrrec del món tal com el coneixem. El món haurà de transformar-se profundament, però no amb la substitució de tecnologies, sinó amb la substitució de relacions socials. La relocalització productiva i la reordenació del territori seran puntals d'aquesta altra gran transformació en sentit polanià. Fonamentalment perquè l'electrificació total del transport actual, que avui depèn de derivats del petroli en un 95%, a més de ser gairebé irresoluble en certs formats (aviació, maquinària pesant), és materialment impossible, ja que toparia amb els límits del capital mineral de la Terra.⁵ Una vegada més, aquí la qüestió ecosocial ressona carregada amb els ecos de la vella qüestió social; per dir-ho en un tuit, el dilema del segle XXI és: o cotxes elèctrics per alguns, o bicicletes per a tots. Allò que en un món ple, extralimitat, on l'assumpte Hitler (la lluita pel *lebensraum*, l'espai vital) compta amb condicions molt més propícies per emergir que al segle XXI, es podria traduir en un dilema molt més cru: o aprendre a matar a una escala sense precedents, o aprendre a compartir a una escala sense precedents.

Però fins i tot si assumim les limitacions minerals i d'altre índole que comporta el desplegament de les energies renovables, cal fer una aproximació menys lúgubre al fenomen urbà a l'era de la crisi ecosocial. En primer lloc, anomenar ciutats als entramats urbans en què habitem avui és una inèrcia lingüística poc precisa. Seria millor dir-ne megalòpolis: autèntics “melanomes urbanístics” —segons l'encertada expressió de José Manuel Naredo—⁶ que arruïnen simultàniament el camp i la ciutat en els seus sentits clàssics, com bé va saber veure Guy

Notes

4. Lewis Mumford, *La ciudad en la historia*. Pepitas de Calabaza, Logroño, 2012.
5. Per iniciar-se en aquest tema, tan desconegut com essencial, és recomanable consultar el treball d'Antonio i Alicia Valero, científics de la Universitat de Saragossa. "Los límites minerales", un article divulgatiu d'Alicia Valero, va ser recollit al número 36 de *La Maleta de Portbou*, al dossier "Ecologismo o barbarie".
6. José Manuel Naredo i Antonio Montiel Márquez, *El modelo inmobiliario español y su culminación en el caso valenciano*. Icaria, Barcelona, 2011.
7. Guy Debord, *La sociedad del espectáculo*. Archivo Situacionista Hispano. Disponible a <https://sindominio.net/ash/espect.htm>.
8. Un bon catàleg d'experiències urbanes sostenibles a l'Estat espanyol ha estat recollit per Fernando Prats, Nerea Morán i Kois Casadevante al llibre *Ciudades en movimiento. Avances y contradicciones de las políticas municipalistas ante las transiciones ecosociales*. Foro de Transiciones, Madrid, 2018.

Vist el pes demogràfic i polític de la ciutat en el conjunt del món, resulta inimaginable que la transició ecològica pugui desplegar el tipus de tasca històrica que se li requereix sense convertir les ciutats en protagonistes del canvi.

Debord.⁷ La dicotomia ciutat-camp, tot i que fonamental en termes d'alteritat cultural, ha estat metabòlicament una ficció fins l'inici del gran hiat material en la història de la espècie que Will Steffen anomena "la gran acceleració", Eric Hobsbawm "la fi del neolític" i Pier Paolo Pasolini "la desaparició de les cuques de llum", i que comença després de la Segona Guerra Mundial. En termes generals, la ciutat històrica ha format part del camp: una unitat ecològica, o almenys en profunda simbiosi, marcava la relació del burg amb el seu *hinterland*, el seu entorn proper. L'agricultura urbana, que avui l'activisme ecologista enarbora com una de les seves estrelles programàtiques, ha estat més regla que excepció. El mateix podria dir-se de tot un conjunt d'activitats i usos del sòl que avui situaríem dins del sector primari. Deia Borges a *Fervor de Buenos Aires* que, a les fogueres de Sant Joan, "la ciutat recorda que un dia va ser camp". No ho recorden també l'hodonímia i la toponímia de les nostres ciutats, amb noms de carrers i llocs com Huertas o Matadero, en el cas de Madrid?

Una bona promesa incomplerta

El fet que la ciutat, com va saber veure Lewis Mumford, estigués continguda en límits humans, va ser sempre una precondition de la seva funció essencial: ser un lloc de comunió, un nucli d'intensitat social que fa enlairar, millor que cap altra institució humana, la capacitat de coordinació i de cooperació que és inherent a la cultura en el sentit antropològic, tot potenciant alhora fenòmens de gran interès polític com el cosmopolitisme ètic i la innovació científica, discursiva, ideològica i artística. Davant les concepcions impugnadores sobre el fet urbà que empra cert ecologisme catastrofista, resulta més interessant pensar en la ciutat, com feia Mumford, com "una bona promesa encara incomplerta" que la transició ecològica ens pot ajudar a culminar. I viceversa: vist el pes demogràfic i polític de la ciutat en el conjunt del món, resulta inimaginable que la transició ecològica pugui desplegar el tipus de tasca històrica que se li requereix sense convertir les ciutats en protagonistes del canvi. L'exhortació d'Henri Lefebvre que diu que la revolució serà urbana o no serà ha guanyat rellevància a l'era de la crisi socioecològica.

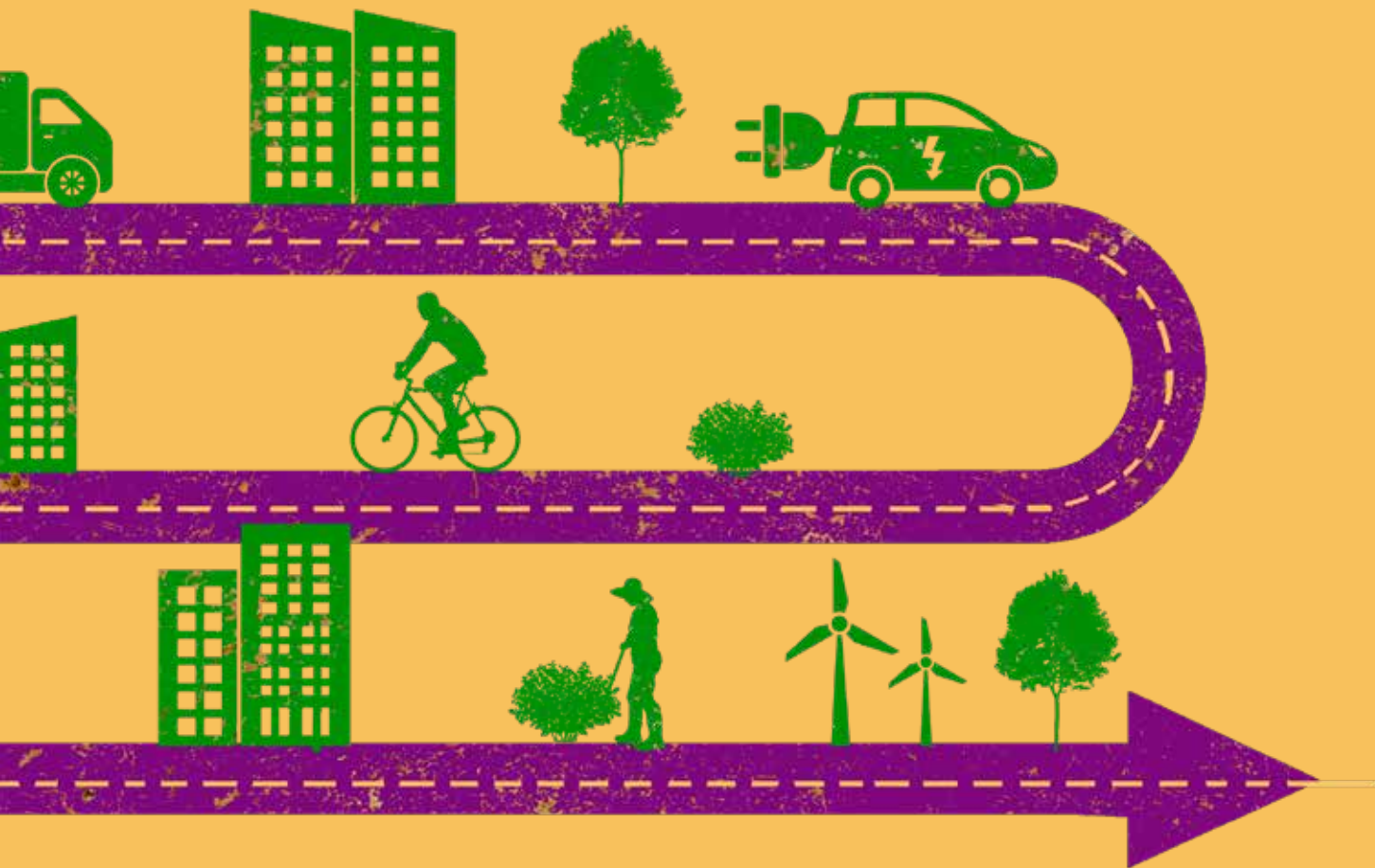
De fet, les ciutats són qui ja estan prenent la *iniciativa civilitzadora* en matèria de transició ecològica, tant en l'àmbit de les polítiques públiques municipalistes com de pràctiques alternatives des de la societat civil organitzada. Les experiències inspiradores es multipliquen en àmbits com la producció distribuïda d'energia renovable, el compostatge de matèria orgànica o la mobilitat ciclista.⁸ Però complir la promesa perduda de la ciutat alhora que

Notes

9. Per familiaritzar-se amb l'horitzó exterminista davant la cruïlla ecosocial del segle XXI, vegeu Peter Frase, *Cuatro futuros. Ecología, robótica, trabajo y lucha de clases para después del capitalismo*. Blackie Books, Barcelona, 2020. I també Carl Amery, *Auschwitz, ¿comienza el siglo XXI?: Hitler como precursor*. Turner, Madrid, 2002.

la ciutat ens ajuda a fer un aterratge d'emergència dins dels límits planetaris exigeix mutacions de gran calat a la morfologia i la dinàmica urbana que avui amb prou feines s'ha explorat. Posar fre al creixement tumoral de la megalòpolis —en termes generals que s'hauran d'afinar en cada cas específic— passa per posar límits al creixement històric extensiu de l'espai urbà. Rehabilitar i redistribuir abans que construir. Construir, quan sigui necessari, sota pautes denses, tot revertint el model de *suburbia*, voraç en termes ecològics i espacials. Descentralitzar molt més les dotacions i serveis per assegurar vides de proximitat. I, naturalment, *agraritzar* la ciutat, amb un important sector primari periurbà que cobreixi amb aliments locals una part no anecdòtica de la dieta. Els parcs agraris metropolitans són, en aquest sentit, una eina essencial per fer de la relació ciutat-camp “un matrimoni estable, i no una simple aventura de cap de setmana”, com volia Mumford. I cal que adquireixin, tant en l'ordenació del territori com en la política econòmica (formació professional, polítiques actives d'ocupació, compra pública alimentària) un pes molt més gran que l'actual.

És imprescindible una revolució cultural que permeti el desacoblament entre felicitat i societat de consum.

Però aquesta agenda de transformació ecosocial dependrà dels avenços en dos àmbits: per una banda, la progressiva mutació del nostre sistema econòmic cap a una realitat postcreixement i, per tant, en certa manera postcapitalista. Es tracta d'una tasca en què les ciutats han de fer un paper essencial, però que desborda de bon tros el marc

del municipalisme. Per altra banda, és imprescindible una revolució cultural que permeti el desacoblament entre felicitat i societat de consum. Sense ella, els guanys en ecoeficiència de les nostres ciutats es diluiran en un efecte rebot, el decreixement de l'esfera material de l'economia serà un objectiu impossible dins el joc democràtic pluralista i qualsevol forma de Green New Deal acabarà per convertir-se en una volta de rosca que reforçarà l'arquitectura colonial i extractivista del comerç internacional.

Notes

10. Tal com constata Mumford, durant l'Edat Mitjana, la quantitat de dies festius que marcava el calendari anual arribava a ser de 180, la qual cosa contrasta amb els 144 dies sense obligacions laborals d'una feina actual amb bones condicions.

Luxosa pobresa

Aquí sí que les ciutats, les seves ciutadanes i els seus governs poden i han de fer una contribució imprescindible. Les sortides de la crisi ecològica en termes democràtics i igualitaris davant les opcions exterministes⁹ depenen de que siguem capaços d'articular una altra manera de desitjar. Hem de trobar en un empobriment energètic i material, relatiu però substancial, una oportunitat per gaudir d'altres formes de riquesa col·lectiva, avui deprimides per la frenesia compulsiva que imposa el totalitarisme econòmic estructuralment imperant: riquesa de temps lliure, de relacions personals, afectives i sexuals; riquesa de creativitat i empoderament artístic, d'associativitat comunitària; riquesa lúdica i riquesa esportiva. He anomenat aquesta proposta, servint-me d'un oxímoron poètic, *luxosa pobresa*. Bàsicament, es tracta d'un horitzó desiratiu i d'una nova economia libidinal en

Hem de trobar en un empobriment energètic i material, relatiu però substancial, una oportunitat per gaudir d'altres formes de riquesa col·lectiva: riquesa de temps lliure, de relacions personals, afectives i sexuals.

què l'autocontenció del consum, ecològicament prescindible, es pugui compatibilitzar amb una expansió del gaudi d'allò que Georgescu-Roegen ens recordava, tot insistint en una cosa òbvia però sempre oblidada, que és la raó última del procés econòmic: *el plaer de viure*. Aquesta sublimació de la massa física en energia psíquica que reclamava Mumford troba el

seu secret alquímic en la construcció col·lectiva d'un nou plaer de viure que sigui ecològicament frugal.

I és que la bretxa entre “com vivim i com podríem fer-ho”, com l'anomenava William Morris, pot seguir impulsant la feina del vell talp. També en un segle d'empobriment material, declivi energètic i adaptació a un món més càlid i climàticament més hostil. Per tal que així sigui, toca drenar els coàguls de la nostra imaginació utòpica. No és difícil especular amb un horitzó de transformació urbana que a més d'ecològicament viable i socialment just sigui més desitjable que l'actual. Entorns urbans saludables que converteixin les xifres de víctimes per contaminació en peces d'un museu dels horrors. Rius desembrossats, llits fluvials naturalitzats i grans corredors ecològics interurbans per al gaudi de la natura i la pràctica de l'esport a l'aire lliure. Teixits associatius molt densos organitzats al voltant de l'autogestió comunitària de passions comunes: polítiques, gastronòmiques, lúdiques, científiques, eròtico-festives. Robustes escenes musicals i artístiques locals, inserides en un circuit descentralitzat d'alegres, generoses i abundants celebracions de barri.¹⁰ Hamacòdroms públics als parcs per acollir-se a la mandra com a dret, que diria Paul Lafargue. Cap d'aquestes pràctiques col·lectives no exigeix grans inversions energètiques o grans equipaments tècnics per

El pacte ecosocial ha de cedir prosperitat energètica i material a canvi de seguretat econòmica.

Opción cero:
el reverdecimiento forzoso
de la Revolución cubana
Catarata, 2017

Rutas sin mapa: horizontes
de transición ecosocial
Catarata, 2016

No es una estafa, es una crisis
(de civilización)
Enclave de Libros, 2015

poder desplegar tot el seu potencial quan es tracta de configurar nous patrons de vida bona.

Una puntualització materialista

Per acabar, un puntualització materialista: les “revolucions culturals” i les “reformes morals”, i sens dubte el programa de la luxosa pobresa aquí esbossat, no poden entendre's com el resultat de les intencions voluntaristes de subjectes polítics. Les formes de vida són fenòmens constituïts estructuralment. I serà la modificació de les estructures socials allò que podrà tenir efectes contrastables quant a la conformació dels patrons de subjectivitat de la gran part de la població.

Per arribar a la luxosa pobresa, serà tan important filar una nova narrativa utòpica ecologista que construeixi nous imaginaris de desig i de vida bona com vital enquadrar totes aquestes resignificacions en algunes conquestes populars que marcaran nous horitzons de drets. I aquests drets comportaran noves condicions de possibilitat per a la vida social. Repartir equitativament temps productiu i reproductiu per guanyar llibertat personal, distribuir riquesa per estendre seguretat col·lectiva i consolidar allò comú com a principi director per optimitzar ecològicament la riquesa existent: aquesta podria ser la tríada bàsica de metes que defensaria aquest reformisme revolucionari, tal com en deia André Gorz. La renda bàsica universal, la jornada laboral de 30 hores setmanals, la llicència lliure obligatòria en qualsevol investigació/desenvolupament amb participació de diners públics i la xarxa de cosoteques municipals (biblioteques de préstec ciutadà d'objectes) podrien ser les naus capitanes d'un programa que procuri assolir aquests objectius.

Moltes de les reformes individualitzades de llibertat de consum que van prosperar durant el neoliberalisme, i que van servir com a efecte compensatori davant la precarització de la vida quotidiana, s'han convertit en privilegis ecològics que atempten contra el principi més bàsic de la democràcia: la universalitat. Un projecte de transició ecològica socialment justa ha d'organitzar la supressió d'aquests privilegis. Però això només serà políticament viable si, en contraprestació, assegurem un gran salt en seguretat material combinat amb un horitzó de sentit de vida més seductor. En definitiva, les ciutats sostenibles del segle XXI han de posar el seu gra de sorra en la inversió del pacte social neoliberal: si aquest últim intercanviava precarietat econòmica per consum conspicu de masses, el pacte ecosocial ha de cedir prosperitat energètica i material a canvi de seguretat econòmica i d'una idea de felicitat nova i més grata, inspirada en una cosa semblant a uns vots col·lectius de luxosa pobresa.

**Imaginem
la ciutat
simbiòtica**
**Míriam García
García**

La crisi de la covid-19 ha estat un xoc antropològic, és a dir, una experiència terrible per a milions de persones que marcarà els seus records per sempre i canviarà el seu futur de manera fonamental. I també és una alerta que ens impulsa cap a un model de ciutat renovat que satisfaci les necessitats de totes les persones dins dels límits del planeta.

Barcelona, 26 d'agost de 2020. Ens ho havien advertit per activa i per passiva, des de Bill Gates fins Greta Thunberg. Alguns ho havien llegit en revistes científiques i d'altres ho havien sabut pels crits dels joves manifestants al carrer: “És la fi d'una era!”. La gota que ha fet vessar el got ha estat la covid-19, que cruelment ens ha demostrat la interrelació entre el planeta i el nostre model econòmic, la nostra manera d'habitar. En paraules del filòsof, sociòleg i antropòleg Bruno Latour: “La primera lliçó del coronavirus és també la més impressionant: ja hem fet la prova; efectivament, es pot, en poques setmanes, suspendre a tot arreu i simultàniament un sistema econòmic que fins ara ens havien dit que era impossible d'alentir o redirigir”.¹

Un altre aprenentatge global d'aquesta pandèmia ha estat reconèixer la gravetat de la crisi sistèmica del planeta. I és que, per primer cop, hem sentit en primera persona les conseqüències de la intensa activitat humana que resulta del model econòmic que impera a les societats denominades desenvolupades i en vies de desenvolupament. Una activitat que està provocant una tensió sense precedents en els sistemes que sustenten la vida a la Terra. Així, per exemple, l'extracció i el processament de materials, de combustibles i d'aliments són els causants d'aproximadament la meitat de les emissions globals totals de gasos d'efecte hivernacle i de més del 90% de la pèrdua de biodiversitat i de l'estrès hídric.² Com a conseqüència, la temperatura mitjana global ja ha augmentat 0,8 °C des de l'època preindustrial i anem pel camí de generar un increment de gairebé 4 °C arribat l'any 2100, si no hi fem res. Les sequeres, els incendis, l'erosió del sòl i les inundacions no paren d'augmentar. Actualment, una tercera part de la superfície terrestre del món i gairebé el 75% dels recursos d'aigua dolça es dediquen a la producció agrícola o ramadera, amb l'impacte que això suposa per a la conservació dels ecosistemes naturals. Ja a l'any 2010, l'11% de les espècies havien desaparegut a causa de canvis en l'ús de la terra. Precisament la pèrdua de biodiversitat es troba a l'origen zoonòtic de la covid-19.³

Deia el sociòleg alemany Ulrich Bech que els xocs antropològics es produeixen quan moltes poblacions senten que han estat sotmeses a un esdeveniment terrible que els deixa marques indelebles a la consciència, que marcarà els seus records per sempre i que els canviarà el futur de manera fonamental i irrevocable. Els xocs antropològics proporcionen una nova forma d'estar al món, de veure'l, i de fer. En aquest sentit, la covid-19 és, sens dubte, un xoc antropològic. Les dades són esgarrifoses i no deixen de créixer. A mitjans de setembre hi havia més de 29 milions de persones infectades i 940.000 morts arreu del món. Un virus invisible que tot ho ocupa, un d'aquells “hiperobjectes” característics de la condició antropocena dels quals parla Timothy Morton.⁴ Ens trobem, en efecte, al llindar d'un gran canvi. Els innumerables intents de desdibuixar la magnitud i l'abast de la catàstrofe posen de manifest què està en joc: el futur.

Notes

1. Els primers dies del confinament, el filòsof Bruno Latour va escriure un assaig per al diari cultural en línia AOC. Aquest assaig ha encoratjar molts a imaginar com de diferent podria ser el món si aprenguéssim d'aquesta experiència. Es pot recuperar a *CTXT*: <http://ow.ly/Q34J50Bfva0>.
2. ONU, *Global Resources Outlook 2019: Natural Resources for the Future We Want*.
3. WWF, *Pèrdua de naturalesa y pandemias. Un planeta sano por la salud de la humanidad*, 2020.
4. Morton, T., *Hyperobjects: philosophy and ecology after the end of the world*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2013.

Míriam García García. Doctora en Arquitectura, paisatgista, tècnica urbanista i directora de Landlab, laboratori de disseny urbà i planificació de paisatges resilients. Combina la pràctica professional amb la recerca i la docència. La seva feina se centra en el coneixement, la divulgació i el desenvolupament d'instruments capaços d'afrontar els reptes de l'escalfament global i la pèrdua de biodiversitat. Ha obtingut, entre d'altres, el premi de la XII Biennial d'Arquitectura i Urbanisme celebrada a Espanya i el primer premi a la XII edició de la convocatòria Ibèrica Arquia/tesis 2019. És membre de l'Assemblea per al Clima Neutral i les Ciutats Intel·ligents de la Comissió Europea i del Comitè Científic d'Europa.

Notes

5. Beck, U., "Emancipatory catastrophism: What does it mean to climate change and risk society?", a *Current Sociology*, 63(1), pp. 75-88 (2015).

6. L'informe *Planetary Boundaries*, redactat el 2009 per la Universitat d'Estocolm amb altres científics europeus, nord-americans i australians, identifica una sèrie de límits planetaris al voltant de deu cicles biogeofísics, el desbordament dels quals podria provocar greus alteracions al sistema Terra. Aquests cicles són els següents: canvi climàtic, biodiversitat, nitrogen, fòsfor, ozó estratosfèric, acidificació dels oceans, aigua dolça, sòl, contaminació per aerosols i contaminació química.

7. Margulis, L., *El origen de la célula*. Reverte, Barcelona, 1988. (*Symbiotic Planet: A new look at evolution*. Weidenfeld & Nicholson, Londres, 1986).

Nous models d'organització

En aquest context, és interessant reconèixer allò que Beck anomena "la metamorfosi del risc".⁵ Per ell, no es tracta de contemplar les conseqüències negatives de les catàstrofes, sinó d'aprofitar-ne les conseqüències imprevistes, potencialment positives i emancipadores, com ara el sorgiment de nous ordres, estructures i relacions.

Fixem-nos, per exemple, en les ciutats, on habita més del 55% de la població del planeta i es genera el 70% dels gasos d'efecte hivernacle o es consumeix el 78% de l'energia. Fariem bé d'interessar-nos, doncs, per models d'organització nous com els que defensa l'economista Kate Raworth. El model de Raworth es representa a través d'una imatge molt pregnant: hem de viure dins d'una rosquilla. La rosquilla que proposa no és una guia de polítiques concretes, sinó una manera d'analitzar el sistema per orientar decisions. Al forat central de la rosquilla s'hi representen les necessitats bàsiques per al benestar: aliment, aigua potable, habitatge, energia, sanitat, igualtat de gènere, salari de subsistència i llibertat política. El perímetre exterior de la rosquilla representa el sostre ecològic. És a dir, els límits planetaris identificats com amenaçadors per a la vida, des de la pèrdua de biodiversitat fins l'acidificació dels oceans.⁶ D'aquesta manera, Raworth ha aconseguit redibuixar l'economia com un subsistema obert que pertany al sistema planetari. Aquest va ser el principal canvi conceptual introduït per economistes ecològics com Barbara Ward o Herman Daly a la dècada dels 70, tot i que, malauradament, sense èxit.

Per altra banda, l'adaptació, el model de ciutat renovat, sorgirà de la nostra capacitat de promoure relacions simbiòtiques noves. La simbiosi és un pacte creatiu en el qual, al final, ningú no guanya ni perd, sinó que hi ha una recombinació. D'aquesta manera es construeix alguna cosa nova com a mecanisme d'adaptació a les perturbacions. Això ho sabem gràcies a la biòloga Lynn Margulis, qui, a la dècada dels 70, va formular una teoria nova que, tot i no trencar totalment amb

els postulats de Charles Darwin basats en la competició, sí construïa un nou marc per comprendre la innovació evolutiva: la simbiosi (o associació física entre organismes d'espècies diferents).⁷

Posem ara atenció a les experiències, els prototips i els inicis de noves associacions simbiòtiques com a evolució cap

a una ciutat que satisfà les necessitats de totes les persones, però dins dels límits del planeta. Una ciutat com Àmsterdam, on es fomenta la creació d'empreses que desenvolupin productes que durin més temps i es puguin reparar; on es creïn passaports que comptabilitzin els materials reutilitzables a les demolicions i es promogui l'ús de materials

El model de ciutat renovat sorgirà de la nostra capacitat de promoure relacions simbiòtiques noves. La simbiosi és un pacte creatiu en el qual, al final, ningú no guanya ni perd, sinó que hi ha una recombinació.

més sostenibles en la construcció d'edificis; on les llars i els bars i restaurants donin el menjar que rebutgen. Una ciutat com Nova York, on la resiliència vers les pertorbacions, tant sanitàries com climàtiques, defineix noves infraestructures i espais a la ciutat. Ciutats on es fomenta l'associació del consum de productes ecològics i de proximitat. Ciutats que han estat capaces d'establir aliances, bancs de terra i cultiu amb el seu entorn rural proper. Ciutats com Vitòria, on han incorporat l'agricultura, la biodiversitat i la biofilia al tractament de les zones verdes.

Sistemes sostenibles

Per tal de frenar la propagació d'aquesta pandèmia, arreu del món s'estan implementant mesures estrictes que han dut, per primer cop a la història, a una reducció global de l'activitat que s'ha vist reflectida en una disminució de la mobilitat i de l'activitat industrial,

que ha comportat una reducció temporal de la contaminació. Aquesta conjuntura ens ha fet reflexionar sobre la importància dels serveis de proximitat, de la qualitat de l'aire i de l'espai públic. Moltes capitals europees s'han sumat a d'altres —com París, Londres, Berlin, Roma o Barcelona— que ja havien apostat per definir zones de baixes emissions per reduir les emissions contaminants produïdes en gran part pels vehicles, i per reapropiar-se de l'espai públic. Propostes com la “ciutat dels 15 minuts”, de l'urbanista Carlos Moreno (defensada per l'alcalde de París Anne Hidalgo) o les “superilles”, ideades per BCNEcologia, guanyen ara adeptes a tot el món. Es tracta de models que pretenen fer síncrona la transició energètica cap a fonts baixes en carboni i renovables amb una política urbana de transformació radical de la mobilitat i, així, dels nostres modes de vida.

La covid-19 ha evidenciat també els riscos de la vulnerabilitat social i de les desigualtats de gènere, així com la fragilitat i la

insolidaritat dels models productius basats en el turisme. Per altra banda, ha posat en valor l'habitatge i l'espai públic com llocs per viure-hi i no de consum, la distribució igualitària dels serveis al territori i les xarxes de cura ciutadanes.

En definitiva, cada cop

hi ha més propostes socials i econòmiques que aspiren a un sistema que tingui com a eix la sostenibilitat de la vida en el sentit més ampli. En harmonia amb el planeta, respectant-ne els recursos naturals, i en harmonia amb les cures que totes les persones necessitem al llarg de la vida. Són aquestes formes emergents, d'evolució simbiòtica i creativa, en què ens hem de fixar si volem ciutats més resilients, saludables i justes. La ciutat del futur ja és aquí. I és una ciutat que no està obligada a seguir les lògiques del creixement, ni les normatives, ni l'aparença, ni les rutines, ni els horaris ni les congestions de la ciutat d'abans de la pandèmia. És una ciutat on es treballa col·lectivament per construir hàbitats que facin possible un model econòmic en què es tingui en compte la interconnexió del món globalitzat i els límits socioecològics del planeta.

Cada vegada hi ha més propostes socials i econòmiques que aspiren a un sistema que tingui com a eix la sostenibilitat de la vida en el sentit més ampli.

La reinvençió de la costa
LandLab, 2019

L'any de la plaga Mike Davis

L'ebola va ser la primera d'un seguit de noves malalties que van

posar a prova els sistemes immunitaris de la humanitat a principis dels anys 90. El 1997 arribaria la grip aviària i el 2002, la SARS.

Ara, el nou coronavirus entra per la porta gran com un monstre familiar. La pandèmia posa en evidència, com s'ha vist als Estats

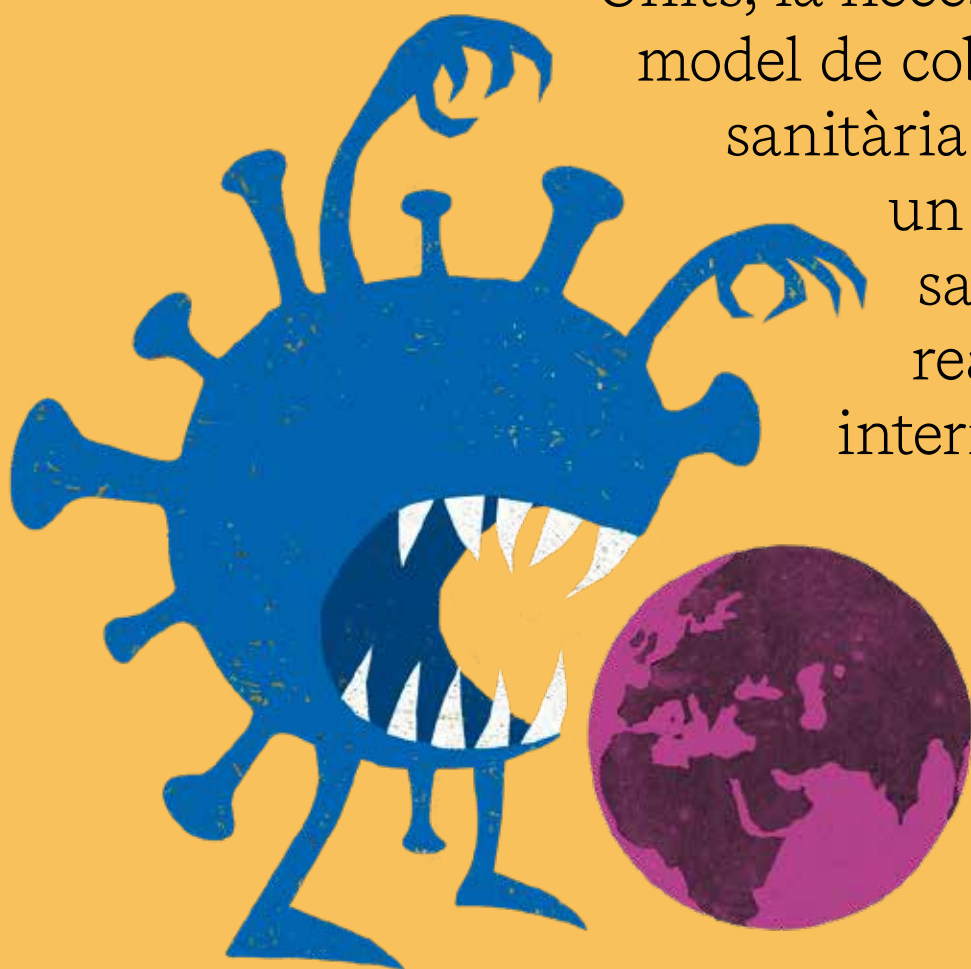
Units, la necessitat d'un model de cobertura

sanitària universal i

un programa de salut pública

realment

internacional.

El coronavirus és la vella pel·lícula que hem anat veient una vegada i una altra des que, el 1994, Richard Preston, en el seu llibre *Zona caliente* (Salamandra), ens va presentar el dimoni exterminador, nascut en una misteriosa cova de ratpenats de l'Àfrica Central i conegut com ebola. Va ser la primera d'un seguit de noves malalties que van esclatar al "camp verge" (aquest és el terme adequat) dels inexperts sistemes immunitaris de la humanitat. A l'ebola aviat el seguiria la grip aviària, que va saltar als humans el 1997, i la SARS, que va sorgir a finals del 2002: aquests darrers casos van aparèixer per primer cop a Guangdong, la principal fàbrica del món.

Hollywood va rebre amb luxúria aquests brots i va produir una vintena de pel·lícules per esverar-nos i espantar-nos (*Contagi*, dirigida per Steven Soderbergh i estrenada el 2011, destaca per la seva ciència exacta i per l'esfereïdora anticipació del caos actual). A més de les pel·lícules i de les in comptables novel·les escabroses, centenars de llibres seriosos i milers d'articles científics han respost a cada brot, molts d'ells posant l'accent en el deplorable estat de preparació a escala mundial per poder detectar i donar resposta a malalties tan noves com aquestes.

Ball de xifres

Així doncs, el coronavirus entra per la porta gran com un monstre familiar. Seqüenciar-ne el genoma (molt semblant al de la seva ben estudiada germana, la SARS) va ser bufar i fer ampolles, tot i que encara falta la informació més essencial. Malgrat que els investigadors treballen nit i dia per tal de caracteritzar el brot, es troben amb tres grans dificultats. En primer lloc, la constant escassetat d'equips per fer proves, sobretot als Estats Units i a l'Àfrica, ha impedit que es facin estimacions de paràmetres clau com ara la taxa de reproducció, la quantitat de població infectada i el nombre d'infeccions asimptomàtiques. El resultat ha estat un ball de xifres.

En segon lloc, de la mateixa manera que les grip anuals, el virus va mutant a mesura que circula per poblacions amb diferents composicions d'edat i d'estats de salut. La variant que la majoria de nord-americans segurament contrauran és ja lleugerament diferent de la del brot original de Wuhan. Les noves mutacions podrien ser benignes o alterar la distribució actual de la virulència, que ara per ara augmenta notablement a partir dels cinquanta anys. La "coronagrip" de Trump suposa, com a mínim, un perill mortal per a la quarta part dels nord-americans d'edat avançada, amb sistemes immunitaris dèbils o amb problemes respiratoris crònics.

En tercer lloc, encara que el virus es mantingui estable i muti poc, el seu impacte sobre els grups d'edat més jove podria ser radicalment diferent als països pobres i entre els qui pateixen pobresa extrema. Fixem-nos en l'experiència mundial de la grip espanyola del 1918-1919, que es calcula que va matar entre un 1% i un 2% de la humanitat. Als Estats Units i a l'Europa Occidental, l'H1N1 original

Mike Davis. Sociòleg estatunidenc (1946, Fontana, Califòrnia), teòric i historiador urbà, va créixer a Bostonia, un poble ara desaparegut a l'est de San Diego. Abans de desenvolupar la seva activitat política i intel·lectual, va treballar en escorxadors i com a camioner. Considerat el pare del pensament ciberpunk, és professor de Teoria Urbana a l'Institut d'Arquitectura del Sud de Califòrnia i membre del consell editorial de *New Left Review* i de *Sin Permiso*. Entre els seus darrers assajos destaquen *Urbanismo mágico* (Lengua de Trapo, 2012), *Planeta de ciudades miseria* (Akal, 2014) i *Llega el monstruo* (Capitán Swing, 2020).

va ser més mortal entre els adults joves. En general, això s'explica perquè els seus sistemes immunitaris relativament més forts reaccionen excessivament a la infecció, atacant les cèl·lules pulmonars i causant-los pneumònia vírica i xoc sèptic. Tanmateix, més recentment, alguns epidemiòlegs han especulat sobre la teoria que els adults de més edat podrien haver tingut “memòria immunològica” d'un brot anterior a

la dècada de 1890 que els hauria protegit.

En qualsevol cas, la grip va trobar un lloc privilegiat als campaments de l'exèrcit i a les trinxeres dels camps de batalla, on va arrabassar la vida de desenes de milers de joves soldats. Aquest va ser un factor important durant la batalla dels imperis. El fracàs de la gran ofensiva de primavera per

part d'Alemanya, el 1918, i, en conseqüència, el resultat de la guerra, s'ha atribuït al fet que els aliats, a diferència de l'enemic, podien suplir els seus soldats malalts amb les tropes nord-americanes acabades d'arribar.

Però la grip espanyola va tenir un perfil diferent als països més pobres. Poques vegades som conscients que gairebé el 60% de la mortalitat mundial (és a dir, almenys vint milions de morts) es va produir al Panjab, a Bombai i a altres zones de l'oest de l'Índia, on les exportacions de cereals a Gran Bretanya i les brutals pràctiques de confiscació van coincidir amb una important sequera. La consegüent escassetat d'aliments va provocar que milions de persones pobres gairebé morissin de gana. Van ser les víctimes d'una sinistra sinergia entre la desnutrició —que va suprimir la seva resposta immune a la infecció— i una pneumònia bacteriana i vírica descontrolada. En un cas similar, a l'Iran ocupat per les tropes britàniques, els diversos anys de sequera, el còlera i l'escassetat d'aliments, seguits d'un brot de malària generalitzat, van condicionar prèviament la mort d'una cinquena part de la població.

Aquesta història, i especialment les conseqüències desconegudes de les interaccions entre la desnutrició i les infeccions, ens haurien d'advertir que la covid-19 podria prendre un camí diferent i més mortal en les denses i malaltisses barriades de l'Àfrica i del sud d'Àsia. Sobre els casos que ara estan apareixent a Lagos, Kigali, Addis Abeba i Kinshasa, ningú no sap (i no se sabrà durant molt de temps a causa de l'absència de proves) quines sinergies pot crear amb les condicions de salut i amb les malalties presents en aquestes zones. Hi ha qui afirma que, com que la població urbana de l'Àfrica és la més jove del món, la pandèmia només hi tindrà un impacte lleu. Però vista l'experiència del 1918, aquesta és una extrapolació absurda, com també ho és el supòsit que la pandèmia, com la grip estacional, remetrà amb un clima més càlid (Tom Hanks va contagiar-se del virus a Austràlia, on encara era estiu).

Les conseqüències desconegudes de les interaccions entre la desnutrició i les infeccions ens haurien d'advertir que la covid-19 podria prendre un camí diferent i més mortal en les denses i malaltisses barriades de l'Àfrica i del sud d'Àsia.

Un Katrina sanitari

D'aquí a un any, quan mirem enrere, contemplarem amb admiració l'èxit de la Xina a l'hora de contenir la pandèmia, però amb horror el fracàs dels Estats Units (estic fent l'heroica suposició que la declaració per part de la Xina referent a la ràpida disminució de la transmissió és més o menys certa). La incapacitat de les institucions nord-americanes per mantenir tancada la caixa de Pandora no ens ve de nou. Des de l'any 2000, hem anat veient com l'atenció sanitària de primera línia s'anava deteriorant.

Les campanyes de la grip del 2009 i del 2018, per exemple, van desbordar els hospitals de tot el país, fet que va posar de manifest la xocant escassetat de llits d'hospital després d'anys de retallades en la capacitat d'ingressos per motius lucratis. La crisi es remunta a l'ofensiva empresarial que va portar Reagan al poder i que va convertir els principals demòcrates en els seus portaveus neoliberals. Segons l'American Hospital Association, el nombre de llits d'hospital per a persones ingressades va disminuir un extraordinari 39% entre el 1981 i el 1999. Es pretenia obtenir més beneficis augmentant el "cens" (el nombre de llits ocupats). Però l'objectiu de la direcció d'arribar al 90% d'ocupació va implicar que els hospitals ja no tinguessin capacitat per absorbir l'afluència de pacients durant les epidèmies i les emergències sanitàries.

Al segle XXI, la medicina d'urgències ha seguit patint retallades al sector privat a causa de l'imperatiu "valor per als accionistes" d'augmentar els dividendes i beneficis a curt termini, i al sector públic a causa de l'austeritat fiscal i de les retallades dels pressupostos estatals i federals. Així que, actualment, només hi ha 45.000 llits d'UCI disponibles per fer front a la possible allau de casos greus i crítics de coronavirus (en comparació, a Corea del Sud tenen més del triple de llits disponibles

per habitant que als Estats Units). Segons una investigació del *USA Today*, "només vuit estats tindrien prou llits d'hospital per tractar el milió de nord-americanes de més de seixanta anys que podrien emmalaltir a causa de la covid-19".

Ens trobem davant d'un Katrina sanitari. Deixar d'invertir en la preparació sanitària quan

tots els experts recomanen augmentar la capacitat vol dir que ens falten subministraments elementals i llits d'emergència.

Les existències a escala nacional i regional s'han mantingut molt per sota del que recomanen els models epidèmics. Així doncs, el desastre dels equips per fer proves ha coincidit amb una escassetat crítica d'equips de protecció bàsics per als treballadors sanitaris. Les infermeres activistes i la nostra consciència social nacional s'estan assegurant que tots entenguem els greus perills que genera la falta de subministraments de protecció com les mascaretes N95. També ens recorden que els

D'aquí a un any, quan mirem enrere, contemplarem amb admiració l'èxit de la Xina per contenir la pandèmia i amb horror el fracàs dels Estats Units pel deteriorament de la seva assistència sanitària.

hospitals s'han convertit en hivernacles per a superbacteris resistents als antibiòtics, com el *C. difficile*, que podrien convertir-se en importants assassins indirectes a les sales hospitalàries massificades.

La fractura social

El brot de seguida ha posat de manifest la crua divisió de classes en l'assistència sanitària que la Nostra Revolució¹ ha inclòs a l'agenda nacional. En resum, que a aquells qui tenen un bon pla de salut i poden treballar o ensenyar des de casa, se'ls aïlla còmodament sempre que segueixin unes determinades precaucions. Els treballadors públics i altres grups de treballadors sindicals amb una cobertura digna hauran de prendre decisions difícils entre els ingressos i la prevenció. I, mentrestant, als milions de treballadors amb salaris baixos, als pagesos, a les persones sense feina i a les persones sense llar se'ls llança als llops.

Com tots sabem, la cobertura universal, en qualsevol sentit, requereix una prestació universal per als dies de baixa. Actualment, s'està negant aquest dret al 45% dels treballadors nord-americans i, per tant, es veuen gairebé obligats o bé a transmetre la infecció o bé a tenir el plat buit a taula. Així mateix, catorze estats republicans s'han negat a promulgar la disposició de la Llei d'Assistència Sanitària Assequible (Affordable Care Act) que amplia el programa d'assegurances Medicaid als treballadors pobres. És per això que, per exemple, un de cada quatre texans no té cobertura i només disposa de la sala d'urgències de l'hospital del comtat per rebre tractament.

Les contradiccions mortals de l'assistència sanitària privada en temps de pandèmia s'exposen amb més intensitat al sector dels

Notes

1. La Nostra Revolució fa referència a la campanya progressista sorgida de Bernie Sanders.

geriàtrics amb ànim de lucre, en els quals viuen 2,5 milions d'ancians estatunidencs, la majoria inscrits al programa Medicare. És un sector molt competitiu que s'aprofita dels salaris baixos, de la falta de personal i de la reducció il·legal de les despeses. Desenes de milers de persones hi moren cada any perquè les instal·lacions no respecten els procediments

A moltes residències els resulta més barat pagar les multes per infraccions sanitàries que contractar més personal.

bàsics de control d'infeccions i perquè els governs no han responsabilitzat la direcció del que només es pot qualificar d'homicidi premeditat. A moltes residències, sobretot als estats del sud, els resulta més barat pagar les multes

per infraccions sanitàries que contractar més personal i proporcionar-los una formació adequada.

No és estrany, doncs, que el primer epicentre de transmissió comunitària als Estats Units fos el Life Care Center, una residència d'avis del barri de Kirkland de Seattle. Vaig parlar amb Jim Straub, un vell amic que treballa com a organitzador sindical a les residències de la zona de Seattle i que actualment està escrivint un article per a Nation. Va descriure aquest centre com “un dels que tenen més dèficit de personal de tot l'estat”, i tot el sistema de residències de Washington “com el més mal finançat del país: un absurd oasi de sofriment auster en un mar de diners tecnològics”.

Per altra banda, assenyalava que els funcionaris de la sanitat pública estaven passant per alt el factor clau que explica la ràpida transmissió de la malaltia del Life Care Center a deu residències d'avis

A mesura que la revolució dels antibiòtics es dissipï, les velles malalties ressorgiran al costat de les noves infeccions i els hospitals es convertiran en mortuoris.

properes: “Els treballadors de les residències del mercat de lloguer més car dels Estats Units solen tenir més d’una feina, normalment a diversos geriàtrics”. Afirmar que les autoritats no van saber localitzar ni trobar els noms d’aquests segons llocs de treball i, per tant, van perdre

tot el control sobre la propagació de la covid-19. I encara ningú no s’ha plantejat compensar els treballadors exposats per haver-se quedat a casa.

Als Estats Units, desenes o potser centenars de residències esdevindran focus de coronavirus. Molts treballadors acabaran optant pel banc d’aliments i per quedar-se a casa abans que treballar en aquestes condicions. Si fos així, el sistema es podria col·lapsar, i no podem pas esperar que sigui la Guàrdia Nacional qui vingui a buidar els orinals.

Solidaritat internacional

La pandèmia propaga el cas de la cobertura universal i la baixa remunerada a cada pas del seu avanç mortal. Els progressistes tenim un paper important als carrers, començant per les lluites contra els desnonaments, els acomiadaments i els empresaris que es neguen a pagar la baixa als treballadors (teniu por de contagiar-vos? Mantingueu-vos a dos metres dels altres manifestants i encara crearà una imatge més potent a la televisió. Però hem de recuperar els carrers).

Tanmateix, la cobertura universal i les demandes que se’n deriven són només un primer pas. És decebedor que, en els debats de les primàries, ni Sanders ni Warren esmentessin la retirada de les grans farmacèutiques de la investigació i desenvolupament de nous antibiòtics i antivirals. De les divuit empreses farmacèutiques més grans, quinze han abandonat totalment el camp. Són els medicaments pel cor, els calmants addictius i els tractaments per a la impotència masculina els que lideren els beneficis, i no les defenses contra les infeccions hospitalàries, les malalties emergents i els habituals assassins tropicals. La vacuna universal per a la grip —és a dir, una vacuna que ataqüi les parts immutables de les proteïnes de la superfície del virus— ja fa dècades que es considera una possibilitat, però mai ha estat prou rendible com per considerar-la una prioritat.

A mesura que la revolució dels antibiòtics es dissipï, les velles malalties ressorgiran al costat de les noves infeccions i els hospitals es convertiran en mortuoris. Fins i tot Trump, de manera oportunista, pot clamar en contra dels costos absurds de les receptes, però cal un plantejament més audaç que permeti desmantellar els monopolis farmacèutics i finançar la producció pública de medicaments essencials (així és com solia ser: durant la Segona Guerra Mundial, l’exèrcit va reclutar Jonas Salk i altres investigadors per desenvolupar la primera vacuna contra la grip). Com vaig escriure fa quinze anys al meu llibre

The Monster at Our Door — The Global Threat of the Avian Flu [El monstre a la nostra porta: l'amenaça global de la grip aviària]:

“L'accés a medicaments vitals, incloses les vacunes, els antibiòtics i els antivirals, hauria de ser un dret humà, accessible i gratuït per a tothom. Si els mercats no poden oferir incentius per produir aquests fàrmacs a baix cost, els governs i els organismes sense ànim de lucre haurien d'assumir-ne la fabricació i distribució. La supervivència de la gent més pobre ha de prevaldre en tot moment per sobre dels beneficis de les grans empreses farmacèutiques”.

La pandèmia actual duu més enllà l'argument: ara veiem que la globalització capitalista és biològicament insostenible en absència d'una infraestructura de salut pública realment internacional. Però una infraestructura com aquesta no existirà mai fins que els moviments populars acabin amb el poder de les grans farmacèutiques i de l'assistència sanitària privada.

I això requereix un disseny socialista independent per a la supervivència humana que vagi més enllà d'un segon *New Deal*. Des de l'època de l'ocupació, els progressistes han posat amb èxit la lluita contra la desigualtat d'ingressos i riqueses en primer terme, tot un triomf. Però ara els socialistes han de fer un pas més i, amb les indústries sanitària i farmacèutica com a objectius immediats, defensar la propietat social i la democratització del poder econòmic.

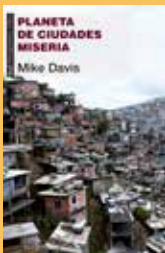
I nosaltres també hem de fer una valoració honesta de les nostres febleses polítiques i morals. Per molt que m'hagi emocionat l'evolució cap a l'esquerra d'una nova generació i el retorn de la paraula “socialisme” al discurs polític, hi ha un element inquietant del solipsisme nacional en el moviment progressista que té relació amb el nou nacionalisme. Només es parla de la classe treballadora nord-americana i de la història radical dels Estats Units (potser oblidem que Debs era un internacionalista empedreït). A vegades, això sembla una versió d'esquerres de l'*America First*.

Per fer front a la pandèmia, els socialistes haurien d'aprofitar qualsevol ocasió per recordar als altres la urgència de la solidaritat internacional. En concret, hem d'animar els nostres amics progressistes i els seus ídols polítics perquè exigeixin una ampliació massiva de la producció de tests, d'equips de protecció i de fàrmacs vitals per distribuir-los de manera gratuïta als països pobres. Ens correspon a nosaltres assegurar-nos que 'Medicare per a tothom' es converteixi en un afer polític extern i intern.

Article publicat el 14 de març de 2020 a *Jacobin*.

Llega el monstruo
Capitán Swing, 2020

Planeta de ciudades miseria
Akal, 2014

Urbanismo mágico
Lengua de Trapo, 2012

Sobiranes tecnològiques Fernando Broncano

La democràcia i la tecnologia són dos pols que mantenen relacions estranyes d'atracció i repulsió. Les mateixes tecnologies que van facilitar els serveis mínims mentre el món estava confinat desperten temors i angoixes per un futur d'amenaques a la privacitat i de formes abusives de teletreball. Les tecnologies no són políticament neutres, però tampoc són intrínsecament autoritàries o democràtiques. Això depèn de qui les posseeix i per a què les utilitza.

Imaginem dos horitzons utòpics: el primer, l'avenç cap a una democràcia més participativa, fins i tot assembleària en un temps ideal; el segon, l'avenç cap a una societat en què el treball es reparteix, especialment el més creatiu, i fins i tot una societat sense la forma de treball assalariat en un temps ideal. El mer fet de pensar en una democràcia assentada sobre aquestes formes d'organització política participativa i d'economia, sense la conversió del temps en mercaderia, ens planteja un gran ventall de preguntes de tota mena, moltes d'elles polítiques, però també d'altres molt rellevants referides al coneixement i a l'entorn tècnic en què es farien realitat aquests desigs.

Lewis Mumford, el gran pensador pessimista de la tècnica, sostenia que la forma tecnològica “màquina” denotava alhora una singularitat tècnica i una de social. Sospitava que certes formes d'organització *maquinística* conduïen a formes autoritàries de societat, a una adaptació perversa de les persones a les funcions tècniques. Certes tecnologies, pensava, eren profundament antidemocràtiques —i recordava la construcció de les piràmides i posava la mirada en la nova tecnologia nuclear sobre la qual els poders del món començaven a recolzar-se—, cosa que alguns seguidors seus, com Langdon Winner, encara afirmen. Les tecnologies no són políticament neutres, és cert, i cal llegir i escoltar a Mumford amb cautela. Però potser tampoc no són intrínsecament autoritàries o intrínsecament democràtiques. Tècnica i política s'entrellacen en un teixit atapeït en què la sobirania i els drets depenen tant de l'existència de certes tècniques com de qui les posseeix i per a què s'empren.

Pensem en la democràcia atenenca, en el seu *demos*: per una banda, tan avançat que obria un conflicte permanent entre aristocràcia i plebs; però per l'altra, tan excloent que deixava fora dones i esclaus i es fonamentava en l'imperi sobre altres *polis*. Diverses tecnologies, a més de les reformes polítiques i de la institució del sorteig, la van fer possible: la tècnica urbana de crear espais per al *demos*, en particular per a l'*ekklesia* o assemblea, i el desenvolupament de tècniques d'oratoría, properes i hereves del teatre (una altra institució democràtica). L'art de la paraula en públic feia possible i alhora limitava la democràcia atenenca. Una assemblea depèn de la copresència física dels participants i del desenvolupament de tècniques de parla i d'escolta. A Atenes, molts conflictes —per exemple, el que va conduir a la condemna de Sòcrates— sorgien perquè a l'aristocràcia no li queia bé que hi hagués gent que ensenyés a parlar i convèncer a l'assemblea. Acceptaven a contracor la democràcia política, però no la distribució democràtica del coneixement.

Fixem-nos ara en les complexes relacions entre tecnologia i democràcia avui dia. Quan escric aquestes ratlles, tot és confós sota el cel, com deia l'antiga dita de Mao: les mateixes tecnologies de la comunicació que han mantingut la societat en marxa presenten algunes de les amenaces més greus per a la democràcia. Recentment,

Fernando Broncano. Catedràtic de Filosofia de la Ciència a la Universitat Carlos III de Madrid. El seu camp general de treball és la noció de racionalitat en els seus aspectes teòrics, epistèmics i pràctics. Manté una actitud militant contra la divisió entre cultura científica i humanística. Considera que l'experiència és la mesura de tota activitat humana. Els seus llibres més recents són *Cultura es nombre de derrota*, *Cultura y poder en los espacios intermedios* (Delirio Editorial, 2018), *Puntos Ciegos*, *Ignorancia pública y conocimiento privado* (Lengua de Trapo, 2019) i *Espacios de intimidad y cultura material* (Cátedra, 2020).

Donald Trump s'enfronta a xarxes socials com TikTok, la qual anima els joves a resistir a les seves fanfarronades i a no assistir als seus actes; o a Twitter, on els tuits del president es qualifiquen com a perillosos; tot i que Trump també ha estat capaç de convèncer Facebook que no censuri les seves notícies falses, la qual cosa ha motivat una repulsa general contra la plataforma per part de grans anunciants. Aquestes tecnologies, que han mantingut els serveis mínims mentre el món estava confinat, desperten temors i inspiren angoixes sobre un futur d'amenaques a la privacitat i d'un treball al domicili encara més exigent quant a temps i atenció. Els darrers mesos, les converses diàries i els mitjans de comunicació s'han omplert d'una barreja d'escatologies totalitàries i previsions optimistes sobre les possibilitats de les tecnologies informacionals.

Una decisió comuna

El propòsit de la meua reflexió és recordar no només que la democràcia i la tecnologia estan entreteixides en el seu destí, sinó que per entendre aquestes relacions no n'hi ha prou amb preguntar-se quina tecnologia fem servir, sinó també, i sobretot, qui la posseeix, qui l'elabora i l'aplica. Els humanistes i molts moviments socials han mostrat preocupació per les conseqüències ecològiques, socials i humanes de

Potser no és possible una sobirania democràtica sense una sobirania tecnològica, sense una decisió comuna sobre quines capacitats permetran els plans de vida i de futur.

certes tecnologies, però no han investigat suficientment sobre la formació social que les fa possibles. I ara urgeix plantejar-se si potser la construcció d'un subjecte democràtic que decideixi sobre el seu propi destí pot ser aliena a la sobirania tecnològica que farà possible no només la construcció externa d'allò real, sinó també la

construcció mateixa d'aquest subjecte. Perquè la sospita és que potser no serà possible una sobirania democràtica sense sobirania tecnològica, sense una decisió comuna sobre quines capacitats permetran els plans de vida i de futur.

En aquests mesos de pandèmia, hem avançat significativament en l'àmbit de la interconnexió a la feina, a l'escola i als serveis socials; mentre tantes coses s'han enfonsat, internet ha sostingut l'esforç social. Hem sentit repetir aquesta idea una vegada darrere l'altra. Però de qui són les plataformes que tan alegrement fem servir per mantenir converses i videoconferències i treballar a distància? Cal que ens adonem que són propietat de macroempreses que adquireixen un poder autònom i geoestratègic fins i tot sobre els estats i defineixen les formes que adoptaran els pròxims antagonismes mundials. Gairebé tots els progressos en què se sosté la interconnexió informàtica del món van ser d'origen procomú, de codi obert: els protocols que permeten internet,

el sistema operatiu Linux. Els nous programes de videoconferència que d'uns mesos ençà fem servir tan freqüentment estan desenvolupats en HTML 5 (HyperText Markup Language, versió 5), un llenguatge obert. I, això no obstant, el món de la comunicació s'ha apropiat de tots aquests desenvolupaments i ha creat un entorn dominat per grans empreses que sustenten les macrodades que produeix el tràfic d'informació. Les universitats espanyoles s'han afanyat a fer servir en l'ensenyament

El món de la comunicació ha creat un entorn dominat per empreses enormes que s'aproprien de les macrodades que produeix el tràfic d'informació.

a distància la plataforma Blackboard, que emmagatzema les dades al núvol d'Amazon; les reunions de gestió a tots els nivells d'organització se celebren a Google Meet o Zoom; els correus electrònics mateixos de moltes universitats ja s'emmagatzemen

als colossals dipòsits de dades de Google. Sorpren la facilitat amb què una tecnologia disponible per a tots ha donat lloc a aquesta immensa màquina d'obtenció de macrodades formada per les plataformes. Molt poques vegades s'ha fet servir Jitsi Meet, una multiplataforma per a videoconferències grupals de codi obert que no exigeix cap vinculació amb un compte ni la instal·lació del programa a l'ordinador com a font de dades.

Filosofia política

Els serveis públics, les administracions i la política s'han afanyat en fer servir aquestes eines que facilitaven les microempreses alhora que l'ús de les xarxes socials ja s'ha generalitzat com un dels instruments més importants de propaganda política. És innocu, tot això? És neutral pel que fa a la formació d'un cos polític, d'allò que anomenem el *demos* com a subjecte sobre qui recolza la sobirania democràtica? No ho és. Recorreguem a la història un cop més per trobar analogies amb allò que està succeint. Així, per exemple, pensem en el Barroc i la Il·lustració com les èpoques en què es van formar els estats moderns i en què, a mode de resistència, es van anar formant els subjectes polítics que haurien de dur a terme la superació de l'estat estamental. Tot això queda reflectit en la filosofia política que hem après de Hobbes, Montesquieu, Locke i tants d'altres. Aquest relat no sol explicar que el món estava caient a les mans de les companyies d'Índies que controlaven el comerç mundial, colonitzaven el planeta i establien els fonaments de la civilització moderna, basada en un contracte racial de supremacia blanca: la Companyia Britànica d'Índies Orientals, creada el 1599 i convertida en societat anònima en 1602; la Companyia Holandesa d'Índies Orientals; la Companyia Francesa d'Índies; la Companyia Danesa d'Índies; l'Associació Internacional del Congo, creada pel filantrop Leopold II pel seu benefici personal. Podríem entendre la complexa política del segle XIX i dels dos segles anteriors, les tensions de classe i les múltiples

Tota la trama en què neix i es desenvolupa la sobirania política necessita una sobirania tecnològica per tal que la seva presència històrica sigui real.

revolucions sense l'esclavisme, sense aquestes companyies enormes tant o més poderoses que els mateixos estats en què s'assentaven? Tampoc no és possible entendre la història de la tècnica sense la presència d'aquestes multinacionals *avant la lettre*.

S'ha criticat moltes vegades el concepte filosòfic de subjecte cartesià, s'ha injuriat fins l'infinit la tècnica moderna depredadora de la natura. Però és molt difícil trobar en aquests manifestos alguna al·lusió històrica als opulents subjectes de poder que determinaven el naixement del capitalisme i orientaven la història vers l'etnocentrisme i la supremacia blanca. No hauria estat possible l'autoritat d'aquestes macrocompanyies sense els progressos tècnics en navegació —per derrotar les esquadres dels imperis peninsulars—, o sense les armes automàtiques —que van permetre que petits exèrcits professionals dominessin les poblacions d'Àsia, Àfrica i Amèrica del Nord—. Les tecnologies i les sobiranes es van entrelaçar per forjar el món contemporani.

Tornem ara al nostre món. Caldria estendre això que he afirmat sobre les plataformes de videoconferència a l'entorn tècnic complet sobre el qual construïm les societats. Quan pensem en el subjecte de la política, pensem en les institucions i els dispositius de l'Estat, en les institucions internacionals, en els partits i sindicats, i també en els moviments socials, en el teixit d'associacions de base que sostenen la resistència a les diverses formes d'exclusió. Tota aquesta trama en què neix i es desenvolupa la sobirania política necessita una sobirania tecnològica per tal que la seva presència històrica sigui real: sense apropiar-se de les capacitats de transformar tècnicament el món, sense una distribució justa del coneixement, la voluntat política sempre dependrà del poder epistèmic i tècnic-hegemònic i dels seus senyors.

Espacios de intimidad y cultura material
Cátedra, 2020

Puntos ciegos. Ignorancia pública y conocimiento privado
Lengua de Trapo, 2019

Referències bibliogràfiques

Mumford, Lewis, *El pentágono del poder*. Pepitas de Calabaza, Logroño, 2016.

Winner, Langdon, *La ballena y el reactor. Una búsqueda de los límites en la era de la alta tecnología*. Gedisa, Barcelona, 2009.

L'escolta a la ciutat digital

Amparo Lasén Díaz

Si els presents i els futurs de la nostra quotidianitat urbana es fan i es desfan en els embulls digitals, és crucial saber-los escoltar.

Però el dret a l'escolta comporta també el dret al silenci, a desconnectar i a protegir-nos dels algorismes d'opressió i vigilància que perpetuen les normes d'exclusió.

Avui, les nostres vides quotidianes estan enredades en dispositius mòbils, aplicacions, xarxes socials i altres plataformes digitals, tant pel que fa a les seves banalitats, vulgaritats, frivolitats, dolors, emocions i intensitats —on emergeixen també l'extraordinari i l'inquietant—, com pel que fa als ordenaments socials i les normes sobre què és apropiat que es fan i desfan en el pla quotidià. Aquests embulls de l'ordinari digital contribueixen també a fer i desfer la ciutat i allò urbà, en una construcció col·lectiva, en xarxa, dinàmica, conflictiva i en procés, que implica a diferents entitats, humanes i no humanes. Per tant, la ciutat i els usos i pràctiques digitals són el resultat d'agències compartides i distribuïdes, de coreografies i fregades, entre diferents persones, col·lectius, entitats, cossos i materialitats.

L'escolta de l'urbà, a més d'estar mediada digitalment, requereix escoltar els sons i els silencis, les presències i les absències dels embulls digitals quotidians. L'escolta és atenció en tensió: entre objectes i subjectes, entre contextos i continguts, i entre diferents temps (el present, la història i el record de les escoltes passades, i el futur que es configura en les expectatives i esperes que recolzen en aquesta memòria). Escoltar implica intensificació i alerta, curiositat o inquietud. Atendre i tendir a un sentit possible que no és immediatament accessible. Entrar en una especialitat (en aquest cas urbana i digital) que ens penetra, alhora per dins i per fora, parteix d'una vibració, d'una ressonància. Aquesta és també la posició d'investigar i d'habitar la ciutat. L'escolta es revela per tant com una acció profundament política lligada a relacions de poder, així com a l'organització i a les experiències d'allò públic.

Inscripcions digitals i canvis en els règims de l'atenció

El digital influeix i configura com ens fem públics i públiques, com fem que alguna cosa sigui pública i com fem allò que és públic, en una creixent inscripció digital d'espais, pràctiques, cossos, relacions, idees, conflictes, debats, iniciatives, desitjos, subjectivitats, transaccions i mobilitzacions, en forma d'imatges, sons i textos, i també de dades i metadades, registrades i combinades pels algorismes, compartides i emmagatzemades en dispositius, plataformes i servidors. Aquestes inscripcions digitals produeixen dos canvis importants a les nostres vides quotidianes urbanes i en els seus règims d'atenció:

- La materialització i inscripció d'allò que solia ser efímer i volàtil, i d'allò ignorat en la seva banalitat habitual, fora del radar de la nostra consciència.

- L'increment consegüent de la potencialitat i de la capacitat de reflexivitat i de vigilància d'aquestes inscripcions.

Aquesta extensió de l'àmbit d'allò que pot ser vist, escoltat, atès i conegut augmenta les possibilitats de vigilància i control (inter)personals, col·lectius, institucionals, comercials i automatitzats. S'intensifiquen les pedagogies de la transparència; per exemple, en les

Amparo Lasén Díaz. Professora de Sociologia de la Universitat Complutense de Madrid i membre del grup d'investigació Sociologia Ordinària. Va doctorar-se a la Sorbona (París) i ha estat investigadora al Centre d'Études de l'Actuel et le Quotidien de París, a la London School of Economics i al Digital World Research Centre de la University of Surrey. Els seus principals camps d'investigació són la cultura digital, la vida quotidiana, la intimitat, els afectes i les relacions de gènere.

mediacions digitals de la intimitat, on s'articula amb l'optimisme cruel —descriu per Laurent Berlant— de les relacions familiars, de la parella i de la sexualitat, focus de les expectatives i desitjos de la consecució de la bona vida, però que no deixen de donar-nos mala vida. Perquè la crueltat d'aquest optimisme sorgeix de la desatenció a l'antic refrany feminista que diu que el personal és polític, inevitablement travessat per conflictes, desigualtats i relacions de poder. La pedagogia de la transparència modula també les nostres relacions amb les institucions públiques (això no és nou) i amb les empreses digitals que comercialitzen i exploten les nostres inscripcions, transformades en dades la transparència de les quals contrasta amb l'opacitat de les infraestructures i regulacions digitals, dels algorismes, de la selecció d'allò que veiem i sentim, de què esdevenen i com s'utilitzen les nostres dades.

Aquests canvis en els règims d'inscripció i atenció també creen possibilitats i ocasions per a que sorgeixin desacords, conflictes, malentesos (inherents a qualsevol forma de comunicació) i malestars, i també per a que siguin visibles i audibles. Discordances,

Les notícies falses, les campanyes de desinformació, els assetjaments i els *trolejos*, que sovint es presenten com exercicis de llibertat i dret d'expressió, són actes antidemocràtics perquè no respecten el dret a l'escolta.

controvèrsies, sentiments trobats que desestabilitzen normes, expectatives, comportaments i percepcions ordinàries. L'ambivalència d'allò digital en unir la constitució d'espais i dispositius de control i vigilància —amb un potencial desestabilitzador d'ordenaments en donar cabuda, escolta i possibilitat d'atenció a una pluralitat de cossos i veus, també

a aquells que es troben en posicions de poder subalternes, excloses i vulnerables— és un tret que comparteix amb la ciutat (dispositiu de vigilància i control, i espai de vida diversa i controvèrsia), així com amb la democràcia.

Aquests dos aspectes d'allò digital també es relacionen amb el reforçament i el qüestionament de l'estratificació social de l'atenció, en funció de gènere, classe, raça, nacionalitat, (dis)capacitats..., on el requisit democràtic de ser igualment audible col·lideix amb les creixents desigualtats i lògiques d'exclusió. Les notícies falses, les campanyes de desinformació i les intoxicacions mediàtiques i digitals, els assetjaments i els *trolejos*, que sovint es presenten com exercicis de llibertat i dret d'expressió i opinió, són actes antidemocràtics perquè no respecten ni executen el dret a l'escolta (Taylor, 2020). La manca d'atenció i l'obstaculització explícita de l'escolta de les veus, presències, imatges i cossos d'aquells i aquelles a qui no reconeixem ni respectem —perquè no es corresponen amb les expectatives normatives, racials, nacionals, sexuals, capacitistes, cisgènere...— es tradueixen en rebuig, hostilitat, fàstic i mal, tant a les xarxes socials com al carrer, i suposen una greu

limitació i crisi per a la democràcia. Davant d'això, silenciar, bloquejar, apagar, distreure's, deixar d'atendre, treure el so de la transmissió quan a les pantalles apareixen certs subjectes amb veus i declaracions danyoses, són gestos de la gestió ètica de l'escolta digital, així com de protecció i de cura, i en ocasions de supervivència.

El dret a l'escolta comporta el dret al silenci, ja que per tal que escoltar i atendre siguin possibles, es requereixen ritmes i alternances amb el silenci, la desatenció, la distensió i la distracció. Els contextos urbans i digitals hipermediatitzats, de comerç i vigilància constants, entren en conflicte amb una ètica de l'escolta que precisa interrompre i ritmar l'atenció, l'activitat i la tensió, tant en els espais digitals com en els urbans, amb la finalitat d'alliberar-nos també de l'atabalament i de

El dret a l'escolta comporta el dret al silenci, ja que per tal que escoltar i atendre siguin possibles, es requereixen ritmes i alternances amb el silenci, la desatenció, la distensió i la distracció.

l'embós de les demandes d'atenció constants. Com crear aquests ritmes, així com les condicions d'aquesta igualtat en l'escolta i en les formes d'habitar i moure's a la ciutat en el digital? Qui fa l'esforç d'escoltar a qui? Quines són les expectatives de ser o no escoltada? Quin poder i potestat mobilitzen els

i les que parlen? I quina és la potestat de l'escolta? Quins són els efectes (i els afectes) de no ser escoltat, de l'absència de resposta i de diàleg, d'influència i participació en la conversa, dels gestos i mediacions que ens indiquen que se'ns escolta i se'ns atén? I com afecta no ser escoltat en aquest ordinari digital, alhora que se'ns vigila, mesura i registra per mitjà d'algoritmes d'opressió, en paraules de Safiya Noble, que reforcen i perpetuen normes i criteris d'estratificació i exclusió?

Futurs urbans de l'ordinari digital

Els embulls digitals configuren presents i futurs amb la seva inevitable incertesa, més encara si et trobes al costat *xungo* de la desigualtat. Els relats moderns de progrés convoquen el solucionisme tecnològic per controlar la incertesa, com és el cas de l'*smart city* —que no escolta els embulls, tensions i interessos contraposats que configuren tant l'urbà com el digital—, a diferència de les distòpies i previsions de futurs catastròfics freqüentment associats també a allò tecnològic i que, units a les experiències ambivalents de la vida urbana i la seva sociabilitat pública intensa, ha propiciat sempre imaginaris de contagi, malaltia i mort. La seva versió més recent serien les denúncies dels suposats vincles entre la pandèmia i el 5G i els atacs a les antenes. Un altre exemple és la por a la deshumanització tecnològica, un reconeixement, parcial i inquietant, dels embulls de l'humà amb el no humà, de les agències compartides amb les materialitats i cossos

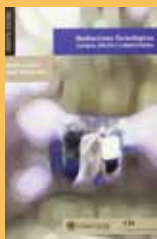
En lloc de la insistència tecnocràtica en allò 'smart', que remet a l'optimisme cruel (la promesa de la bona vida que no deixa de donar-nos mala vida), pot resultar útil atendre a la dimensió idiota de la cultura digital, a l'humor, els memes i la creativitat col·lectiva que pot desplegar.

diversos amb què convivim. Que les nostres accions, actuacions i subjectivitats es produeixin en xarxa i embolicades amb objectes i altres éssers no sorgeix del digital, sinó que forma part de la nostra interdependència ontològica, davant la qual les ideologies modernes de l'ésser autònom han fet les desenteses des de fa segles, amb conseqüències catastròfiques. En lloc de la insistència corporativa tecnocràtica en allò *smart*, que

remet a l'optimisme cruel (la promesa de la bona vida que no deixa de donar-nos mala vida) d'aquest solucionisme *pharmakon*, on el remei és el verí (de la vigilància, el control, els biaixos de l'automatització, l'obsolescència programada, el malbaratament energètic insostenible, etcètera), pot resultar útil atendre a la dimensió idiota de la cultura digital que analitza Olga Goriunoc, tant juvenil com adulta, desplegada en l'humor, les paròdies, l'absurd, en la creativitat col·lectiva digital de mems, (re)tuits, vídeos, tutorials i GIFs, en la força idiota d'allò viral, dels continguts fugaços dels *stories*, de xarxes com Snapchat o TikTok, en l'èxit i l'atracció de les coreografies compartides i mediades

digitalment, on l'escolta temporal, la dansa, l'agència compartida amb els dispositius i espais digitals, generen també nous usos i sentits pels repertoris d'acció i actuació, individuals i col·lectius, tant als espais íntims de les nostres llars com als espais públics urbans que participen d'aquestes gravacions.

Si els presents i els futurs de la nostra quotidianitat urbana es fan i es desfan en els embulls digitals, és crucial escoltar aquests espais, així com atendre als règims i disciplines que faciliten o impedeixen l'escolta i l'atenció que s'hi donen i configuren. I escoltar també el desplegament de responsabilitats, d'habilitats de resposta (quant a tret fonamental de la vida en comú, tal i com la defineix Audre Lorde), no com un conjunt de similituds sinó com una comunitat de diferències que encoratgen maneres creatives de superar les condicions d'opressió, en la interdependència dels reconeixements, sense requerir consens ni renunciar a les peculiaritats i rareses (*queer*) pròpies; una comunitat on la diferència pugui forjar connexions i aportar la seguretat suficient per poder actuar, fer, intervenir.

**Mediaciones tecnológicas:
cuerpos, afectos
y subjetividades**

Elena Casado i Amparo Lasén
(ed.)
CIS, 2014

**Jóvenes y comunicación.
La impronta de lo virtual**

Diversos autores
FAD, 2014

**A contratiempo. Un estudio de
las temporalidades juveniles**

Amparo Lasén
CIS, 2000

Referències bibliogràfiques

Berlant, L., *Cruel optimism*. Duke University Press, Durham, 2011. (Traducció parcial a "Optimismo cruel", a *Debate Feminista*, 45, 2012, pàgs. 105-136. http://debatefeminista.cieg.unam.mx/df_ojs/index.php/debate_feminista/article/view/899/800).

Goriunova, O., "New media idiocy", a *Convergence*, 19 (2), 2013, pàgs. 223-235.

Lasén, A., "Lo ordinario digital: digitalización de la vida cotidiana como forma de trabajo", a *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 37 (2), 2019, pàgs. 313-330. <https://revistas.ucm.es/index.php/CRLA/article/view/66040>.

Lorde, A., *La hermana, la extranjera. Artículos y conferencias*. Traficantes de Sueños, Madrid, 2002.

Noble, S., *Algorithms of oppression. How search engines reinforce racism*. New York University Press, Nova York, 2018.

Pardo, C., "Capitalismo, sonidos y procesos de subjetivación en la ciudad contemporánea", a *Panambi. Revista de investigaciones artísticas*, 4, 2007, pàgs. 111-124.

Taylor, A., "The right to listen", a *The New Yorker*, 27 de gener de 2020. <https://www.newyorker.com/news/the-future-of-democracy/the-right-to-listen>.

La fi del món (comú)

Santiago Alba Rico

d'un disgust cada cop més estès davant la descomposició mental i material del món comú. No volen viure en un món *com aquest*. El gran repte és salvar el món comú.

El terraplanisme i altres utopies negacionistes són l'expressió radical

L'abril passat, durant el moment més sever del confinament a Itàlia, una parella veneciana de mitjana edat es va desplaçar il·legalment fins a Palerm, a Sicília, on es van vendre el cotxe per comprar una barca. Dies més tard van haver de ser rescatats al mar pels guardacostes en un estat lamentable: assedegats, exhaustes, a punt de naufragar. On volien anar? Terraplanistes convençuts, volien verificar a ull nu els límits del planeta, un *finis terrae* que, segons les llegendes medievals, es trobaria a l'illa de Lampedusa. Van errar el rumb i van ser recollits a Ustica, prop de Palerm, i els van obligar a fer quinze dies de quarantena al port. Les conviccions de la parella, però, eren fermes, i el seu valor, militant, admirable en si mateix, digne d'una causa millor. Dues vegades van intentar escapar i reprendre la seva aventura, i dues vegades, immobilitzats pels corrents, van haver de ser salvats del naufragi. Quan finalment es van relaxar les mesures sanitàries i van tornar a Venècia —per a la tranquil·litat de Salvatore Zichichi, responsable portuari de Sanitat— es van endur a casa, si altra cosa no, la prova que tenien raó. És veritat que no havien vist la vora del disc terrestre, però no l'havien vist perquè els carrabiners i els guardacostes, amb l'excusa de rescatar-los, els havien impedit arribar-hi.

Podem fer broma sobre la bogeria d'una parella de friquis, però és preferible extraure algunes lliçons més generals. D'entrada, val a dir que no es tracta de dos sonats. Al congrés terraplanista celebrat a la mateixa ciutat de Palerm el maig de 2019, més de cent persones van pagar 20 euros per cap per assistir a les demostracions apodíctiques —amb ampolles d'aigua i boles del món retallades— d'Agostino Favari i Albino Galuppini, tots dos llicenciats per facultats tècniques i tots dos exmembres del partit 5 Stelle, avui al govern de coalició d'Itàlia. El mateix fundador del partit, el conegut còmic Beppe Grillo, havia anunciat la seva presència, tot i que finalment no es va presentar. Des de llavors, el moviment terraplanista, a l'abric de la pandèmia de la covid-19, no ha parat de sumar adeptes; els seus llocs web i canals de YouTube compten literalment amb milions de subscriptors i seguidors, la majoria d'ells occidentals de classe mitjana amb estudis, desencantats amb la dreta i amb l'esquerra, amb el catolicisme i el comunisme, que han acabat per enfilear al mateix collaret el terraplanisme, el rebuig cap a les xarxes 5G, la insubmissió contra les vacunes i el negacionisme sanitari. Es consideren a si mateixos rebels i antisistema; jutgen “dogmàtica”, si no còmplice, la ciència i els seus principis; i denuncien una conspiració elitista —de Gates a Soros, de la NASA al papa Francesc— orientada a construir i reproduir un holograma interessat, com a *El show de Truman*, que ens amaga la realitat.

De la història novel·lesca de la parella veneciana, i del moviment terraplanista en general, en podem extraure unes conclusions molt serioses que tenen a veure amb l'erosió mental

Santiago Alba Rico. Escriptor i assagista. Va estudiar Filosofia a la Universitat Complutense de Madrid. Als anys vuitanta, va ser guionista del mític programa de televisió *La bola de cristal* i ha publicat més de vint llibres sobre política, filosofia i literatura, així com tres contes infantils i una obra de teatre. Traductor de l'àrab, col·labora també habitualment amb diversos mitjans de comunicació com *Público*, *Cuarto Poder*, *CTXT*, *Diari Ara* i *El País*. Ha publicat els assajos *Las reglas del caos: Apuntes para una antropología del mercado* (Anagrama, 1995), finalista del premi Anagrama d'assaig, i, més recentement, *Islamofobia. Nosotros, los otros, el miedo* (Icaria, 2015), *Nadie está seguro con un libro en las manos: lecturas inconvenientes* (Catarata, 2018) i *Última hora. Los cuentos de Carne Cruda* (Arrebato, 2019) on compila les seves col·laboracions radiofòniques amb el programa *Carne Cruda*.

i material del món comú. Vegem: podria pensar-se que a l'adhesió al terraplanisme i al complotisme en general hi ha un impuls de distinció, un desig de separar-se de la comunitat per afirmar un saber superior, més exclusiu i vertader, que converteix els seus iniciats en els únics receptors —davant de la incomprensió d'un món alienat o manipular— del missatge salvador. La qual cosa n'és un component, és indubtable, i evoca, per cert, el context de decadència civilitzacional en què va néixer el cristianisme, una llarga agonia en què desenes de sectes religioses —gnòstics, neoplatònics, maniqueus— reclamaven un accés directe i transparent a la veritat. Però el més decisiu, al meu parer, no

Allò decisiu en els terraplanistes és el desig de constitució d'un veritable món comú davant del qual se separen precisament perquè no és comú ni ho ha estat mai.

és la “separació” sinó, al contrari, el desig de constitució, en paral·lel, d'un veritable món comú davant del qual se separen precisament perquè no és comú; perquè no ho ha estat mai. Ara bé, aquesta impugnació radical només és possible per mitjà de la més audaç de les ruptures; si

el seu rebuig de la rodonesa de la Terra ens sembla hilarant i gairebé patològic és perquè es tracta de l'adquisició científica més antiga i més assentada de la història de la humanitat. Com bé explica el paleontòleg Stephen Jay Gould, el caràcter esfèric del planeta va ser demostrat pels grecs i recollit sense ser qüestionat pel pensament *mainstream* cristià —Beda, Agustí, Bacon—; ningú no el va posar mai en dubte. Va ser la ideologia científica del segle XIX la que va atribuir al món medieval, per emfatitzar la idea de progrés, una creença ridícula que només havien defensat Lactanci i Cosme Indicopleustes, dos *outsiders* de la cultura oficial del seu temps. Tots pensem, doncs, que els nostres avantpassats creien en la planor de la Terra perquè d'aquesta manera podem mesurar, davant d'ells, amb una condescendència indulgent, els nostres avenços i avantatges. Escollir, per tant, aquest saber adquirit com a objecte de demolició pressuposa una formidable audàcia nihilista i revela la desesperació d'un món fet bocins. Si l'única cosa de què no es podia dubtar tampoc no és certa, si l'única dada majoritàriament compartida —la rodonesa de la Terra— es revela falsa o si més no incerta, què queda llavors que sigui col·lectiu i comú a les nostres ments? El terraplanisme nodreix la fi del món comú sense cap objecció possible, però sobre tot l'evidència amb una acuitat radical. És l'expressió extrema d'un disgust cada cop més estès entre els humans: els terraplanistes no volen viure en aquest món, no volen viure en un món *com aquest*. Quan se l'imaginem pla, en realitat se l'imaginem diferent, imaginem *un altre món*. El seu deliri inexpugnable té, doncs, una dimensió impugnativa i una altra d'utòpica. La impugnativa és total, radical, sense excepcions: no es limita a rebutjar els bancs, les farmacèutiques, els exèrcits, les tecnologies, les grans fortunes: impugna *la seva forma mateixa*, falsejada durant segles pels bancs, les farmacèutiques, el exèrcits, etcètera. Però

ahora té una vessant utòpica, ja que reivindica un altre món físic; afirma literalment l'existència d'un altre planeta en què no caldria estar tota l'estona donant voltes per tornar al mateix punt. Una Terra plana, serà més fàcil de gestionar? Més lliure, més còmoda, més lleugera, menys opaca de cara als seus habitants?

Verificar la veritat

Inseparable d'aquesta ruptura, l'altra lliçó de la història de la parella veneciana ens ensenya que, en un món on ja no hi ha ni dades ni terres compartides —en què s'ha destruït la comunitat mental i material dels humans—, és necessari descendir fins el cos mateix com a única prova de l'existència de la realitat exterior; s'imposa el més baix i solipsista dels empirismes. Els terraplanistes han de verificar amb els seus propis ulls la veritat (igual que els negacionistes sanitaris el mal: “No hem vist el virus!”), convençuts que tota mediació i tota representació són

En un món on ja no hi ha ni dades ni terres compartides és necessari descendir fins el cos mateix com a única prova de l'existència de la realitat exterior.

un engany, la qual cosa implica la demolició de tot el saber heretat, matriu de la realitat compartida, en favor d'una ingènua, impossible i perillosa relació immediata i transparent amb l'objecte de coneixement.

Diguem que tot saber, per molt que s'ocupi d'un ítem independent de la nostra voluntat, és una *relació entre humans*. Pot ser de dos tipus: fiduciari o acumulatiu. El fiduciari, al seu torn, pot ser abstracte o concret. De l'abstracte en diem Déu i, fins que Nietzsche no va desmuntar-ne la maquinària, servia fonamentalment per assegurar-nos una correspondència entre les paraules i els significats. Del concret se'n diu societat i comença molt a baix i molt a prop, a la confiança amb què —que diria Chesterton— creiem de petits que les abelles piquen perquè ens ho ha dit la mare, així com creiem que l'herba és verda i el cel blau pel mateix motiu; sense aquest lleuger i emocionant ciment antropològic no creuríem més endavant en els nostres amics ni en els nostres amants ni en els nostres col·legues; ni tan sols en el vianant desconegut a qui preguntem l'hora al carrer. Quant al coneixement acumulatiu, primer tenim la memòria institucional; el fet que la major part de les coses que sabem, també d'una manera pràctica, ens les han explicat els nostres mestres, els nostres mitjans de comunicació, els nostres representants polítics; o ens les proporcionen materialment instàncies submergides en l'ombra: la llum, l'aigua, els diners, el dret, la salut. L'altre coneixement acumulatiu, a la fi, és el de la comunitat científica que, treballósament i sempre de manera provisional, redueix mil·limètricament la foscor del món, sense poder evitar que cadascuna de les seves fognades il·lumini, sobretot, l'amplària creixent de les tenebres restants; per això la ciència sempre té les de perdre davant la superstició delirant: a la ciència, a diferència del deliri paranoic, mai no encaixen totes les peces.

L'instrument més insegur

El coneixement, en definitiva, és un vincle entre humans assumit de forma rutinària, igual que assumim el terra sota els peus. Ara bé, el terraplanisme, com a utopia negacionista radical, il·lumina la

El coneixement és un vincle entre humans assumit de forma rutinària, igual que assumim el terra sota els peus. El terraplanisme, com a utopia negacionista radical, il·lumina la catastròfica pèrdua d'aquest vincle.

supervivència mental i material. I si no podem confiar en un déu absent, en una societat desarticulada, en unes institucions fallides, en una ciència de vegades còmplice del capitalisme, acabem per recórrer, per tal de conèixer, al propi cos nu, solitari i vulnerable, a l'instrument més insegur, més enganyós i menys perspicaç. Si el cos en soledat no és capaç de distingir el color

vermell del verd, com ha de poder reconèixer els límits, les dimensions, la forma del planeta? Hi ha alguna cosa tràgicament fràgil en aquesta confiança en els propis ulls i en la transparència del món com a darrer refugi davant la catàstrofe col·lectiva: qui només té el seu cos per

conèixer és com qui només té el seu cos per *donar-se a conèixer*, com li passa a l'immigrant que, desposseït de passaport, reduït a la seva existència humana nua, queda exposat a totes les violències. Quan s'ha deixat de confiar en els sabers fiduciaris i en els sabers acumulatius i s'està a mercè de la pròpia existència, es pot creure en qualsevol cosa. Paradoxalment, el màxim escepticisme és el llindar de la màxima credulitat. I la màxima credulitat és la maledicció gnoseològica d'un cos vulnerable i sense companyia.

El terraplanisme, amb totes les seves concomitàncies conspiradores, és l'expressió radical, com dèiem, del disgust general envers la descomposició mental i material del món comú. Com es pot defensar aquest món? S'ha de comprendre, d'entrada, que no s'ha descompost tot sol; que els antisistema d'avui, com els comunistes d'antany, fan bé de desconfiar de les farmacèutiques, dels grans poders econòmics, de la iatrogenesi mèdica. La diferència és que el comunisme, amb tots els seus errors i supersticions polítiques, coneixia més i millor perquè si més no era un projecte col·lectiu intel·lectualment poderós i podia distingir, almenys de vegades, entre la història del capitalisme i la història de la ciència. Aquesta diferència entre el terraplanisme i el comunisme, per cert, mesura bé l'envergadura de la deterioració civilitzacional que estem vivint. Com podem, doncs, defensar als nostres caps un món comú que ha estat salvatgement erosionat a l'exterior? Així com sabem què s'ha destruït, sabem què s'ha de reconstruir; i si la destrucció ha estat material, sabem que la reconstrucció també ha de ser-ho. Hem de reconstruir materialment les condicions en què puguin tornar a donar-se relacions de coneixement entre humans, tant fiduciaris com acumulatives. Hem de salvar les famílies perquè només l'amor vertader (que requereix sostre, son, salut, aliment digne) pot prendre's la molèstia d'explicar-li a un nen que les abelles piquen. Hem de salvar les institucions perquè només una democràcia veritable (que necessita un Estat social i de dret) pot fer creïbles les paraules dels polítics i les notícies dels diaris. I hem de salvar les grans conquestes científiques perquè només una veritable comunitat de coneixement (incompatible amb el capitalisme destituent i les seves *hybris* tecnològiques) pot fer creïbles les mesures sanitàries i les fonamentades alertes sobre la fi del món (comú).

Hi ha una cosa que sí sabem tots, inclosos els terraplanistes, i és que les criatures rodones són més fràgils que les planes.

Última hora. Los cuentos de Carne Cruda
Arrebato, 2019

Nadie está seguro con un libro en las manos: lecturas inconvenientes
Catarata, 2018

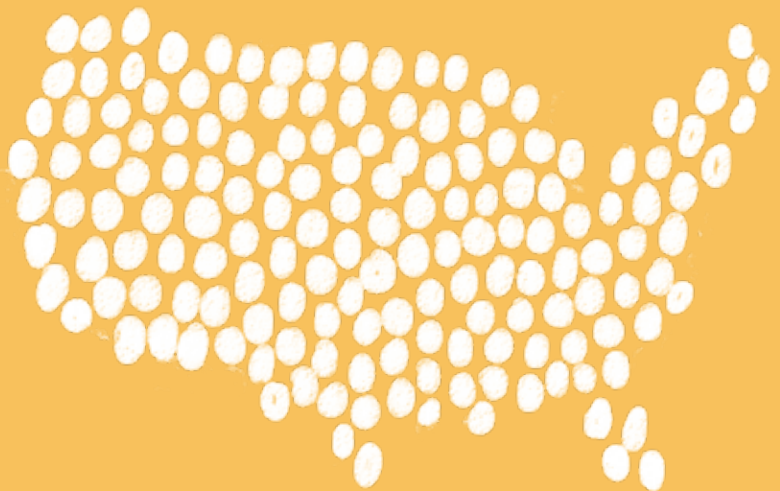

Islamofobia. Nosotros, los otros, el miedo
Icaria, 2015

**L'extrema dreta
i el populisme
autoritari,
reptes per a la
democràcia liberal**
Míriam Juan-Torres

L'aparició de grups
polítics d'extrema
dreta o de l'anomenat
“populisme autoritari”
a Estats Units
i algunes parts
d'Europa sembla

contradictòria, ja que està sorgint a les
anomenades “democràcies consolidades”.
Però aquesta irrupció respon a una lògica
històrica: apareix en un context de crisi
econòmica i de descens del nivell de vida.

L'apogeu de l'extrema dreta o del populisme autoritari a gran part dels països europeus i a Estats Units (per no citar també Índia o Brasil) sorprèn en part, però en certa manera sembla una conclusió lògica d'un procés històric de progrés discontinu en "temps agitats".

Allò que sorprèn de la presència (aparentment indefinida) de grups polítics d'extrema dreta al sistema polític d'aquests Estats és que s'està produint a les anomenades "democràcies consolidades", és a dir, Estats que han gaudit d'un tipus de govern democràtic durant més de catorze anys i que ofereixen certes garanties quant als drets i les llibertats fonamentals, inclosos els de les minories. Des de la Segona Guerra Mundial, i especialment des del final de la Guerra Freda, molts autors i comentaristes havien relegat al passat els grups de la ideologia que avui defensen polítics com Orbán a Hongria, Santiago Abascal a Espanya, Matteo Salvini a Itàlia, Marine Le Pen a França o Jair Bolsonaro a Brasil.

El cert és que aquests partits, líders polítics i moviments es diferencien d'alguna manera de l'extrema dreta i dels feixismes del passat. És important remarcar-ne les distincions i definir el fenomen que tenim davant.

Una extrema dreta particular

Tot i que se sol fer referència a l'apogeu de l'extrema dreta, en cert sentit aquests partits polítics i moviments no sempre proposen polítiques que s'han associat tradicionalment amb la dreta. Alguns d'ells, en la seva vessant més populista, presenten polítiques econòmiques redistributives més típiques de l'esquerra que de la política econòmica conservadora.

Alguns partits com Agrupació Nacional, liderat per Marine Le Pen a França, o el Partit per la Llibertat, a Holanda, han assumit una posició de defensa dels drets de la dona i de la comunitat LGTBI, arguments que esgrimeixen per defensar aquests col·lectius de "l'amenaça de l'islam" o dels musulmans.

A França, la teoria del *grand remplacement*, que suposa una amenaça per a la igualtat de gènere, està molt desenvolupada. Aquesta teoria de la conspiració —que ha calat entre l'extrema dreta autoritària— defensa que la població de França (o bé d'Europa o del país en qüestió) està essent progressivament reemplaçada per persones no europees (especialment àrabs o musulmans subsaharians) a través de la migració, els canvis demogràfics i la caiguda de l'índex de natalitat amb la complicitat de les elits "*reemplacistes*".

Una altra innovació o element distintiu de l'extrema dreta actual, o dels líders d'aquests moviments en alguns països, és la defensa de la protecció del medi ambient i dels territoris. Només cal sentir el discurs que Marion Maréchal (neta de Jean-Marie Le Pen i líder intel·lectual de l'extrema dreta francesa) va pronunciar l'octubre de 2019, en el qual deia que "la protecció del medi ambient és, en

Míriam Juan-Torres. Màster en Relacions Internacionals per la Universitat de Yale i llicenciada en Dret per la Universitat Autònoma de Barcelona. És investigadora sènior a l'organització More in Common (Regne Unit) i professora associada a la Universitat Autònoma de Barcelona. Els seus camps d'estudi principals són la polarització social i política, l'apogeu del populisme autoritari, els conflictes, la violència política i els drets humans. Ha estat consultora de l'ONU a Ghana i a Colòmbia.

essència, *conservadorisme*". Així mateix, també s'està començant a parlar d'*ecofeixisme*. El terrorista que va atemptar contra una mesquita a Christchurch, Nova Zelanda, es qualificava a si mateix d'*ecoterrorista*. També l'homicida de l'atemptat que es va cometre a El Paso, Estats Units, contra la comunitat hispana de Texas feia referència a la teoria del *grand replacement* i als problemes de recursos limitats que posen Estats Units sota pressió.

El populisme autoritari modern

A banda de la seva tendència política conservadora, el que és indiscutible és que es tracta de partits i moviments que encaixen a la perfecció dins del que s'entén per "populisme autoritari": un "populisme" que, mitjançant un estil retòric propi, reflecteix els principis de primer ordre sobre qui ha de governar, tot al·legant que el poder legítim recau sobre

"el poble" i no sobre les elits. Se'l considera també "autoritari" perquè dona prioritat a la seguretat "dura" per tal de protegir un grup definit com a "propi" de les amenaces d'un grup "forà" (considerat inferior), així com al compliment de les normes

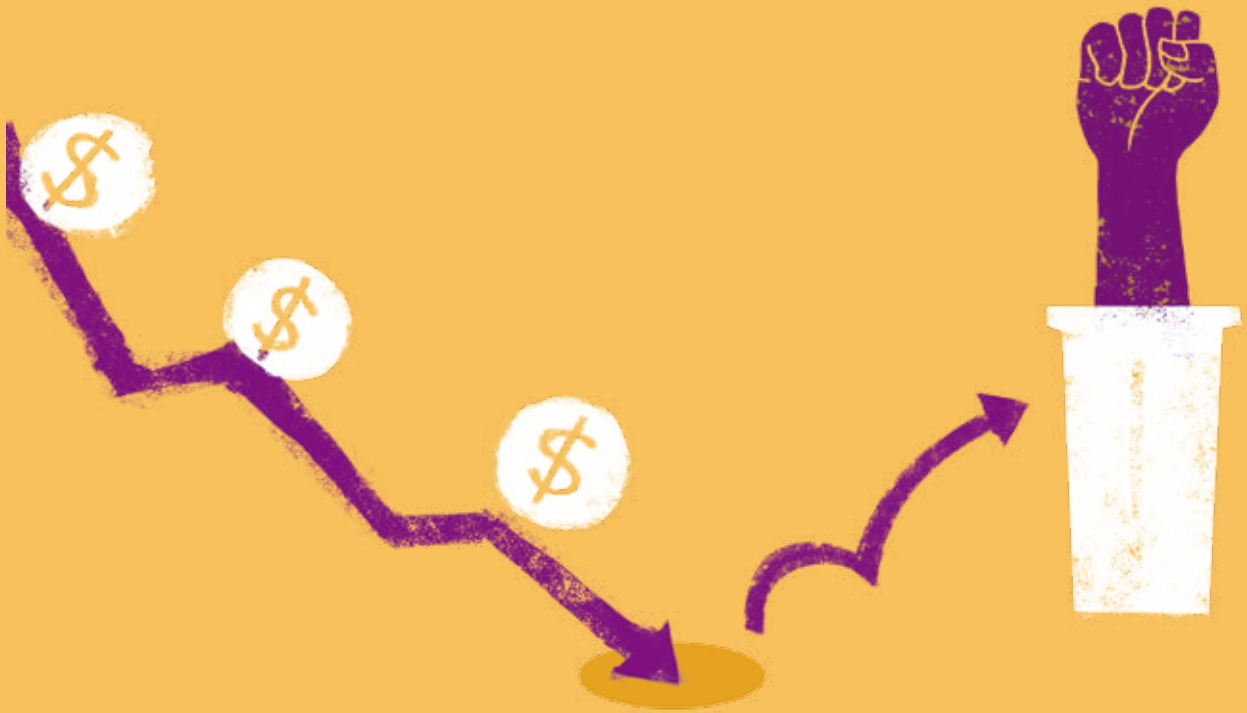
Alguns populistes autoritaris, com Viktor Orbán, defensen obertament una democràcia il·liberal, una democràcia sense drets.

convencionals del grup i a l'obediència lleial als líders.

Els populistes autoritaris plantegen un repte per la democràcia liberal. Alguns, com Viktor Orbán, defensen obertament una democràcia il·liberal, una democràcia sense drets. Però si bé es tornen il·liberals, amb tendència a deshumanitzar la població a qui presenten com amenaçadora (per exemple, els comentaris de Rocío Monasterio, de Vox, amb què es va referir als menors no acompanyats com a "*manadas*"), en la majoria d'ocasions promouen l'ús de mecanismes purament democràtics. De vegades defensen amb força la democràcia directa, sense passar pels límits i els controls que comporta la democràcia representativa.

A diferència dels moviments del passat, segons les investigacions dutes a terme per l'organització Institute for Strategic Dialogue, ara l'extrema dreta es coordina internacionalment. Ha creat un ecosistema internacional (que ja no es troba circumscrit únicament a l'àmbit nacional) que comparteix tàctiques i estratègies entre diferents partits i moviments, és sofisticat a nivell tecnològic i recluta grups que trenquen amb les línies tradicionals dels seguidors de l'extrema dreta.

El populisme autoritari pren formes diverses i es troba en diferents fases de desenvolupament a cada país. Està més consolidat a Hongria o Turquia —on ja es pot parlar d'una democràcia il·liberal—, i menys en altres països com França, Itàlia o Espanya, on avui dia representa una força important en el panorama polític però encara no ha aconseguit assolir el poder. Tot i les diferències, no és casualitat que aquest moviment estigui guanyant suport, atès que l'apogeu li ve d'un

context global compartit, malgrat les manifestacions diverses que adopta a cada realitat nacional.

Ascens del populisme autoritari

El moviment populista autoritari s'ha desenvolupat en un context de crisi econòmica i de descens del nivell de vida. Tot i la recuperació (d'alguns Estats) després del crac del 2007, les condicions de vida anteriors no s'han restablert. De la mateixa manera, els avenços en l'automatització de la indústria i el potencial de les noves tecnologies com ara la intel·ligència artificial poden comportar nous reptes dels quals aquests actors podrien aprofitar-se. Així mateix, ens trobem en una època de canvis demogràfics importants: poblacions envellides en països de l'Europa continental, un augment de la multiculturalitat i una major visibilitat dels fluxos migratoris.

També es tracta d'un moment d'una profunda crisi de confiança en totes les institucions polítiques i socials en les quals es recolza la democràcia liberal. A Europa i a Estats Units s'observen nivells molt baixos de confiança en els governs, en els mitjans de comunicació i en les empreses, així com un menor compromís amb la democràcia com a sistema de govern. Aquesta desconfiança sorgeix especialment en països en els quals s'han viscut anys de corrupció que ara han sortit a la llum, tot i que la fatiga vers les institucions i el sentiment antielitista són factors comuns a tots els països en què s'observa un major èxit de l'extrema dreta.

A això cal afegir l'aparició i la preponderància actual de les xarxes socials. A banda del fenomen de la intervenció exterior en els processos electorals i de les notícies falses, els partits d'extrema dreta

han demostrat que són altament competents en l'ús de les xarxes per tal de difondre el seu missatge. No ajuda que els algorismes de plataformes com Facebook explorin les vulnerabilitats psicològiques dels consumidors i contribueixin a la polarització i a la radicalització.

Les tendències autoritàries: “Us vs. Them” o tribalisme polític

L'acadèmica Karen Stenner parla de la dinàmica autoritària des del punt de vista de la psicologia social aplicada a la ciència política. Des d'aquesta perspectiva, aquesta dinàmica es dona quan la tendència autoritària (un tret psicològic subjacent present en un 30% de la població) s'activa en casos d'amenaça normativa. Aquesta amenaça es pot relacionar

Les persones més propenses a donar suport als grups d'extrema dreta són també les qui perceben que la seva identitat està desapareixent.

fàcilment amb un ritme accelerat de canvi com el que vivim actualment i està lligada a la necessitat cognitiva d'unitat i igualtat. Les persones que presenten aquesta tendència solen tenir més dificultats pel que fa al canvi i prefereixen l'homogeneïtat; i, aparentment, ara ens trobem en

un moment en què aquestes tendències s'han activat, promogudes en part pels populismes.

Mentre les elits cosmopolites parlaven de la defunció de l'Estat nació i de l'erosió de les fronteres, oblidaven que les identitats grupals i, primordialment, la identitat nacional, acompleixen una funció cognitiva important en respondre a les necessitats de pertinença a un grup que es troben arrelades a la psicologia de tot ésser humà. Els estudis sobre opinió pública duts a terme per More in Common a Itàlia, Grècia, Alemanya, França, Holanda i Estats Units constaten que les persones més propenses a donar suport als grups d'extrema dreta són també les qui perceben que la seva identitat està desapareixent o se senten estranyes al seu propi país.

Els actors d'extrema dreta han trobat en aquest context un terreny extremadament fèrtil per tornar a concepcions de l'Estat nació excloents i redefinir el propi grup, un “nosaltres” (*in-group*) davant d'un “altres” (*out-group*) diferent i al qual es presenta com amenaçador. Aquest “altres” l'ha conformat, en la majoria de casos, la població migrant. No sorprèn, doncs, que els populistes autoritaris siguin capaços d'instrumentalitzar el fenomen migratori i la crisi del Mediterrani (o de la frontera sud, en el cas d'Estats Units), un recurs que sembla caracteritzar tots aquests moviments polítics, els quals troben en les persones migrades o en les minories una amenaça contra l'ordre, la llei i l'execució de la voluntat del poble al qual diuen representar.

Els reptes per a la democràcia liberal i la polarització

El populisme autoritari planteja reptes reals per a la democràcia liberal tal com la coneixem. El seu apogeu sorgeix en el mateix moment en què

també han augmentat els delictes d'odi. Aquests moviments fomenten i es beneficien de la polarització, un fenomen més patent a Estats Units actualment, però que també s'està desenvolupant a Europa. Per exemple, a Nord Amèrica hi ha l'anomenada "polarització temàtica" (*issue-based polarization*), en la qual, vers una multiplicitat de temes —com per exemple l'avortament, la immigració o la tinença d'armes—, trobem diferents grups polítics que remen en la mateixa direcció; aquells qui defensen la legalització de l'avortament solen ser els mateixos que estan a favor de restriccions sobre la tinença d'armes i d'una política migratòria liberal.

A més d'aquesta polarització temàtica, també trobem la "polarització afectiva", la qual presenta més reptes i és de la que més es beneficien els populistes autoritaris. El cas del Brexit n'és un clar exemple: en aquesta qüestió particular, cada grup veu positivament el propi i sent aversió cap a "l'oponent", a qui tendeix a caricaturitzar i fins i tot deshumanitzar. Al Regne Unit, els més partidaris de romandre a la Unió Europea veuen a la resta de *remainers* favorablement i als *leavers* (partidaris del Brexit) desfavorablement i de forma caricaturesca, i viceversa. No importa que estiguin d'acord en moltes altres qüestions, el fonamental és la divergència en aquestes identitats que s'han format.

En les societats polaritzades és més difícil fer front als reptes col·lectius i arribar a un compromís, el qual és clau per al bon funcionament de la democràcia. Els populistes autoritaris, a través de la polarització, poden activar les seves bases, atraure a aquells que no són els seus adeptes i agitar als qui no els donen el seu suport de manera que es radicalitzin cap a l'altre extrem. Quan això succeeix, la veritat i els fets perden importància perquè interpretem la realitat des del punt de vista de la identitat i del que aquesta representa per a les nostres afiliacions grupals. La veritat passa a estar supeditada a allò que convé al grup i a la causa. En aquest punt ens trobem en molts països europeus i a Estats Units, i aquest és el repte al qual hem de fer front.

Referències bibliogràfiques

Chatterton Williams, T., "The French Origins of 'You Will not Replace US'." *The New Yorker*, 27 de novembre de 2017.

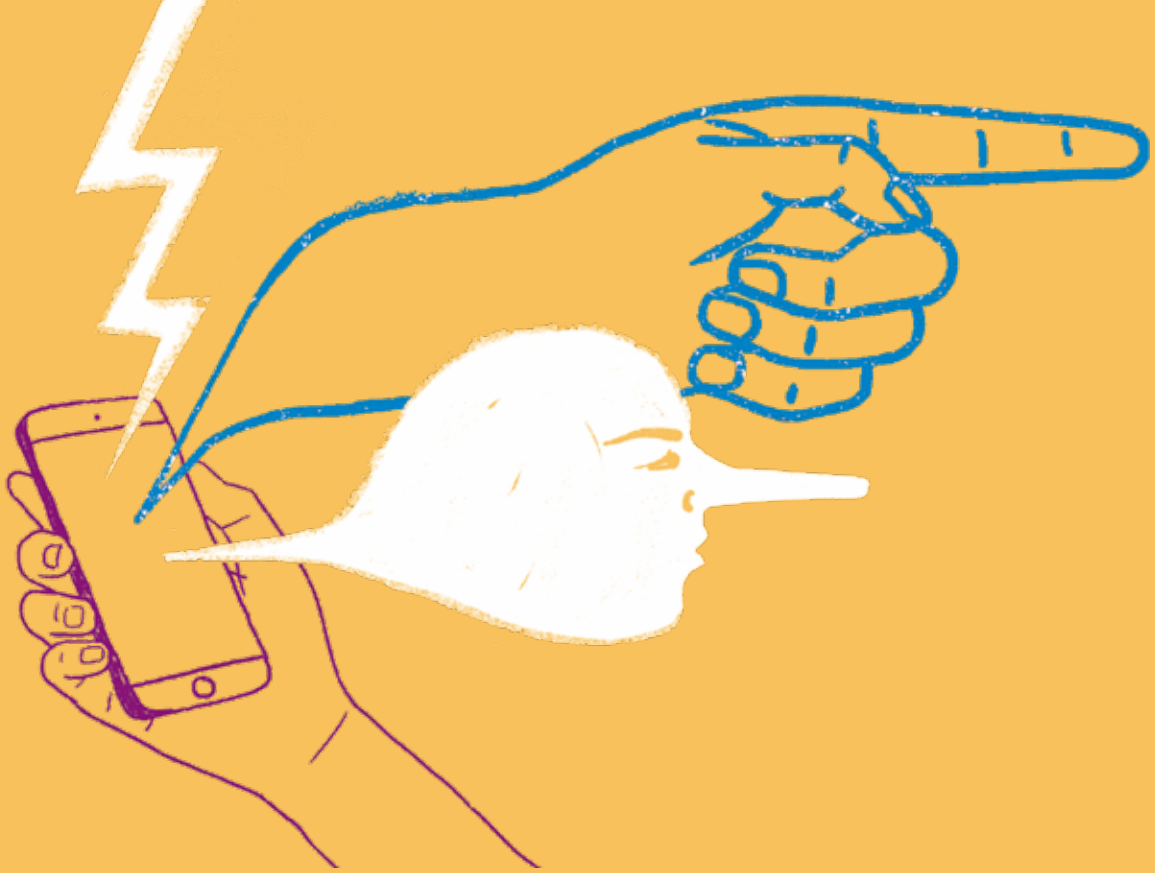
Davey, J. i Ebner, J., "The Fringe Insurgency – Connectivity, Convergence and Mainstreaming of the Extreme Right." *Institute for Strategic Dialogue*, octubre de 2017.

Duffy, B. *et al.*, "Divided Britain? Polarisation and fragmentation trends in the UK." *King's College London*, setembre de 2019.

Gardiner, B., "White Supremacy Goes Green." *The New York Times*, 28 de febrer de 2020.

More in Common, publicacions 2017-2020.

Stenner, K., *The Authoritarian Dynamic*. Cambridge University Press, Cambridge, Regne Unit, 2005.

Retòrica ultra
Estrella Montolío
i Sebastián Bonilla

La retòrica ultra
és una nova
reencarnació
de la retòrica

sofista. Col·loca les *fake news* —una versió tecnològica de les fal·làcies clàssiques— en el nucli del seu programa comunicatiu, el qual se centra en denigrar l'enemic i qüestionar de manera radical els consensos democràtics amb l'objectiu d'esquerdar-los i fer del caos una oportunitat per ser i per influir.

Des del punt de vista de l'antiga retòrica clàssica, res del que comuniquin els éssers humans contemporanis resultarà inèdit, inaudit o inconcebible. Ans al contrari, tot allò que es diu i s'escriu avui presenta cert aire de familiaritat reconeixible: l'oratòria de J. F. Kennedy encaixa com la mà al guant de la retòrica aristotèlica, la qual proposa l'equilibri discursiu entre allò que és racional, allò que és ètic i allò que és emocional; Martin Luther King revitalitza l'art sagrat de la predicació medieval; Obama és l'orador ideal imaginat per Ciceró. En aquest mateix sentit, la retòrica ultra és l'enèsima reencarnació de la ben coneguda retòrica sofista.

Les figures retòriques, enteses com a tàctiques per estructurar de manera efectiva el discurs i aplicades com a estratègia per persuadir les audiències, s'utilitzen com a suport en tots els discursos solvents documentats en la història. Clarament en oposició a l'àmplia gamma de repertoris de figures retòriques que serveixen per construir discursos ètics, la retòrica ultra, tal com històricament feu abans la sofista, utilitza la fal·làcia i el sofisme com a motors dels seus discursos intencionadament desestabilitzadors en temps d'incertesa.

L'actual marc mental conspiranoic, el qual ha donat una nova oportunitat a la retòrica sofista, ara ultra, per irrompre i influir en la conversa pública d'una manera espectacular, apareix ben descrit al capítol vuitè sobre conspiració de *La nueva edad oscura*. En aquest treball, James Bridle proposa una explicació interessant sobre l'actual crisi dels relats que abans creaven marcs mentals coherents, substituïts ara pel triomf demolidor de les *fake news*, una mena de reencarnació tecnològica de les fal·làcies clàssiques. La ciència cognitiva demostra que l'ésser humà sempre ha intentat comprendre el món per mitjà d'històries coherents i ha pretès organitzar-lo tot connectant relats amb cosmovisions (Vilarroya, 2018). Això, no obstant, en l'etapa d'irreflexió "adolescent" en la que encara es troba l'actual societat de la hiperconnexió (Schwab, 2016), l'incessant tsunami d'informació que ens inunda no genera, en paraules de Bridle, claredat i sentit, sinó confusió, soroll i relats orfes que competeixen entre ells per l'atenció de les audiències, la qual cosa fa que siguin enrevessats i inconclusos i que obrin cismes en la manera en què les masses geolocalitzades i algoritmitzades pel *Big Data* perceben la realitat.

Fabricar l'enemic

Tal com apunta Bridle, "el símptoma prototípic de la paranoia clínica és la creença que algú ens vigila, però aquesta creença ara és raonable". En un món en què ja hi ha més *smartphones* que persones i on cada telèfon intel·ligent és un sistema d'espionatge eficaç que recopila automàticament informació personalitzada sobre què fem, on anem i què desitgem, tot condueix al marc mental de la paranoia

Estrella Montolío. Catedràtica de Llengua Espanyola a la Universitat de Barcelona i assessora en comunicació. Ha dirigit el projecte *Manual de escritura académica y profesional* (2014) i és autora, entre d'altres, de *Tomar la palabra* (2019), una selecció d'articles sobre comunicació apareguts a la premsa, i *Cosas que pasan cuando conversamos* (2020).

Sebastián Bonilla. Professor de Retòrica i Oratòria a la Universitat de Barcelona. Assessor de comunicació en empreses i organitzacions. És autor del capítol "Escritura Web" inclòs a *Manual de escritura académica y profesional* (2014).

i la conspiració. I d'aquest marc es nodreix la retòrica ultra, addicta a la fabricació de l'enemic, a qui es construeix lingüísticament com un model sinistre de maldat contra el qual estan justificats la mentida, l'insult o qualsevol arma de desinformació massiva.

Donald Trump ha piulat en múltiples ocasions —sempre sense aportar proves o raonaments, només mitjançant enunciats-exabruptes autojustificats per la sospita—, que l'escalfament global és una conspiració contra les empreses estatunidenques, probablement algun tipus d'intriga xinesa; o ha sostingut a les xarxes que Obama mai ha estat ciutadà estatunidenc i, per tant, mai no hauria d'haver sigut president del país. Amb l'objectiu de justificar la seva crida a aixecar un mur per evitar que les colles de mexicans “assassins i violadors” envaeixin Estats Units, i tot i disposar del servei d'intel·ligència estatal més sofisticat del món, Trump va preferir, al mode sofista, recórrer a vídeos pobres, d'indubtable impacte viral i cuinats en llocs web conspiranoics com a prova de càrrec.

Seguim el recorregut d'una fal·làcia ultra a Espanya. El líder de Vox, Santiago Abascal, va anunciar la seva proposta d'un “pin parental per defensar els nens menors de sis anys de l'adoctrinament en jocs eròtics. Afirmem que l'ensenyament de jocs eròtics es troba lluny de l'educació i al costat de la corrupció de menors”. Aquest pseudoargument, potenciat per l'assertivitat i la vehemència amb què el defensava l'orador que l'estava propagant, aconsegueix col·locar en la mateixa frase les paraules “educació”, “adoctrinament”, “jocs eròtics” i “corrupció de menors”, tot creant en la ment de qui l'escolta una xarxa semàntica, un món imaginable pel simple fet d'haver estat enunciat. L'impacte als mitjans va ser immediat i es va convertir en l'objecte de debats televisius durant setmanes i de topades parlamentàries sonades. Del no res, la

retòrica ultra va saber com inocular quelcom que no formava part de l'agenda informativa en un ecosistema mediàtic que actualment està mancat d'anticossos eficaços contra la propaganda ultra. El cicle de vida de la fal·làcia va culminar uns dies després, quan Pedro Fernández, regidor de Vox a Madrid, va elevar el sofisme a *argumento ad hominem*, és a dir, a la categoria d'insult i agressió verbal, en la seva intervenció a la seu parlamentària contra els progressistes electes: “Miri, sap què li dic? Aparti... aparti aquestes mans brutes seves del meu fill, aparti els seus desitjos marxistes i els seus apetits sexuals del meu fill i, sobretot, no li permetré, i perdi tota esperança... perdi tota esperança d'adoctrinar els nostres fills per convertir-los en malalts com vostès. Moltes gràcies”. La retòrica ultra assenyala, assetja, denigra els seus enemics i arremet contra els consensos democràtics per tal d'esquerdar-los i fer del caos una oportunitat per ser i influir.

Exercir la mentida

Richard Dawkins va deixar d'assistir a debats amb creacionistes per no prestar-los l'eco que el seu prestigi com a científic promovia entre l'atenció pública, assenyalant així el camí cap el tractament mediàtic conegut més eficaç contra l'exercici de la mentida: el silenci, una figura retòrica radical d'aïllament i indiferència que despulla i deixa sol el polemista amb les seves fal·làcies, les quals ja ningú escolta ni respon.

Ciceró ja va posar en pràctica aquesta figura retòrica en ignorar els sofistes al fòrum públic i deixar que s'ofeguessin en l'absurditat del seu propi verí oratori. Abans que ell, Aristòtil va fer front als sofistes amb els seus arguments racionals basats en proves, igual que els periodistes

Aristòtil va fer front als sofistes amb els seus arguments racionals, igual que els periodistes *fact-checkers* fan avui contra les *fake news* de la retòrica ultra.

fact-checkers fan avui contra els falsos rumors, les veritats alternatives i les *fake news* de la retòrica ultra.

Les xarxes socials creen gàbies de Faraday que aïllen els “mateixpensants” en bombolles d'informació autosuficients que, tot servint-se d'un flux de confirmació multimèdia en constant renovació, retroalimenten els seus biaixos, la qual cosa provoca polarització social. La retòrica ultra centra el seu arsenal de fal·làcies i sofismes en la destrucció d'allò que Bridle anomena “la zona gris”, l'espai discursiu de coexistència i cooperació entre persones, sensibilitats i comunitats diferents, el qual ara s'ha convertit en una zona de guerra comunicativa en la qual s'atrinxeren els fets indemostrables i les falsedats versemblants que la retòrica ultra dissemina mitjançant fluxos d'informació aclaparadors amb l'objectiu de fer que el sistema d'informació globalitzada s'esbotzi, sobresaturat de tanta entropia.

En aquest mateix sentit, Christian Salmon afirma a *La era del enfrentamiento* que la retòrica ultra persegueix minar la confiança

Notes

1. Per a una anàlisi retòrica i oratòria del minut d'or dels candidats i portaveus de l'últim debat electoral, vegeu el nostre treball "Nueva política, nueva y vieja retórica" a *Archiletras*, 7, pàgs. 144-155, 2020..

de les persones en el llenguatge, una desconfiança crítica que ja havia mostrat Mark Thompson al seu assaig *Sin palabras*. Aquesta suspicàcia ciutadana vers el valor de les paraules comporta la impossibilitat de diferenciar entre veritat i mentida. És per això que Trump ja no explica històries, no és un narrador coherent amb un projecte comprensible; és un especulador que fomenta la inestabilitat amb la seva incontinent producció de piulades colèriques per entretenir els seus seguidors mentre, en silenci, desregula l'economia nord-americana. Utilitza una retòrica ultra per avançar un programa econòmic liberal.

Practicar el disfemisme

Per poder entendre millor els mecanismes lingüístics que explota aquest tipus de retòrica ultra, centrem-nos ara en l'anàlisi del minut d'or del debat del 10N del candidat de VOX, Santiago Abascal¹.

La figura retòrica clau de la intervenció d'Abascal és el disfemisme, una fal·làcia prototípica tant dels discursos sofistes de l'antiguitat clàssica com dels ultres d'avui, que consisteix a "anomenar una realitat amb una expressió pejorativa o amb intenció de rebaixar-ne la categoria" (DRAE) i a "fer servir paraules o expressions deliberadament despectives o directament insultants en lloc d'altres de més habituals i neutrals" (Viquipèdia). Així, per exemple, "medicastre" és el disfemisme de "metge", "caixa *tonta*" l'és de "televisor" i "*sudaca*" l'és de "ciutadà d'un país de Sud-Amèrica".

En aquesta línia, l'expressió d'Abascal "la dictadura progre que pretén que les dones s'enfrontin als homes i que vol que els néts hagin de condemnar els seus avis" constitueix un doble disfemisme: per una banda,

En la seva incontinent producció de piulades colèriques per entretenir els seus seguidors, Trump utilitza una retòrica ultra per avançar un programa econòmic ultraliberal.

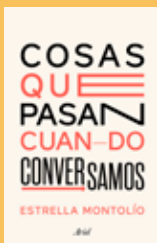
de les polítiques d'igualtat en vigor aprovades per un ampli consens de majories parlamentàries; i, per un altre, de la llei de Memòria Històrica ratificada al Parlament. Les seves paraules sobre "el malbaratament autonòmic" són un disfemisme de l'organització territorial en

comunitats autònomes que consagra la Constitució, en el mateix sentit en què la frase "l'espoli fiscal que pateixen les classes mitjanes i populars espanyoles" és un disfemisme de l'organització tributària constitucional.

Com a nucli de la retòrica ultra, la fal·làcia del disfemisme apunta a dos fronts; per una part, a la denigració de l'enemic ("la dictadura progre") i, per una altra, al qüestionament radical dels consensos democràtics ("malbaratament autonòmic" i "espoli fiscal"). Aquests són dos dels recursos verbals centrals del seu programa comunicatiu.

Parem atenció en l'ús dels verbs amb significat bèl·lic que Abascal fa servir en la seva intervenció: *jutjar*, *defensar*, *il·legalitzar*, *combatre*, *discriminar*, *dividir*, *enfrontar* i *condemnar*. L'escenari polític que dibuixen aquests verbs de gran intensitat semàntica és el d'una

La retòrica ultra de Vox utilitza termes que sobredimensionen la dissensió i la ubiquen en el marc mental de l'enfrontament bèl·lic.

Cosas que pasan cuando conversamos
Ariel, 2020

Tomar la palabra
Edicions UB, 2019

Manual de escritura académica y profesional
Ariel, 2014

emergència nacional davant els múltiples perills que amenacen el país. Aquesta retòrica persegueix provocar en l'audiència l'impacte que produeix aquest tipus de lèxic emfàtic, que sobredimensiona

la dissensió fins a ubicar-la en el mateix marc mental ja no de la discrepància, sinó de l'enfrontament bèl·lic.

En el tancament d'aquest minut final d'Abascal, guanya protagonisme la figura retòrica de la *refutatio* (refutació), la qual consisteix en desacreditar els arguments que són contraris o resulten desfavorables a les tesis pròpies.

Al clímax del seu discurs, Abascal clama per restaurar un ordre institucional suposadament trencat, per tornar a l'estat central totes les competències autonòmiques, per liquidar les polítiques d'igualtat. Seguint el programa comunicatiu estàndard de la retòrica ultra, el polític proposa durant el seu discurs la refutació global de l'ordre democràtic constitucional tal com el coneixem avui dia. I al mode retòric ultra prototípic, sosté la seva pseudoargumentació amb fal·làcies que han estat repetidament desacreditades per les dades estadístiques oficials aportades pels serveis de comprovació de *fake news* dels principals mitjans de comunicació, en dir per exemple que "la immigració il·legal omple els nostres carrers de delinqüents".

En les darreres eleccions celebrades al nostre país, VOX va rebre 3.640.063 vots i es va convertir en la tercera força parlamentària. Aquestes són les xifres objectives que mesuren el grau de penetració actual de la retòrica ultra en la ment de la ciutadania.

Referències bibliogràfiques

Abascal, S., minut d'or al debat del 10N. Madrid, 2019.
<https://www.youtube.com/watch?v=NHtCw7A8OUE>.

Bonilla, S. i Montolio, E., "Nueva política, nueva y vieja retórica", a *Archiletras*, 7, pàgs. 144-155. Madrid, 2020.

Bridle, J., "Capítulo 8. Conspiración", a *La nueva edad oscura. La tecnología y el fin del futuro*. Cátedra, Madrid, 2020.

Salmon, C., *La era del enfrentamiento. Del storytelling a la ausencia del relato*. Península, Madrid, 2019.

Schwab, K., *La cuarta revolución industrial*. Debate, Madrid, 2016.

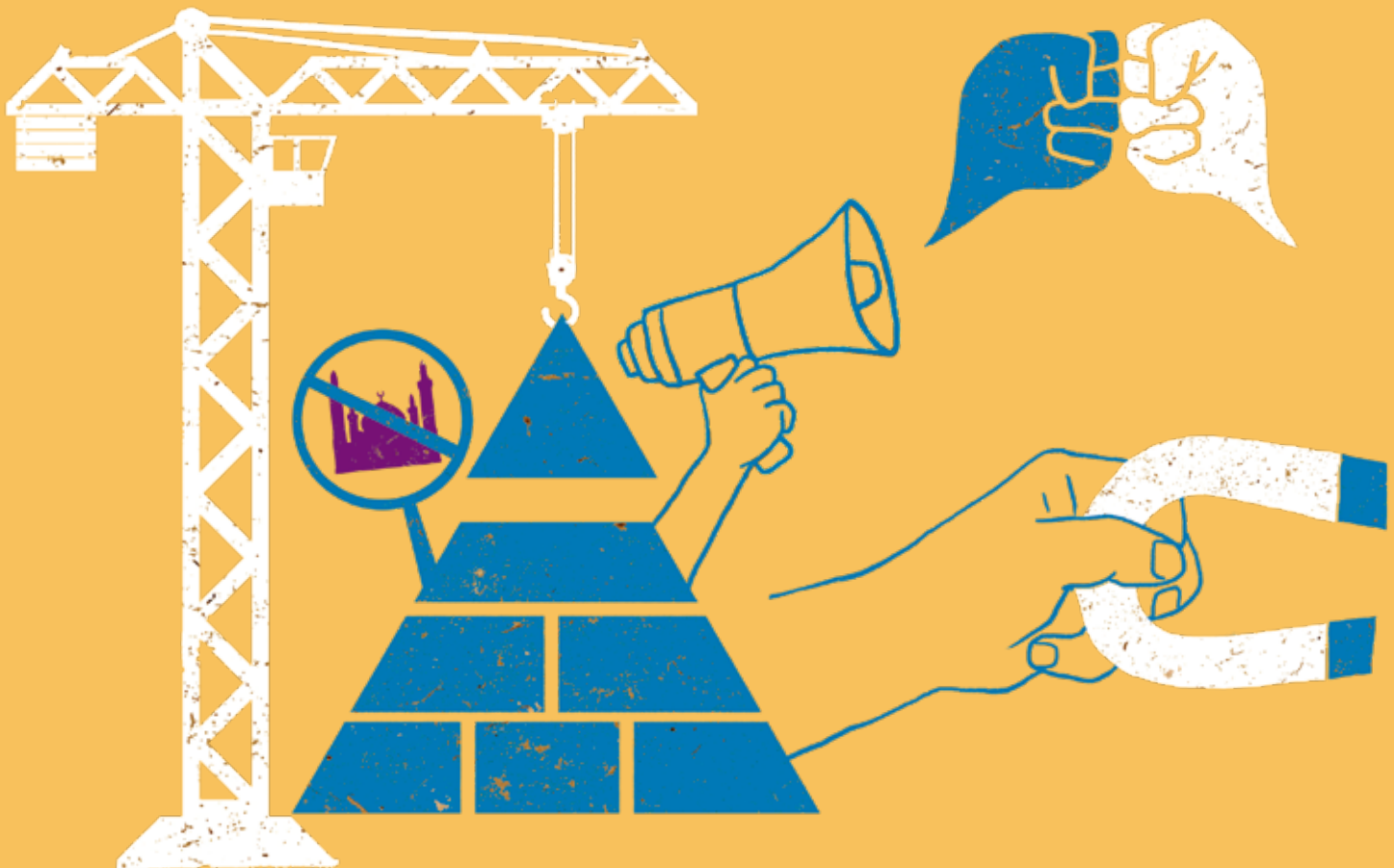
Thompson, M., *Sin palabras. ¿Qué ha pasado con el lenguaje de la política?* Debate, Madrid, 2017.

Villarroya, Ò., *Somos lo que contamos. Cómo los relatos construyen el mundo en que vivimos*. Ariel, Barcelona, 2019.

Com definir Vox?
Cinc claus
interpretatives
Xavier Casals

Els vaivens electorals de Vox indiquen que la seva base no és tan sòlida com sembla. Aquest partit,

que s'assenta sobre una estructura vertical, una teorització ideològica escassa i una penetració elevada a les xarxes socials, és una força "en construcció" capaç d'efectuar girs imprevisibles. Per ara, només ha plantejat propostes i qüestions per polaritzar l'opinió pública i obtenir així una gran visibilitat.

Des que Vox va emergir institucionalment a les eleccions andaluses del 2 de desembre de 2018 (2D), tant periodistes com analistes i acadèmics han qualificat aquest partit d'ultradreta de neofranquista, feixista, neofeixista o "nativista". Però és difícil determinar-ne la naturalesa, perquè Vox encara ara desplega la seva ideologia i existeixen escassos estudis sobre ella.¹ Per obtenir aquesta informació, hem considerat més útil oferir cinc claus al respecte, les quals exposarem a continuació.

Un gran suport a les urnes que pot resultar volàtil

Vox va experimentar un ascens espectacular en un any. El 2D de 2018 va deixar de ser marginal en atraure el 10,9% del vot andalús. Va entrar al Congrés el 28 d'abril (28A) de 2019 (10,3%), i a la triple cita electoral del 26 de maig (26M) va aconseguir representació europea (6,2%), autonòmica (a nou parlaments) i local (es va presentar en 646 municipis i va aconseguir 530 regidors). I el 10 de novembre de 2019 (10N) va esdevenir el tercer partit espanyol (15,1%). Tot i això, el creixement va ser irregular, ja que en tan sols un mes (del 28A al 26M) va perdre el 48,1% dels vots. Segons el CIS, el juliol de 2019 el suport a Vox va caure fins el 3,4%, però el partit va remuntar i augmentar els vots el 10N en capitalitzar l'oposició a l'exhumació de Franco i liderar el rebuig a la protesta secessionista contra la sentència del judici als líders independentistes.

En síntesi, la gran caiguda del vot a Vox el 26M indica que la seva base electoral no és tan sòlida com sembla. D'aquí que, tot i la tendència a l'alça que presenta, no es pugui descartar un retrocés (el baròmetre del CIS de setembre de 2020 li atorgava un 11,7%).

Una escissió del PP capaç de redefinir el marc de la dreta

Vox no és el resultat de l'evolució de l'extrema dreta espanyola, sinó de la mutació ideològica d'una escissió del PP. El seu origen llunyà el trobariem en dos àmbits d'aquesta formació. Per una part, en l'ala més intransigent radicada al País Basc, amb figures com Jaime Mayor Oreja, María San Gil o qui esdevindria el futur líder de Vox, Santiago Abascal. Aquest àmbit, que va actuar sota la dura amenaça d'ETA i es

Xavier Casals. Doctor en Història Contemporània i professor de la Facultat de Comunicació Blanquerna de la Universitat Ramon Llull. Ha centrat la major part dels seus estudis en l'evolució de l'extrema dreta, el populisme i la violència política. És autor, entre altres obres, de *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los skinheads (1966-1995)*, (Hojas Nuevas, 1995); *La tentación neofascista en España*, (Plaza & Janés, 1998); *Ultrapatriotas. Extrema derecha y nacionalismo de la guerra fría a la era de la globalización*, (Crítica, 2003); *Ultracatalunya. L'extrema dreta a Catalunya: de l'emergència del "búnker" al rebuig de les mesquites (1966-2006)*, (La esfera de los libros, 2007); *El pueblo contra el parlamento. El nuevo populismo en España, 1989-2013*, (Pasado y Presente, 2013) i *La Transición española. El voto ignorado de las armas*, (Pasado y Presente, 2016).

Notes

1. Vegeu Ferreira, C., “Vox como representante de la derecha radical en España: un estudio sobre su ideología”, a *Revista Española de Ciencia Política*, 51 (noviembre de 2019), pàgs. 73-98; Hernández Conde, M. i Fernández García, M., “Partidos emergentes de la ultraderecha: ¿fake news, fake outsiders? Vox y la web Caso Aislado en las elecciones andaluzas de 2018”, a *Teknokultura. Revista de Cultura Digital y Movimientos Sociales*, 16(1) (2019), pàgs. 33-53; Turnbull-Dugarte, S. J., “Explaining the end of Spanish exceptionalism and electoral support for Vox”, a *Research and Politics*, 6-2 (abril-juny de 2019), pàgs. 1-8; Barrio, A., “Vox, la fin de l’exception espagnole”, Fondapol, París, 2019. També resulten d’interès J. Müller (coord.), *La sorpresa Vox*, Planeta, Barcelona, 2019; Urbán, M., *La emergencia de Vox*, Sylone, Barcelona, 2019; i González Cuevas, P. C., “Vox”, a *La Tribuna del País Vasco*, San Sebastián, 2019.
2. Carmona, P., García, B. i Sánchez, A. (Observatorio Metropolitano), *Spanish Neocon*, Traficantes de Sueños, Madrid, 2012, pàgs. 157-158.

va identificar amb el lideratge de José Mª Aznar, va desenvolupar un nacionalisme espanyol defensiu. Ho va demostrar Abascal en promoure el 2006 la Fundación de Defensa de la Nación Española (DENAES), que es va convertir en una mena de *think tank* ideològic del que acabaria convertint-se en Vox. Per altra banda, a Vox també hi haurien quallat una sèrie de tesis sorgides en el si del PP de la Comunitat de Madrid associades a sectors “neoconservadors” que van emergir durant el lideratge d’Esperanza Aguirre, presidenta de la comunitat (2003-2012) i del PP d’aquesta comunitat (2004-2016). Vox hauria assumit l’estratègia desenvolupada per aquests “neocon” si ens cenyim a la descripció del terme establerta a l’assaig col·lectiu *Spanish Neocon* (2012):

(...) (1) *el contraatac a l’hegemonia cultural de l’esquerra*, (2) *l’afirmació dels valors morals davant d’una concepció de la realitat com un espai agonístic i amenaçador*, (3) *la persuasió i la mobilització social com a forma i estratègia de creixement i* (4) *el neoliberalisme (amb matisos) com a política econòmica.*²

L’origen proper de Vox ens remetria a la plataforma reconversion.es, que es va constituir l’any 2012 i va preconstituir una reforma recentralitzadora de l’Estat. Entre els seus impulsors hi havia Aleix Vidal-Quadras, José Antonio Ortega Lara i Abascal, els quals van constituir Vox el desembre de 2013. La citada reforma en va ser l’eix programàtic, i el partit va presentar-se als comicis europeus de l’any 2014 amb Vidal-Quadras com a candidat. VOX pretenia encarnar el PP genuí en argüir que Mariano Rajoy l’havia desvirtuat ideològicament i dirigia “un govern de socialdemòcrates emboscats”. Malgrat el suport del Consell Nacional de la Resistència iranià (800.000 euros), Vox es va quedar sense escó (1,5%). Vidal-Quadras va abandonar el partit el febrer de 2015 per discrepàncies, ja que va defensar aproximar-se a Cs i a UPyD, i va ser substituït per Abascal.

En suma, diversos elements essencials del discurs i l’estratègia de Vox es van desenvolupar al si del PP. Això va facilitar que una part del seu electorat es pogués reconèixer en el partit d’Abascal i, alhora, aquest pogués marcar posteriorment l’agenda d’un PP obsessionat per aturar la fuga de votants cap a Vox.

Diversos elements essencials del discurs i l’estratègia de Vox es van desenvolupar al si del PP.

Una síntesi ideològica innovadora

Sota el lideratge d’Abascal, Vox va radicalitzar el seu discurs i va participar en els comicis andalusos de març del mateix 2015 amb components islamòfobs. El mal resultat obtingut (0,4%) es va repetir a les eleccions legislatives de 2015 i 2016 (0,2% en tots dos casos). Aquesta tendència no va canviar fins el 2D de 2018, quan la seva ideologia era ja molt diferent de la dels seus inicis. I és que Vox havia configurat una síntesi ideològica nova fonamentada en quatre pilars.

Notes

3. Abascal, S., *Hay un camino a la derecha*, Stella Maris, Barcelona, 2015; Altozano, G. i Llorente, J., *La España Viva*, Kalma, Madrid, 2018; Sánchez Dragó, F., *Santiago Abascal. España vertebrada*, Planeta, Barcelona, 2019.

4. Dades a 15 de setembre de 2020.

Un dels pilars el conformaven qüestions que el PP havia abordat i no havia incorporat a la seva agenda, com el rebuig de l'avortament i de lleis com la de la memòria històrica o del matrimoni homosexual, així com de propostes de devolució de competències autonòmiques. Un altre pilar eren les qüestions tradicionals de la dreta radical o la ultradreta, com són l'oposició a l'independentisme o la reivindicació de l'espanyolitat de Gibraltar. Un tercer pilar comprendria causes de la ultradreta europea, com la denúncia de les suposades amenaces de l'expansió de l'islam, el rebuig a la immigració il·legal o l'euroescepticisme dels països de l'anomenat Grup de Visegrád (constituït pels països excomunists Eslovàquia, Hongria, Polònia i República Txeca). Un quart pilar el configurarien certs elements *trumpistes*, com ara la consigna de Vox de "Fer Espanya gran de nou" o la proposta de construir un mur fronterer a Ceuta i Melilla.

Així, Vox se situa en una zona de frontera entre el PP i l'espai que s'estén a la dreta d'aquest, alhora que pot homologar-se amb la nova ultradreta occidental amb trets propis.

Un partit de xarxes

Oficialment, Vox tan sols ha generat tres llibres d'entrevistes.³ Això significa que el seu ideari el conformen els programes electorals i les

declaracions dels dirigents. Aquesta qüestió és essencial perquè Vox s'estructura de forma vertical i centralitzada, de manera que la cúpula controla el partit sense fissures. Com que el seu ideari no ha estat encara desenvolupat en assaigs ni disposa d'un grup d'intel·lectuals

Com que no compta amb assaigs ni amb un grup d'intel·lectuals que el teoritzin, l'ideari de VOX es pot reduir a una sèrie d'idees força fàcils d'adaptar a les xarxes socials.

propis o afins que el teoritzin per tal de dotar-lo de certa densitat, es pot reduir còmodament a una sèrie d'idees força fàcils d'adaptar a les xarxes socials. Aquestes són el canal essencial de difusió del seu discurs.

En aquest sentit, Vox és el partit líder a Instagram (584.800 seguidors, tot i que Abascal en té 728.000) i també és el partit amb més seguidors a YouTube (357.000). En canvi, la seva presència a Twitter (421.000) és inferior respecte de la resta de partits.⁴ Així mateix, el febrer d'aquest any va obrir comptes a TikTok i, significativament, a Gab (xarxa similar a Twitter que la ultradreta estatunidenca va promoure perquè és lliure de censura). Vox es pot moure en elles amb gran agilitat i plantejar amb eficàcia les seves "guerres culturals" sobre el feminisme, la violència de gènere ("violència intrafamiliar") o la censura paterna ("pin parental"). Així és com desplega el seu ideari per vies políticament rentables i evita dependre dels mitjans de comunicació per arribar als seus seguidors i interactuar-hi sense filtres.

En definitiva, la combinació d'una organització vertical, una teorització ideològica escassa i una penetració elevada a les xarxes ha

fet que el discurs de Vox el caracteritzin la flexibilitat, l'agilitat i una significativa capillaritat social.

Una xarxa d'aliats en definició

Aquesta plasmació progressiva de l'ideari de Vox es va fer palesa quan el partit no va concretar la seva xarxa de partits europeus afins fins que es va adscriure al grup de Conservadors i Reformistes Europeus d'Estrasburg i no al d'Identitat i Democràcia, liderat per la Lliga italiana i que pertany al Reagrupament Nacional que dirigeix Marine Le Pen.

L'elecció de grup parlamentari europeu per part de Vox no va ser un gest menor, ja que el distancia del lepenisme, quan aquesta força ha servit de far per a la ultradreta espanyola des que, als comicis europeus de 1984, el Front National de Jean-Marie Le Pen va aconseguir l'11% dels vots. En canvi, Vox sembla tenir com a referent primordial l'ultracatòlic Partit de la Llei i la Justícia (PiS) que governa Polònia. Aquest febrer va arribar fins i tot a adoptar la mesura estel·lar del PiS: una subvenció estatal mensual de 100 euros per fill fins els 18 anys. Aquesta decisió va distanciar Vox dels seus plantejaments neoliberals, ja que concedir aquest subsidi requeriria entre 9.600 i 8.000 milions d'euros anuals, la qual cosa xoca amb el seu afany de rebaixar impostos. Així mateix, Vox és pro-Trump (un 45% del seu electorat simpatitzaria amb aquest president) i pro-Israel, quan l'extrema dreta espanyola anterior havia estat en gran mesura antiestatunidenca i antisionista.

Així, Vox teixeix la seva xarxa de forces afins sobre la marxa i amb alguna sorpresa, com la topada amb Basta, el partit d'ultradreta portuguès que va aconseguir un escó el 2019. Vox podria haver-s'hi apropiat per configurar un eix ideològic peninsular, però va optar per fer el contrari. Així, el gener passat Vox va difondre un mapa d'Espanya que incloïa Portugal, cosa que va indignar el líder de Basta, André Ventura (que prèviament havia felicitat Vox pel seu èxit el 10N). L'episodi va reflectir com Vox pot assumir l'iberisme com a tema de manera sobtada i introduir-lo al debat públic alhora que defineix la seva xarxa europea d'aliats i enemics.

Un partit "en construcció"?

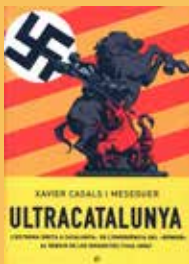
Atenent-nos a les dades exposades, constatem que Vox, malgrat que es projecta com un partit d'ideari monolític, i donada la seva estructura piramidal, és capaç de ser dúctil quan es tracta de modificar el seu discurs i captar-se suports per mitjà de les xarxes socials. Això el permet introduir propostes i qüestions que polaritzen l'opinió pública i li atorguen una gran visibilitat. En aquest escenari, tot qualificatiu que s'empri per definir-lo tindrà un valor limitat, ja que Vox és una força "en construcció". En dona testimoni la creació d'un laboratori d'idees propi (la fundació Disenso) i la promoció d'un sindicat vinculat al partit (Solidaridad). I tot i que sembli que està assentat fermament a les institucions, no es pot descartar un eventual retrocés a les urnes.

La Transición española. El voto ignorado de las armas
Pasado y presente, 2016

El pueblo contra el parlamento. El nuevo populismo en España, 1989-2013
Pasado y presente, 2013

Ultracatalunya
La esfera de los libros, 2007

**Ciutats que aprenen
de la ciència:
la resposta a una
crisi de disseny**
Areti Markopoulou

El coronavirus s'ha propagat més ràpid als nuclis urbans densos, la qual cosa hi ha ocasionat més mortalitat que a les zones rurals. Havent dibuixat el diagrama de comportament del virus i la seva propagació a les ciutats ens adonem que, a més d'una crisi sanitària, això que experimentem avui és també una crisi de disseny, de la forma en què hem planejat i construït les nostres ciutats i habitatges.

El coronavirus s'ha propagat més ràpid als nuclis urbans densos, la qual cosa hi ha ocasionat més mortalitat que a les zones rurals. Havent dibuixat el diagrama de comportament del virus i la seva propagació a les ciutats ens adonem que, a més d'una crisi sanitària, això que experimentem avui és també una crisi de disseny, de la forma en què hem planejat i construït les nostres ciutats i habitatges.

La crisi de la pandèmia que ha trastornat el món és molt més que una crisi sanitària. Les ciutats superpoblades, el transport de llarga distància de persones i mercaderies, així com un augment de malalts amb deficiències respiratòries degudes a la contaminació ambiental o interior han estat les principals causes del creixement exponencial del nou virus. La covid-19 s'ha desplaçat igual de ràpid que es mouen els productes de consum d'una part del món a una altra. I s'ha propagat més ràpidament a les ciutats denses, la qual cosa ha ocasionat un percentatge més elevat de mortalitat en comparació amb les zones rurals.

L'alta densitat de les ciutats i la cerca del benefici immobiliari més gran possible, anteposat a la qualitat de l'espai, també ha comportat l'existència d'una gran quantitat d'edificis "malalts" i superpoblats. Les unitats domèstiques, els habitatges i els blocs urbans sencers que no disposen de l'orientació, l'exposició al sol i la ventilació natural adequades, donen lloc a un efecte addicional al del virus: el deteriorament de la salut mental i física de les persones pel fet d'estar confinades i aïllades en cases totalment interiors i diminutes. Avui dia, aquest tipus d'edificacions s'ha convertit en una norma comú a les ciutats, les quals a més semblen planificades per obligar els ciutadans (o els productes) a invertir grans quantitats de temps per arribar a la seva destinació, tant en transport públic com privat. Són ciutats basades en economies d'escala, la producció de les quals sovint se centralitza a través de fàbriques remotes obsoletes.

Havent dibuixat el diagrama del comportament del virus i la seva propagació a les ciutats ens adonem que, a més d'una crisi sanitària, això que estem experimentant avui és també una crisi de disseny. Els problemes socials i de salut imprevistos que el nostre món afronta avui i els reptes socials i econòmics addicionals (probablement més greus) que afrontarem durant i després de la recuperació sanitària ens insten a repensar i reestructurar moltes de les tradicions del disseny dels edificis i de la mateixa ciutat, així com les bases sobre les quals han operat durant les dècades recents. Replantejar el disseny tot combinant-lo amb la ciència multidisciplinària per donar prioritat a la qualitat de vida de les persones és un camí poderós per aconseguir que l'arquitectura innovi i, per tant, generi un canvi i un impacte positiu en l'entorn construït i la societat que hi habita.

La biologia i la natura com a model

Si aprenem de la biologia (sintètica) i de la natura en si mateixa, el disseny arquitectònic pot innovar redefinint l'entorn construït i les ciutats com organismes vius; organismes que poden filtrar l'aire, autoregular la pròpia temperatura o proporcionar nivells elevats d'oxigen i ventilació de qualitat. Si tenim en compte que, arreu del món, aproximadament set milions de morts a l'any s'atribueixen

Areti Markopoulou. Arquitecta, investigadora i tecnòloga urbana. Treballa a la intersecció entre l'arquitectura i les tecnologies digitals. És la directora acadèmica de l'Institut d'Arquitectura Avançada de Catalunya (IAAC), on també dirigeix el Grup d'Arquitectura Avançada, un grup de recerca multidisciplinari que explora l'impacte positiu del disseny i la ciència en la transformació dels espais i la forma en què vivim i interactuem. És fundadora de la pràctica multidisciplinària Design Dynamics Studio i coeditora d'Urban Next, una xarxa global centrada en repensar l'arquitectura en l'àmbit urbà contemporani.

als efectes conjunts de la contaminació de l'aire a la llar i a l'ambient, s'apela al disseny arquitectònic per tal que redefineixi el rendiment dels edificis i de la ciutat i generi un canvi positiu, no només en la qualitat espacial sinó també en el benestar físic dels seus habitants.

Hi ha més funcions biològiques que podem agregar al nostre entorn construït, com ara la producció de recursos dins d'una xarxa de nodes interconnectats. Els edificis i les ciutats poden convertir-se en fractals de cèl·lules hiperconnectades, capaces de produir i proporcionar recursos localment, com aliment o energia, i distribuir-los entre les

cèl·lules. La pandèmia actual ens ha demostrat que dependre de sistemes externs no és ni sostenible ni resilient. L'entorn construït hauria de ser més autosuficient en la producció dels recursos que necessita i més intel·ligent en la forma en què utilitza els seus "subproductes", com ara el rebuig.

La natura, per exemple, no reconeix

La pandèmia actual ens ha demostrat que dependre de sistemes externs no és ni sostenible ni resilient. L'entorn construït hauria de ser més autosuficient en la producció dels recursos que necessita.

la noció de "rebuig"; tots els productes es converteixen en recursos per tal que un altre sistema funcioni i visqui. L'entorn construït productiu es converteix, així, en un sistema viu que opera en un metabolisme circular, impulsat pels principis de producció de recursos, reutilització i cicle ascendent.

L'aposta per materials naturals i orgànics

Davant el fet que els nostres edificis actuals són els principals agents contaminants de CO₂ i consumidors d'energia, i que el sector de la construcció és el principal generador de residus del món, s'insta a l'arquitectura a redefinir el metabolisme d'edificis i ciutats. Si aprenem de la ciència dels materials, el disseny arquitectònic pot promoure la creació d'ambients interiors més saludables tot evitant el plàstic, el plom i altres materials tòxics emprats tradicionalment en la construcció d'interiors. Els compostos bio, naturals i orgànics nous o renovats (que inclouen terra, biomassa, ceràmica i certs tipus de fusta) poden millorar la qualitat de l'aire interior i reduir les malalties respiratòries alhora que contribueixen al refredament i a l'escalfament passius, la qual cosa mitiga, per tant, la necessitat d'augmentar els interiors hermètics que, al seu torn, poden provocar la concentració d'àcars de la pols.

En lloc de materials sintètics d'alta enginyeria, cal que insistim en un nou paradigma pels materials de construcció derivats de recursos naturals o creats per fluxos de rebuig orgànic, els quals poden transformar-se en recursos nous per crear productes d'enginyeria per a la construcció i l'arquitectura que contribueixin a una nova cadena de valor on el rebuig o el contingut orgànic siguin els recursos principals. També hauríem de parlar més atenció als artesans locals

o a les comunitats de fabricants i *makers* que estan contribuint a la creació d'una varietat de “receptes” i tècniques de bricolatge DIY (“*do it yourself*”, o “fes-ho tu mateix/a” en català) per produir nous compostos reciclats o de base natural i bio. Potenciats per la cultura del codi obert i d'internet, els individus i les comunitats locals poden personalitzar aquestes noves biblioteques de materials per construir els seus propis refugis de productes “circulars”.

Algoritmes i intel·ligència col·lectiva, eines per planificar

Finalment, es pot aprendre de la ciència de dades i de les ciències socials. El disseny arquitectònic i l'anàlisi urbà poden integrar models estadístics i algoritmes per predir fenòmens, incloses les epidèmies o els desastres naturals, entre d'altres. L'Internet de les Coses, les tecnologies de sensors i les aplicacions mòbils s'han convertit en eines fonamentals durant la crisi pandèmica per monitorar, predir i prevenir brots del virus. I també poden prevenir altres crisis, com la climàtica. En una

En una societat digital accelerada, les dades recopilades de milers de milions de dispositius i les nostres empremtes digitals són el combustible més valuós per fer funcionar els motors de la planificació sostenible.

societat digital accelerada, les dades recopilades de milers de milions de dispositius i les nostres empremtes digitals són el combustible més valuós per fer funcionar els motors de la planificació sostenible.

Però encara aprendrem més si observem i analitzem la intel·ligència integrada en les decisions desorganitzades dels usuaris en el nostre entorn

construït. En superposar les dades quantificades amb les dades qualitatives dels desitjos de les persones, podem planificar solucions basades en les necessitats reals dels ciutadans de cara al nostre entorn urbà futur. Així, cal que invertim en models de disseny d'intel·ligència col·lectiva que vagin més enllà de la intel·ligència cognitiva o artificial. La combinació de *big data*, intel·ligència artificial i saviesa col·lectiva (*crowd intelligence*) obre possibilitats úniques per a la cocreació i la planificació centrades en l'ésser humà, i impulsa dissenys adaptatius i en temps real que serveixen tant per les persones com per crear estratègies de resiliència en l'entorn que habiten.

Ara se'ns insta a canviar la noció de la materialització, la gestió i l'edificació del nostre entorn construït. El concepte d'“edificis i ciutats duradores i consumidores” hauria de donar pas a espais construïts que produeixin, gestionin i reutilitzin o transformin recursos, i que operin en simbiosi amb els seus usuaris i el medi ambient. També se'ns pressiona a interpretar la crisi sanitària actual com una crisi de disseny, amb la creativitat i la innovació a l'epicentre del nostre entorn construït i les nostres ciutats. Les ciutats i els edificis que planegem i construïm avui donen forma als ciutadans i a la societat. En lloc d'explorar només

El disseny i la planificació han de plantejar les preguntes apropiades per tenir un impacte positiu radical en la forma en què vivim i interactuem.

estratègies i tecnologies per predir brots o per vigilar la societat, cal que el disseny i la planificació busquin la innovació i plantegin les preguntes apropiades per tenir un impacte positiu radical en la forma en què vivim i interactuem avui, i sobretot, pensant en demà.

El disseny i les tecnologies multidisciplinàries es converteixen aquí en aliats en una batalla sense precedents per restaurar els efectes de l'impacte de la nostra construcció en un món que, al seu torn, està canviant a velocitats mai concebudes fins ara.

Referències bibliogràfiques

Jacobs, J., *The Death and Life of Great American Cities*. Vintage, Nova York, 1992 (publicat originalment el 1961). Edició en castellà: *Muerte y vida de las grandes ciudades*. Capital Swing, 2011.

Surowiecki, J., *The Wisdom of Crowds*. Anchor, Nova York, 2005. Edició en castellà: *Cien mejor que uno*. Urano, 2005.

Markopoulou A., Yuan P., "Design Integration: Global Technological Advancement and Local Culture" a Sheil B., Ramsgaard Thomsen M., Tamke M i Hanna S. (eds.) *Design Transactions: Rethinking Information Modelling for a new Material Age*. UCL Press, Londres, 2020 (pàg. 92-98).

McDonough, W. i Braungart, M., *Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things*. North Point Press, Nova York, 2002. Edició en castellà: *Cradle to cradle. Rediseñando la forma en que hacemos las cosas de la cuna a la cuna*. McGraw-Hill, 2005.

Pauli, G., *The Blue Economy: 10 Years, 100 Innovations, 100 Million Jobs*. Paradigm Publications, Taos, 2010. Edició en castellà: *La economía azul / The Blue Economy: 10 años, 100 innovaciones, 100 millones de empleos*. Tusquets, 2011.

Armstrong R., *Soft Living Architecture, An Alternative View of Bio-informed Practice*, Bloomsbury Visual Arts, Londres, 2018.

Gausa, M., Markopoulou, A., Vivaldi, J., *Black Ecologies*. Actar Publishers, Barcelona, 2020.

Recursos digitals

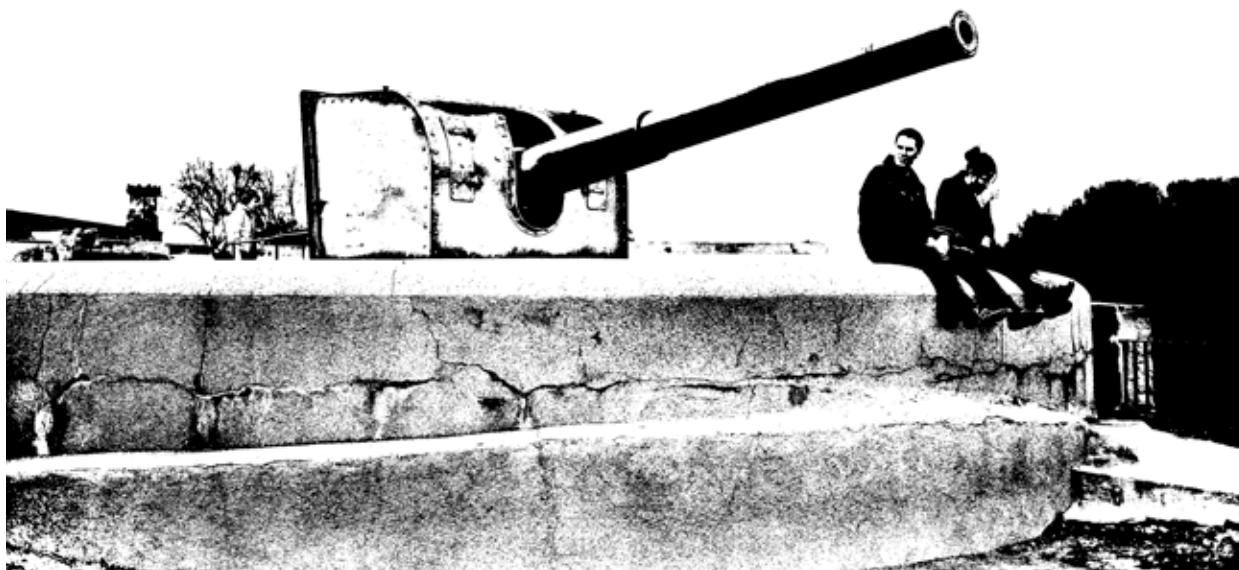
Ellen MacArthur Foundation 2012, "Towards the Circular Economy: an economic and business rationale for an accelerated transition" a *Journal of Industrial Ecology*, Illa de Wight, consultat el 4 de febrer de 2020. <http://ow.ly/DSaF50Bwqlx>.

Directiva 2010/31/UE del Parlament Europeu i del Consell, relativa a l'eficiència energètica dels edificis, Diari Oficial de la Unió Europea, consultat el 4 de febrer de 2020. <http://ow.ly/U9C950BwqL1>.

Black Ecologies (IAAC Bits 9)

Gausa, M; Markopoulou, A;
Vivaldi, J.
Actar, 2020

**La ciutat està
despullada:
la natura com
a necessitat**
**Guillermo
López Linares**

la natura que no trobem a l'entorn urbà però, paradoxalment, la població es concentra cada cop més a les ciutats. Alguna cosa deu fallar a les idees que sostenim quan ens fan actuar en contra de les nostres necessitats i els nostres valors.

Amb el confinament provocat per la pandèmia hem descobert els punts dèbils de la vida urbana tal com la coneixíem. El món rural ofereix ara la calma i el contacte amb

El desgavell general provocat per la pandèmia de la covid-19 ha posat davant el mirall l'escala de valors per la qual es regien els ciutadans de l'any 2020. Algunes de les creences més afermades en l'imaginari col·lectiu, com la necessitat d'acudir presencialment al lloc de treball, ja s'han revelat com infundades, mentre que altres aspectes de les nostres vides que potser no valoràvem com es mereixen s'han revelat insubstituïbles, com és el cas de la interacció en persona amb la família i els amics: les videotrucades, senzillament, no són el mateix.

Entre aquests darrers, el confinament forçós a les nostres (petites) llars de ciutat ens ha recordat que, com animals que som, a part d'aliment i refugi, seguim tenint necessitats relacionades amb l'espai. Necessitem moure'ns, tal com va demostrar l'allau de corredors ocasionals que va inundar les voreres el primer dia que es permetia la pràctica esportiva. I, sobretot, necessitem contacte amb la natura. Els espais oberts amb vegetació i vida que esquitxen els mapes de les ciutats no són guarniments o recursos fàcils d'urbanistes amb poca imaginació, sinó una font d'esbarjo que cap estímul electrònic pot substituir. No és casualitat que una de les crítiques més feroços dirigides contra la gestió d'alguns ajuntaments fos que triguessin a reobrir els parcs urbans: la gent *necessitava* arbres.

De la necessitat de contacte amb tot allò que és verd, que sembla haver sorprès molts animals humans, en tenim proves de sobres al nostre voltant. La més evident és l'"amença de fuga". En quantes converses postdesescalada hem sentit la frase "el proper confinament no m'enganxa a la ciutat", si és que no l'hem dita nosaltres mateixos? Sense necessitat de recórrer al poble, els portals immobiliaris avisen de la pujada en la demanda de cases a la perifèria amb jardí i més metres quadrats.

També hi ha reaccions purament fisiològiques. La dermatòloga a qui vaig anar a veure la setmana passada per la meva sobtada pèrdua de cabell em va confirmar que no era l'únic: l'estrès del tancament forçós i la manca de vitamina D estan deixant calba gran part de la població. El fet de seguir necessitant els raigs directes del sol per completar els nostres cicles bioquímics ens recorda que, tot i els nostres coets espacials i les nostres *apps* per demanar menjar a domicili, no som tan diferents d'un gerani.

En matèria econòmica també trobem senyals evidents. Mesos abans de les vacances d'estiu les empreses de lloguer d'autocaravanes tenien ja tota la flota reservada; la idea de tornar a tancar-se entre quatre parets sembla que és l'últim que ve de gust a molts estiuejants. Pel que fa al petit comerç, la meva amiga florista em va confessar amb certa culpabilitat que la pandèmia havia estat beneficiosa per al seu negoci: tan bon punt ens van deixar sortir, la gent va córrer a les botigues de plantes a buscar alguna cosa verda i viva per fer casa seva més habitable. I jo mateix ho he pogut

Guillermo López Linares.

Llicenciat en Ciències Ambientals per la Universitat de Granada i màster en Gestió Ambiental de l'Empresa. Ha desenvolupat la seva trajectòria al voltant de la creació de continguts per projectes en línia i al món dels mitjans de comunicació i de la publicitat. Director de la revista *Salvaje*, centrada en el món rural, és també un dels fundadors de *Libros del K.O.*, una editorial que busca recuperar el llibre com a format periodístic i fomentar la crònica periodística com a gènere literari.

comprovar en primera persona: el número de *Salvaje* —la revista sobre el camp que dirigeixo— que vam publicar durant el confinament es va exhaurir abans que cap dels anteriors, malgrat les dificultats que plantejava el confinament per aconseguir-lo. Les ganes de gastar diners van trobar un objectiu perfecte en una revista amb una flor a la portada.

Hem descobert el punt dèbil de la vida urbana tal com la coneixíem. En cap moment ha perillat el subministrament d'aliments, d'aigua o medicaments, i el virus tampoc no ha enfonsat els sostres sobre els nostres caps, tot deixant-nos a la intempèrie. La presència de *riders* que portaven menjar a domicili ens ha recordat que la nostra

Les ciutats han pogut subministrar sense problemes els béns materials, però s'han revelat impotents a l'hora de cobrir les “altres” necessitats menys tangibles dels seus habitants.

situació material estava molt allunyada de la precarietat d'una zona afectada per un conflicte bèl·lic o una catàstrofe natural. I, això no obstant, tot i tenir aquestes necessitats “bàsiques” cobertes, el confinament urbà ha estat un període d'angoixa col·lectiva que ha deixat una marca indeleble a la psique individual i comunitària

les conseqüències de la qual encara desconeixem. Les ciutats, com a màquines d'eficiència econòmica que són, han pogut subministrar sense problemes els béns materials, però s'han revelat impotents a l'hora de cobrir les “altres” necessitats, menys tangibles i sovint oblidades, dels seus habitants.

La felicitat és a fora

Igual que va passar amb la producció d'aliments, fa temps que les ciutats van externalitzar el contacte amb la natura i la pausa a altres espais. En la mateixa dinàmica metropolitana està implícit que, per “baixar el ritme” o “prendre's un respir”, els ciutadans han de marxar fora, a la platja, a la muntanya o a un poble i, després d'uns dies, tornar “amb les piles carregades” per reintegrar-se al ritme incessant de l'economia accelerada.

Però en el moment en què la mobilitat es veu restringida (com ha passat a la població general durant la pandèmia, però també com passa la resta del temps als col·lectius de menor poder adquisitiu) i els recursos de natura i calma deixen d'estar disponibles, el model urbà demostra les seves carències. En situacions com aquestes s'accentuen les diferències entre els estils de vida del medi rural i de l'urbà, i és possible que aquest contrast sigui l'origen d'aquestes “amenaces” de fuga que mencionàvem. És ben sabut que, als pobles, a més de gaudir de més autosuficiència alimentària, és molt més senzill cobrir aquestes necessitats “immaterials” de proximitat amb la natura i de ritmes menys frenètics senzillament perquè ja formen part de la seva idiosincràsia; tot i això, és allà on normalment acudir per “desconnectar”.

En aquestes fantasies de fugida al món rural, els pobles apareixen com llocs capaços de satisfer totes les necessitats a què no arriben les ciutats. Paradoxalment, i malgrat com d'esteses estan aquestes idealitzacions, el percentatge de persones que viuen a les ciutats és cada vegada més elevat. Alguna cosa deu fallar a les idees que sostenim quan ens fan actuar en contra dels nostres marcs de valors.

Idees noves per a ciutats noves

Més difícil que identificar la carència és posar-hi remei. Quan parlem de replantejar el disseny i la funció de les ciutats de milions d'habitants, les escales de les mesures necessàries intimiden. Tot i això, ja comencen a aparèixer al discurs públic propostes que no són noves, però que han trobat una nova oportunitat de ser escoltades gràcies a la crisi.

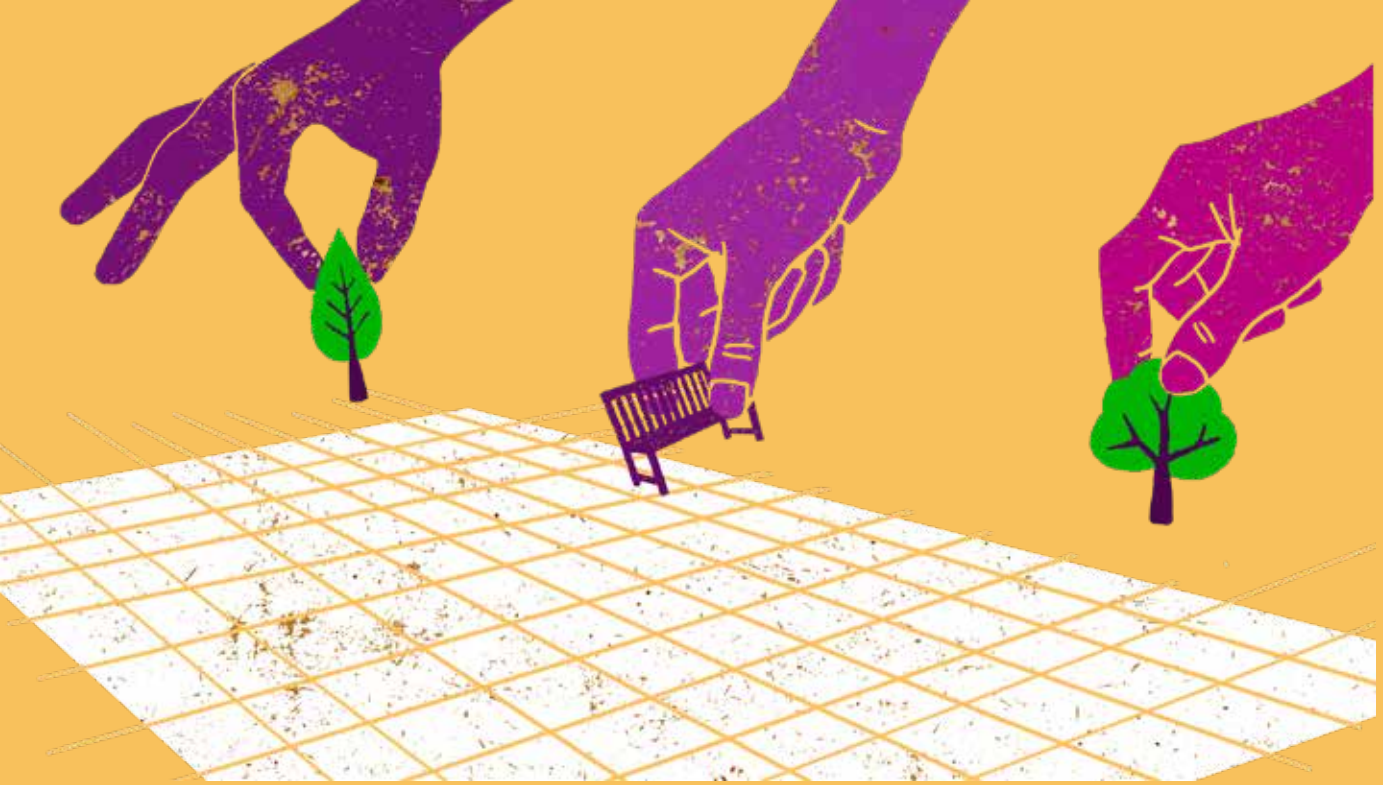
Les superilles o "ciutats de quinze minuts" que ara estan sorgint al discurs públic, amb les seves apostes per una major autosuficiència, més espai pels vianants i zones verdes, o llocs de trobada social sense finalitat mercantil, poden sonar interessants als llecs en matèria urbanística com jo, però, a risc de caure en el cinisme, en el fons no pretenen replicar el mode de vida que ja es practica als pobles? Poden ser punts de partida que cal prendre en consideració, però des del meu desconeixement crec que corren el risc de ser insuficients si els canvis urbanístics no venen acompanyats d'idees anàlogues a aquelles que fan funcionar la vida diària al medi rural.

Si aconseguíssim incorporar al marc mental urbà la percepció rural que no existeix una frontera entre l'espai habitat per l'home i la

Si aconseguíssim incorporar al marc mental urbà la percepció rural que no existeix una frontera entre l'espai habitat per l'home i la resta, començaríem a plantejar solucions per satisfer la necessitat de natura a la ciutat mateixa.

resta, sinó que tot forma part d'un continu, crec que començaríem a plantejar solucions per satisfer la necessitat de natura a la ciutat mateixa, sense necessitat de desplaçar-les a altres espais i recórrer a les "escapades". Si comencem a considerar les ciutats no només com a generadores d'economia i cultura, sinó també de benestar i de calma, potser la

propera crisi sigui menys dura. I si en lloc de desplaçar-nos als pobles en busca de proximitat amb els veïns, ritmes assossegats i vinculació amb el món natural portem aquests elements a les ciutats, potser acabarem amb la falsa dicotomia de ciutat o poble, riquesa o benestar. *Poblifiquem* les nostres ciutats i apropem la natura per tal que no calgui triar entre la felicitat i tota la resta.

**Alternatives
a la plaça dura.
Per la biodiversitat
urbana i
l'empoderament
ciudadà**
Izaskun Chinchilla

vegetació i amb un mobiliari urbà escàs. Sempre ha estat motiu de polèmica perquè és un exemple d'una de les moltes fractures entre els criteris tècnics d'arquitectes i urbanistes i els desitjos de la ciutadania.

En disseny urbà, la “plaça dura” es considera una solució per urbanitzar un espai públic de superfície extensa, normalment construïda en granit o formigó, quasi sense

L'exemple per antonomàsia sobre el qual es va construir el model de plaça dura és la plaça dels Països Catalans a Barcelona —obra dels arquitectes Albert Viaplana i Helio Piñón, amb la col·laboració d'Enric Miralles—, símbol del nou urbanisme que als vuitanta posava la capital catalana en el mapa internacional. L'any 1984, va rebre el premi FAD d'Arquitectura i el 2019 va ser seleccionada per l'Ajuntament de Barcelona com un dels béns del seu patrimoni cultural que mereixen, per tant, una protecció especial.

La plaça ordena una àrea de més de dues hectàrees d'extensió i no compta amb cap zona enjardinada, en part perquè es va construir sobre una immensa platja de vies ferroviàries. El disseny original hi incorpora dues marquesines. La central, de més alçada, no protegeix dels elements climatològics a causa de la seva enorme esveltesa i la seva coberta transparent. L'altra, ondulant, de menys alçada, travessa la plaça linealment i, tot i que compta amb un mobiliari limitat (menys d'una desena de bancs amb taules integrades), sembla més aviat destinada a protegir el flux de passatgers que es dirigeix a l'estació de tren. Tot i que la plaça constitueix l'entrada a l'Estació de Sants, la qual porta dècades rebent més de 10.000 viatgers diaris, la sòbria provisió de bancs del disseny original es completava amb prop de trenta bancs que formaven una línia serpentejant, sense protecció del sol o la pluja i, curiosament, situats a la perifèria de la plaça, molt propers a l'artèria circumdant de més trànsit, el carrer de Viriat.

La plaça dura i el model Barcelona

La plaça dura sorgeix en un context històric, polític i econòmic que convé recordar per comprendre les virtuts que perseguia. L'any 1979, amb una democràcia tot just estrenada, el PSC (Partit dels Socialistes de Catalunya), en aliança amb el PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya), va arribar al poder a l'Ajuntament de Barcelona. La dècada dels vuitanta es va caracteritzar per una important escassetat de recursos, deguda a l'inici del somni olímpic, que va acabar per fer-se realitat el 1992, i a un potent moviment veïnal que en moltes ocasions no aconseguia entendre's amb l'Ajuntament. El 1980 arriba a la Delegació d'Urbanisme l'arquitecte Oriol Bohigas. La seva decisió quant a com revitalitzar Barcelona va consistir en una forta aposta per la construcció d'espais públics de mida limitada i en múltiples barris. Va treure els cotxes de la plaça Reial, va enderrocar una illa al Raval i va impulsar les places de Sants i Gràcia. Davant d'altres models de gestió municipal que van apostar per un Pla General, com Madrid, o per concentrar la inversió en carrers paradigmàtics i en elements singulars, aquest urbanisme dispers pel territori suposava també que el pressupost per cadascuna d'aquestes places fos limitat.

A més dels condicionaments polítics i econòmics, la plaça dura parteix d'un ambient conceptual a la construcció del qual va

Izaskun Chinchilla. Arquitecta. Dirigeix el seu propi despatx des de l'any en què es va graduar. Els seus projectes i recerques aborden aspectes com l'ecologia, la sociologia o la ciència i els modes de vida contemporanis. La seva obra construïda de més gran envergadura és la rehabilitació del Castillo de Garcimuñoz a Conca per instal·lar-hi una mediateca pública. És professora a l'Escola d'Arquitectura de Madrid, a l'Institut Empresa de Madrid i a l'Escola d'Arquitectura Bartlett de Londres. Ha guanyat múltiples premis i ha participat a fòrums i conferències a més de vuitanta destins internacionals.

contribuir singularment Ignasi de Solà-Morales. Els seus escrits ens ajuden a comprendre millor l'agenda de disseny implícita en aquest tipus de solucions. Al capítol “Lugar: permanencia o producción” del seu llibre *Diferencias. Topografía de la Arquitectura Contemporánea*, s'oposava a un concepte estàtic i sagrat de lloc i el substituïa per idees de flux, dinàmica, conjunts d'esdeveniments i punt de trobada d'energies. A més, Solà-Morales defensava que allò que anomenava *terrain vague* —espais semiabandonats sense definició funcional— eren l'essència veritable d'allò urbà, ja que proporcionaven una llibertat anònima que el ciutadà podia exercir sense la determinació capitalista de la resta d'espais de la ciutat, que dictaminaven què s'hi havia de fer també com un acte d'imposició de consum.

Les grans crítiques a l'anomenat model Barcelona, en la síntesi i articulació del qual Oriol Bohigas va tenir un paper protagonista (se li atribueix haver tingut tant poder decisorí com Hausmann a París o Otto

Wagner a Viena), són aplicables també a la plaça dura. Josep Maria Montaner destaca la manca de diàleg amb els moviments veïnals, l'escassíssima protecció i apreciació pel patrimoni històric (es van enderrocar, per exemple, quatre naus d'Elies Rogent considerades bressol del modernisme per obrir la Ronda Litoral, i el mateix Bohigas

La manca de diàleg amb els moviments veïnals, l'escassa protecció i apreciació pel patrimoni històric i la falta d'integració de criteris de sostenibilitat són crítiques que ha rebut la plaça dura.

ha dit en diverses ocasions que el millor destí per la Sagrada Família seria convertir-se en un baixador de Renfe) i la manca d'integració de criteris de sostenibilitat. A la llista, des d'una perspectiva actual, poden afegir-s'hi altres crítiques com la nul·la integració d'una perspectiva de gènere o la no contribució a una visió del *placemaking* que inclogui una veritable observació, escolta i integració de les necessitats i desitjos dels usuaris dels espais.

Per tal d'aprofundir en la distància entre arquitectes i societat, la plaça dura i l'exemple de la plaça dels Països Catalans podrien ser estudis de cas de gran valor. José Mansilla, antropòleg urbà i membre de l'Observatori d'Antropologia del conflicte Urbà (OACU), va dur a terme un estudi el 2017 dins de l'assignatura d'Introducció a la Sociologia i Psicologia del Turisme per mitjà d'una pràctica breu d'observació participant amb els usuaris. La majoria dels qui van participar a l'estudi no pensaven que el lloc fos una plaça; la percepció que tenien era d'un espai lleig, brut, de pas i amb poc ús. Quan se'ls preguntava quins elements hi afegirien, responien que dotarien l'escena de més color, zones verdes que permetessin respirar al passejant; bancs i espais de descans col·lectius per limitar els equipaments individuals que impedeixen la conversa; i, finalment, la distinció de zones infantils, zones per a gossos i un entorn delimitat en exclusiva per a *skaters*. En un

Notes

1. Centre per a la Xarxa Internacional d'Informació sobre les Ciències de la Terra (CIESIN)/ Universitat de Columbia, 2016, Illa de calor urbana global (ICU), conjunt de dades, 2013. Palisades, Nova York, Centre de Dades i Aplicacions Socioeconòmiques (SEDAC) de la NASA. <https://doi.org/10.7927/H4H70CRF>.

Allà on alguns veuen un exemple de patrimoni arquitectònic que cal conservar per la posteritat, d'altres no acaben de reconèixer-hi una plaça o un lloc mínimament confortable.

context més ampli, els participants reclamaven pacificar el trànsit tot reduint la presència de vehicles en general i connectar la zona amb la propera avinguda de Roma.

Dos anys després d'aquest estudi, la plaça és catalogada pels experts com patrimoni cultural i, per tant, es podria haver imposat la conservació en un estat tan similar a l'original com fos possible. És una de les moltes mostres de les fractures entre els criteris tècnics i els desitjos de la ciutadania. Allà on alguns veuen un exemple de patrimoni arquitectònic que cal conservar per la posteritat d'altres no acaben de reconèixer-hi una plaça o un lloc mínimament confortable. Sembla, no obstant això, que l'atenció a l'experiència ciutadana comença a produir-se a les administracions i l'estudi d'arquitectura RCR, a qui s'ha encarregat un projecte per reformar la plaça, ja anuncia que incorporarà mesures per calmar el trànsit i proposarà una presència més gran de verd.

Tot això no ha impedit que la plaça dura hagi estat un model enormement exitós que encara es replica a molts emplaçaments urbans que no són sobre platges de vies i on l'enjardinat és extremament senzill. Només a Madrid, les places de Callao, Ópera, Puerta del Sol, Tirso de Molina, Lavapiés, Santo Domingo, Pedro Zerolo, Chueca o

de los Cubos segueixen aquest model. Les reaccions d'indignació entre la ciutadania han estat molt nombroses i, en algunes ciutats, com Sevilla, especialment contundents. El periodista Carlos Colón escrivia per al *Diario de Sevilla* el 2016: "Les places dures d'Armas i de Santa Justa van ser dissenyades per fotre els ciutadans, desubicar-los, rostir-

los i reduir-los de manera kafkiana a insectes que les travessen en un desemparament desolador i abrasador".

Places com a suport de la biodiversitat

Si la plaça dura s'havia guanyat una gran quantitat d'enemics, és possible que amb el canvi climàtic acabi el seu prestigi entre arquitectes i tècnics municipals. Les places dures contribueixen extraordinàriament al conegut efecte illa de calor, fenomen segons el qual la temperatura a les ciutats resulta reiteradament més elevada durant tot l'any que la registrada en una àrea rural situada a 10 km a la rodona. A la majoria de les principals àrees urbanes espanyoles (Madrid, Barcelona, València), l'augment de temperatures s'ha consolidat, de manera permanent els darrers anys, en un rang d'entre 2 i 3 °C.¹

La conscienciació ciutadana, institucional i tècnica que diu que les ciutats han de donar suport a la biodiversitat podria ser l'element crític final que ens convencés, com a ciutadania, per rebutjar aquest model. Els llocs que poden suposar un suport a la biodiversitat a la

ciutat són molt limitats. Entre ells, es troben: el paisatge natural que s'ha preservat dins les ciutats; els descampats —els quals, en molts casos, poden contribuir només de manera temporal—; els parcs i jardins públics; els patis i jardins privats; i també alguns balcons i algunes cobertes o teulades verdes.

Per tal que aquest conjunt limitat d'espais formi un suport eficaç per a la biodiversitat, hi ha paràmetres addicionals que s'han de complir, com ara la mida, la qualitat, el patró, la connectivitat i la diversitat. La mida és un dels aspectes més crítics. La fragmentació i l'aïllament dels espais urbans verds han estat ben definits al Regne Unit, on s'estima que tan sols el 13% dels arbres urbans es troben en espais verds de més de 0,25 hectàrees. Aquesta mesura estadística contrasta amb la indicació que només les àrees d'entre 10 i 35 hectàrees són capaces de donar, per sí mateixes, suport a les espècies urbanes (tant les qui les fan servir de manera temporal com les qui les habiten permanentment).

Quan aquests grans espais naturals d'entre 10 i 35 hectàrees no existeixen en una àrea extensa de la ciutat, el suport només pot venir d'una xarxa d'espais menors, la mida i la proximitat dels quals resulten

fonamentals. Optar per places dures suposa privar d'un espai de més de dues hectàrees (com la de Països Catalans, a Barcelona) o d'una hectàrea (plaça de la Encarnación, a Sevilla) a centres urbans on el suport a la biodiversitat depèn de la construcció d'una xarxa normalment mancada de nodes.

En zones com el districte Centro

de Madrid, només el conjunt que constituïrien totes les places, amb la de Callao (0,5 ha), la Puerta del Sol (1,2 ha), la plaça de Santo Domingo (0,35 ha) i la plaça Mayor (1,2 ha), entre d'altres, podrien apropar-se molt tímidament a la construcció d'un suport eficaç de la biodiversitat.

A la ciutat, els elements singulars no són només places, cantonades, monuments o espais verds, sinó que són part d'una xarxa que pot permetre o no la preservació de la salut col·lectiva o del medi ambient. Els espais oberts de la ciutat, vistos des d'una agenda que defensi la biodiversitat urbana, han de formar part d'una estructura matricial on els "pedaços urbans" es converteixin en els nodes d'una xarxa (Breuste 2008, Wu 2008). L'estratègia és generar una malla amb el major nombre de creuaments possibles i articular-los entre ells per mitjà de relacions de proximitat i diversitat. Per fer-ho, cal que hi hagi un canvi en la visió de la ciutat: comprendre el patró que els diversos elements formen per sobre de la naturalesa de cada peça. Un bon exemple de la necessitat d'un canvi en la forma d'observació i anàlisi de la ciutat ens el proporciona la recent polèmica generada als mitjans de

A la ciutat, els elements singulars no són només places, cantonades, monuments o espais verds, sinó que són part d'una xarxa que pot permetre o no la preservació de la salut col·lectiva o del medi ambient.

comunicació sobre si la pròxima reforma de la Puerta del Sol de Madrid hauria d'incloure arbres. Els arguments es basaven en la necessitat de celebrar esdeveniments, en la importància de veure les façanes senceres en un entorn històric i, fins i tot, amb certa justícia, culpaven els arquitectes de no saber sobre paisatgisme. Entre les raons exposades, a ningú se li va acudir mirar quina era la distància fins l'espai d'ombra, la font i l'espai verd més propers, i si formaven un patró espès o si la seva continuïtat depenia de la Puerta del Sol. La supervivència, o al menys el mínim confort, de moltes espècies de la ciutat inclouria entre d'altres una porció d'espècie humana que presenta condicionants d'edat, salut o disponibilitat econòmica i depèn biològicament de la solidesa d'aquesta xarxa.

L'heterogeneïtat és un altre aspecte clau en el disseny d'espais urbans biodiversos. Moltes espècies necessiten espais naturals diferents per subsistir. Les estacions marquen una diferència important en les necessitats dels éssers vius: és possible que a l'estiu requereixin ombra i humitat i, a l'hivern, el contrari. Aquestes necessitats diferents afecten les espècies animals també al llarg de les diferents etapes vitals. Si produïm entorns heterogenis, els éssers vius poden construir, segons les seves necessitats, un recorregut vital amb temps d'ús variats als diversos

entorns. En aquest sentit, l'estratègia que és bona per a les abelles, els pardals o els esquirols, ho és de manera idèntica per als éssers humans, els quals presenten necessitats variables segons l'estació i l'etapa vital.

Solucions heterogènies en contra de solucions netes

Els qui exerceixen l'arquitectura han estat educats per homogeneïtzar l'entorn, entre d'altres raons perquè, des del punt de vista de qui dissenya, és un procés molt més econòmic (trobo una solució que em sembla bona i la repeteixo), en contra de l'aposta per l'heterogeneïtat (no només he de pensar diverses solucions, sinó que he de barallar-me

amb els problemes que sorgeixen en barrejar-les). Tant regidors com professionals de l'arquitectura s'han posicionat sistemàticament a favor de les "solucions més netes", tal com les defineix l'actual alcalde de Madrid, José Luis Martínez-Almeida, com ara la solució per reurbanitzar la Puerta del Sol, tant extremadament dura que proposa una absència total de vegetació.

L'elecció de la plaça dura ha de ser contestada per la ciutadania de manera militant, perquè suposa un inconvenient greu per a la seva salut i el seu benestar i per a la subsistència de les espècies vives de la ciutat.

Aquest projecte va ser l'objecte d'un concurs organitzat pel Col·legi d'Arquitectes de Madrid el 2014, guanyat per Linazasoro & Sánchez Arquitectura.

Per defensar aquest tipus de propostes s'utilitzen arguments com la necessitat de preservar el patrimoni històric, però hem de recordar que la plaça Mayor de Madrid va comptar, com tantes altres, amb arbres i fonts fins el 1927. L'elecció de la plaça dura ha de ser contestada per la ciutadania de manera militant perquè suposa un inconvenient greu per a la seva salut i el seu benestar i per a la subsistència de les espècies vives de la ciutat. O és que la covid-19 no ens ha ensenyat res sobre la conveniència de primar l'economia per sobre de la salut i el medi ambient? Els arguments tècnics (estructures subterrànies) o històrics són tots qüestionables i superables. Les úniques raons de pes per fer prevaler la plaça dura són, un cop més, situar les activitats productives (neteja, seguretat, control de l'ordre públic, publicitat, comerç i organització d'esdeveniments lucratiu) per sobre dels ciutadans, del medi ambient i de la salut, una fórmula que aquest article vol convidar a discutir com a errònia i, si es vol ser més pervers, a entendre com una manera de preservar una cultura visual d'ordre i neteja que permet els arquitectes educats en el Moviment Modern distingir les seves preferències estètiques de les del poble ras.

Carme Portaceli
**“És pel cor que es
trastoca la ment
de l’espectador”**

Carme Portaceli serà la propera directora del Teatre Nacional de Catalunya, amb la qual cosa es

convertirà en la primera dona que dirigeix la institució des de la seva fundació. L’octubre d’enguany s’incorpora a l’equip del TNC per començar a preparar la programació de la temporada 2021-22. La seva trajectòria, les seves produccions i la seva bona gestió al capdavant del Teatro Español de Madrid l’avalen a l’hora d’encarar el nou repte.

El teatre en què creu Portaceli parla de les persones, de les pors i de les angoixes, tot buscant crear il·lusió i esperança. El seu propòsit és un TNC hospitalari, que aculli tothom: des de la gent que ja hi ha donat suport i l’ha fet créixer, fins als artistes que no hi han treballat mai i el públic que encara no l’ha descobert.

Carme Portaceli (València, 1957) va fundar la Factoria Escènica Internacional el 2006, un espai d'investigació i desenvolupament per a la creació d'espectacles i activitats paral·leles que ajudin a contextualitzar i a situar l'espectador en una actitud activa. Al llarg de la seva dilatada trajectòria, ha dirigit tant obres d'autors clàssics universals com Shakespeare, Gorki, Bertolt Brecht o García Lorca com de dramaturgs europeus contemporanis, com Bernard-Marie Koltès, Heiner Müller o Thomas Bernhard. També adaptacions de clàssics com *Mrs. Dalloway* de Virginia Woolf o *Frankenstein* de Mary Shelley, una producció aquesta última amb la qual va exhaurir entrades a la Sala Gran del Teatre Nacional. Portaceli s'ha fet càrrec de la direcció escènica de l'òpera *L'enigma di Lea*, de Benet Casablanca, al Gran Teatre del Liceu. El seu últim espectacle, *No passa cada dia que algú ens necessiti (de fet, no és gens habitual que algú ens necessiti)* s'ha estrenat al Festival Grec 2020.

Qui la va portar al teatre per primera vegada? Té un primer record teatral?

No gaire. La meva primera influència teatral va ser la meva cunyada Teresa Lozano, la dona del meu germà gran. Ella feia teatre i és el que a mi em va portar directament al món del teatre.

M'agradaria començar parlant una mica de la seva família.

Jo vinc d'una família de classe social més aviat alta. Una família on tothom ha estudiat una carrera i molts d'ells són metges. De broma, molts cops em diuen "doctora Portaceli". Tinc dos germans grans, jo vaig ser la filla esperada molt temps després. Un és arquitecte i l'altre, metge. Com et deia, una família de carreres.

Va tenir una educació molt artística?

No he tingut una educació convencional. La meva mare, que era una dona convencional, educada convencionalment, era molt ambiciosa amb els seus fills. Per exemple, a mi, amb dotze anys, em van enviar a Londres durant tres mesos amb una família perquè aprenguéssim l'anglès. Més endavant em van enviar a una altra família a Dublín i després vaig anar a Londres a la universitat. La meva mare pensava que era una manera d'educar-me i posar-me en un nivell en el qual jo havia d'estar, i de conèixer la llibertat.

I quin impacte li va produir aquesta llibertat?

Recordo la primera vegada a Londres, l'impacte de veure, tots barrejats, negres, indis, xinesos. Jo venia d'un lloc on tots érem iguals, tant a Barcelona com a València, perquè jo passava la meva vida entre aquestes dues ciutats. I recordo que vaig pensar: "Això és el món, d'on jo vinc no és el món". I aquesta va ser més o menys la meva educació.

La seva primera escola va ser a València?

Primer vaig anar a una escola a València, però sóc de família materna catalana i de molt jove ja vaig venir a viure a Barcelona. El meu germà va venir a estudiar arquitectura i de sempre era la ciutat on jo volia viure, perquè era un lloc on es respectava la meva llengua i la meva cultura, i a València no es respectaven tant en aquell moment.

Així, qui li va ensenyar a escriure en català?

Quan era petita, al meu col·legi a València no t'ensenyaven català, però jo l'estudiava a casa meva. Encara recordo que amb dotze anys ja vaig

anar a la llibreria de l'Eliseu Climent, la 3 i 4, famosa perquè l'extrema dreta la cremava dues o tres vegades l'any. Hi vaig demanar una gramàtica per aprendre català, ja que sabia parlar-lo però ningú me l'ensenyava gramaticalment i a l'escola estava prohibit.

I amb quina edat va aterrar a Barcelona?

Quan tenia disset anys vaig venir a estudiar Història de l'Art a la Universitat de Barcelona, i quan ja estava acabant la carrera vaig entrar a l'Institut del Teatre i vaig començar a dirigir amb uns cursos que hi havia de direcció d'actors per càmera, perquè a mi m'agradava molt el cinema. I amb aquesta experiència vaig veure que el teatre era el que més m'interessava del món i vaig començar a treballar com a ajudant de direcció. He tingut el gran privilegi d'aprendre direcció

al costat de Fabià Puigserver i de Lluís Pasqual, que han estat els meus mestres.

“El que més he après de Fabià Puigserver i de Lluís Pasqual és que, al teatre, la *m* i la *a* no fan “ma”. La clau és des d'on es diuen les coses, saber amb quin to s'han de dir perquè arribin al cor.”

Què va aprendre de Fabià Puigserver?

Ell em deia que el teatre era una manera de viure, i quan m'ho deia jo no ho entenia. Ara sí que

ho entenc. És una manera de fer introspecció cap endins i de mirar el món des d'un lloc. Sempre em deia una cosa molt bonica: “Portaceli, si tu vols fer creure que un elefant vola a l'escenari, si ho fas bé, la gent s'ho creurà”, i és veritat. Es tracta d'entendre aquesta capacitat d'abstracció que té el nostre ofici i com del no re vas creant amb les paraules, entenent on van les paraules. El que més he après del Fabià i també del Lluís Pasqual és que, al teatre, la *m* i la *a* no fan “ma”. Quan els meus alumnes han de fer alguna frase com ara “t'estimo”, ells diuen directament “t'estimo”, però jo els pregunto, “per què t'estimo?”. Pot ser que ho diguis a algú perquè estàs a punt de matar-lo o de suïcidar-te, perquè no l'estimes, perquè l'acabes d'enganyar... La clau és des d'on es diuen les coses, saber amb quin to s'han de dir perquè arribin al cor. És pel cor que es trastoca la ment de l'espectador.

També s'ha format a l'estranger.

Sí, després em van concedir una beca i me'n vaig anar a París. Allà vaig fer una assistència amb l'Antoine Vitez, un home d'una cultura extraordinària, l'últim dels humanistes. Potser no feia el teatre que a mi m'hauria agradat fer, però sí que vaig aprendre d'ell el respecte pel text. Vam fer *Electra*, i amb una llibertat sense límits. Vaig entendre que el teatre clàssic es pot fer d'una manera moderna si ets capaç d'agafar-ne l'essència. Anys més tard, quan vaig fer *L'auca del senyor Esteve* al Teatre Nacional, el besnét del Santiago Rusiñol va venir emocionat després de la funció i em va dir: “Hem plorat, hem rigut i

© Laia Serch

Bernat Puigtobella, entrevista

Clara Soler Chopo, fotografia

només puc pensar que si el meu besavi fos aquí, diria que aquesta és la seva obra al segle XXI". No s'ha de tenir por dels clàssics i cal anar-hi sempre amb un respecte total, però els has de portar a la nostra visió, perquè és la que tenim, no en tenim cap altra.

També va conèixer Bernard-Marie Koltès, un dels autors que l'ha marcat i de qui ha muntat quatre obres. Com era com a persona?

Era molt vital, tot i que el vaig conèixer quan començava a estar malalt i encara no sabien què tenia. Em va regalar els drets de la seva obra *Combat de negre i de gossos*. Quan vaig tornar a Barcelona la vaig muntar a l'Espai B del Mercat de les Flors. Fins a aquell moment ningú hi havia fet teatre, jo el vaig obrir com a sala de teatre. Aleshores un dia va venir el Fabià a veure l'assaig. Li acabaven de denegar la plaça de toros de plaça d'Espanya i va descobrir aquell espai. Koltès volia venir a Barcelona a veure l'estrena, que va ser el 27 o 28 de setembre del 1988, però no va poder perquè estrenava *El retorn al desert* a París el mateix dia. I al cap d'uns mesos va morir.

Al llarg de la seva carrera ha estrenat autors germànics com Marius von Mayenburg, Botho Strauss, Heiner Müller, Elfriede Jelinek o Thomas Bernhard. D'on li ve aquesta tirada pels autors alemanys?

N'he tingut molta, de tirada, però ara no en tinc tanta. El que a mi m'agradava era la seva llibertat. Tenen sempre una gran llibertat en el moment de fer les coses i d'explicar-les com les expliquen. Ara no estic tan a prop d'aquesta tendència, tot i que continua interessant-me. Ara al nostre país estan passant coses molt boniques dramàticament parlant, hi ha gent extraordinària que ha de tenir l'oportunitat de continuar creixent. Per la meua relació amb els meus col·legues europeus, m'interessa molt el que està passant a algunes zones d'Itàlia, a Portugal... Comencen a sorgir moviments que m'atreuen moltíssim.

I com va detectant aquest talent a l'estranger?

Ho he vist liderant *Between Lands*, un projecte europeu que està destinat a treballar per la defensa de la cultura i de l'Europa de les cultures i tots els valors que això suposa. El continuaré impulsant des del Teatre Nacional de Catalunya.

Between Lands ha de promoure l'intercanvi de les obres d'un país amb un altre?

Sí, però que viatgin no des d'un punt de vista comercial, com un simple intercanvi de cromos, sinó anant més enllà. Hem de posar sobre la taula els temes fonamentals que ens interessin. Durant el confinament hem estat parlant i discutint amb altres directors sobre quin paper ha de jugar la cultura com a servei públic avui dia. Això també ho dic perquè seré directora del Teatre Nacional de Catalunya i ho he sigut del Teatro Español. El que has de fer es crear il·lusió, confiança i esperança cap

a la cultura, i aquest és el nostre servei. I com ho has de fer? Doncs posant sobre la taula temes fonamentals. De què parla el teatre? De nosaltres, de les nostres pors, de les coses que ens angoixen, que ens omplen o que ens generen incertesa, com el moment que estem vivint...

“De què parla el teatre? De nosaltres, de les nostres pors, de les coses que ens angoixen, que ens omplen o que ens generen incertesa, com el moment que estem vivint...”

El teatre no parla de zombis, sinó de l'ésser humà i del seu interior. Hem de posar en comú aquests temes fonamentals entre els sis països que participen al programa Between Lands. Hem de veure com fer una programació conjunta, de manera que un espectador pugui tenir un “bonus de viatge” i que,

si ens proposem parlar de fronteres, pugui anar a veure obres sobre fronteres a Bèlgica, França, Portugal, Catalunya...

Així doncs, no es tracta tant que els espectacles girin, sinó que hi hagi un diàleg entre produccions...

Sobretot que hi hagi un diàleg entre produccions i dramaturgs. Per exemple, que treballin en una producció francesa un dramaturg d'allà i un d'aquí, en una obra que parli sobre fronteres o qualsevol temàtica que ens interessi, sempre defensant la cultura braç a braç davant d'unes qüestions polítiques que hem abandonat una mica.

El teatre no es pot desvincular del tot de la política. Dins de la nova funció que tindrà en un teatre públic, com pensa que pot integrar aquesta dimensió política que té el teatre en una institució d'abast nacional i en un context polític tan complicat?

Jo estic segura que no tindrè cap problema, perquè el que crec que he de fer en un teatre nacional és que sigui un teatre per a tothom. Per tant, l'hospitalitat ha de ser la nostra línia de conducta. Aquesta serà la nostra gran política, mantenir tot el públic que existeix al TNC i que ha mantingut aquest teatre any rere any. Però alhora hem d'obrir les portes. El TNC ha d'oferir una via d'entrada per a artistes que mai hi han treballat i també portar-hi un públic més obert a noves franges d'edat, sense condicionants de classe ni de gènere.

Vostè serà la primera dona que dirigirà el Teatre Nacional. Fins ara cap dramaturga catalana viva ha estrenat cap obra a la Sala Gran i potser ja toca...

Amb mi no hi haurà cap problema. Ho tinc en ment i als gens. No cal cap explicació, un teatre és el mirall del món i al món hi ha homes i dones, i per tant al teatre hi ha d'haver el mateix.

Un dels grans maldecaps per a qualsevol director del TNC ha estat omplir la baluerna de la Sala Gran. Vostè va demostrar amb *Frankenstein* que és capaç d'omplir les 800 butaques. No s'hi pot fer un muntatge massa intimista, perquè s'ha d'arribar a l'espectador de l'última fila i per aconseguir-ho calen ingredients èpics i una certa expansió.

Hi ha d'haver una expansió, sí, però jo crec que és una qüestió interior. Com a dramaturg has d'estar preparat per arribar amb el teu cor al cor de la gent. Has de tenir una història vital, i alguns joves ja la tenen, però crec que es va guanyant amb l'edat. Si aquesta història vital ja està en camí, se l'ha d'acompanyar perquè al cap del temps el dramaturg pugui fer aquest salt. Jo tinc un projecte, que encara no puc explicar, que ha d'ajudar a preparar els dramaturgs per a la Sala Gran.

Vol dir que s'ha de fer un acompanyament als dramaturgs abans de tirar-los allà, enmig dels lleons.

En principi crec que s'ha d'acompanyar, i no sóc ningú per dir qui vindrà i qui no, però sí que pots intuir quines persones poden tenir més predisposició per trencar aquest sostre de vidre i arribar a les 800 butaques. I se les pot preparar amb exercicis, perquè vagin fent aquest camí fins a desembocar un dia a la Sala Gran.

Com creu que es podria rejuvenir el públic del TNC?

Tinc molts projectes i iniciatives que surten del teatre cap a fora.

“Anirem a barris a treballar amb adolescents. I farem unes lectures d'obres d'encàrrec que parlen de la invisibilitat de les dones.”

Anirem a barris a treballar amb adolescents. I farem unes lectures d'obres d'encàrrec que parlen de la invisibilitat de les dones, per exemple. Si t'acostes a aquests nous públics, després són ells que et venen a veure. En aquest sentit,

l'experiència del Teatro Español ha estat extraordinària.

Expliqui'm aquesta experiència.

Nosaltres en dèiem "Lectura del español en los barrios". Fèiem lectures teatrals els caps de setmana a centres cívics o biblioteques de barri. Amb la gent que hi participava es creaven unes sinergies extraordinàries.

Que es van reflectir en la xifra d'ocupació del Teatro Español...

Quan vaig entrar, la mitjana d'ocupació del Teatro Español era del 28%. En cinc mesos vaig augmentar-la al 67% del còmput total d'ocupació i vaig acabar amb un 80%. Em van fer fora després.

La van fer fora per raons polítiques?

Jo tenia un contracte de tres anys, prorrogables a tres més, un contracte habitual. I em van comunicar per telèfon que no continuaria després dels primers tres anys. Això sí, em van respectar la darrera temporada.

Aleshores no van incomplir el contracte, simplement no li van renovar?

En el meu cas hi havia dos cicles i no es va renovar. És el mateix que dir que em van fer fora. Però bé, això és el que va passar i vam acabar amb un 80% d'ocupació, una bona xifra tenint en compte que al Teatro Español hi ha unes seixanta butaques de visibilitat reduïda.

Vostè que ha treballat a Madrid i ha pogut comparar el que es fa allà amb el que es fa aquí, hi ha tanta diferència entre la cultura teatral d'una i altra ciutat?

N'hi havia fa uns anys, jo crec que ara ja no. A Madrid hi ha sales alternatives i un panorama teatral interessant, més que fa uns anys.

De Madrid ens arriben sobretot musicals, un producte de gran inversió, molt diferent.

Sí, és com si diguéssim “*el teatro*” de la Gran Via, que és tota una altra cosa, com aquí el Paral·lel quan hi havia el Paral·lel.

Reculant una mica, m'agradaria que em parlés de la Factoria Escènica Internacional (FEI) que va fundar i de la qual ha estat la directora artística. La FEI va arrencar l'any 2006 amb la producció de *L'agressor*, de Thomas Jonigk.

Com succeeix amb gairebé tots els meus projectes, el sentit de la FEI era aglutinar una sèrie d'artistes (de la música, el teatre, el moviment), que és el que a mi m'agrada fer, per tal que poguéssim compartir una sèrie de projectes i que la gestió anés de la mà de la creació des del

primer dia. Érem el Dani Nello, la Marta Carrasco i jo mateixa, entre d'altres. En aquell moment, la Factoria va ser pionera de moltes coses. Vam coproduir per primera vegada amb el TNC, amb el Teatre Lliure, amb el Grec...

“La Factoria va ser pionera de moltes coses. Vam coproduir per primera vegada amb el TNC, amb el Teatre Lliure, amb el Grec...”

Era una empresa privada petita i començava a fer aquest tipus de coproduccions, que aleshores no eren habituals. Ara, això ja és el més normal. Assajàvem a la Nau Ivanow, que era un espai que jo havia descobert quan vaig preparar les funcions de *Gènova*, un espectacle produït pel Fòrum de les Cultures el 2004, que incorporava música en viu, i on assajava fins a hores que molestaven els veïns. Llavors vam buscar la possibilitat de canviar de lloc i ens van dir que hi havia una persona que tenia una nau a la Sagrera i vam anar allà de casualitat, vam quedar-nos a assajar i a mi em va agradar molt. Vaig trobar que era com una mena de nau alemanya, semblava que estiguessis a Berlín, i vaig preguntar si els faria res que ens establíssim allà. Hi vam representar *L'agressor* pensant que no vindria ningú i vam omplir.

I ara en aquests moments la Factoria es troba en pausa?

Jo vaig deixar la FEI quan vaig començar a treballar al Teatro Español. M'hi hauria pogut quedar pel tipus de contracte que tenia, però vaig trobar que era legal, però no bonic.

En qualsevol cas, si repassem totes les seves produccions, ha conservat aquesta voluntat de risc, de fer un teatre experimental, de buscar noves fronteres...

És el que faig. Francament, crec que és el que fem la majoria dels artistes: busques un llenguatge propi que et satisfaci, que et permeti

explicar allò que vols dir i que arribi directe al cor. I això es el que he fet des del principi, vaig començar a treballar la música en viu i el moviment a escena, i això m'ha fet investigar molt el tipus de llenguatge en un espai escenogràfic més conceptual i abstracte. Es tracta que del no res vagi sortint la situació i es vagi transformant tot.

La paraula ens permet construir mons a escena en un espai abstracte, però també és cert que darrerament hi ha hagut una irrupció del món audiovisual als escenaris. Creu que l'abús de les pantalles podria arraconar la paraula?

És cert que jo també utilitzo molt l'audiovisual des que vaig fer *Gènova* l'any 2004, en un moment en què encara no s'utilitzava gaire. Jo me'n vaig servir com un recurs més per arribar al cor i per explicar coses amb les imatges. Però no crec que l'audiovisual estigui barallat amb l'essència del teatre, que és la paraula, perquè és des de la paraula que tu crees el món.

De fet, en el seu darrer espectacle, estrenat al Festival Grec aquest estiu passat, la paraula regna per damunt de tot. I demana a l'espectador una escolta molt atenta, perquè és un collage de textos, entre els quals hi ha una llarga entrevista al filòsof coreà Byung-Chul Han publicada a *El País*.

Sí, però eren fragments molt petits i quedava molt clar què diu Byung-Chul Han. Vivim en l'era de la comunicació i durant el confinament hem estat tot el dia hiperconnectats via Zoom, Skype o WhatsApp, però de cop i volta ens adonem que no fem comunitat. Què passa amb els rituals, que són els que fan comunitat, i per què no els estem celebrant? I nosaltres sabem de què parlem, perquè vivim en un país en què no s'han enterrat bé els morts d'una part de la guerra. Sabem molt bé com n'és de greu saltar-se els rituals. I després Han encara deia una altra cosa interessant que només vam apuntar i que és tota aquesta teoria de l'autenticitat: ara resulta que hem de ser autèntics, hem de dir el que sentim o pensem, el que ens ve a la boca i ens dona la gana. En canvi, Han defensa que hi ha unes normes de convivència i que no podem dir qualsevol cosa que ens passi pel cap. I d'això en diuen sinceritat o autenticitat, però és tot el contrari. L'ego sempre es troba al centre de tot això, com si el que tu penses fos molt important; i no ho és, moltes vegades és millor estalviar-t'ho i no fer mal. La meua amiga Pepa López sempre diu: "La sinceritat s'ha de reservar pel que és bo, no pel que és dolent".

Ara que parlem de rituals, el teatre n'és un, i durant el confinament hi ha hagut la temptació de fer teatre virtual. En la seva darrera temporada al capdavant del TNC, Xavier Albertí incorpora l'espectador en línia. Vostè creu que l'*streaming* pot substituir les arts escèniques en viu? No creu que la presencialitat forma part del ritual del teatre i que és insubstituïble?

És insubstituïble perquè la presencialitat és el que fa comunitat. L'essència del teatre és aquesta comunitat, i és també l'essència de la comunitat humana. Allò que ens fa estar preparats per la convivència i la tolerància és seure junts mentre mirem el mateix, i bategar junts, i després ja parlarem de si t'agrada o no t'agrada, perquè no és el més important. El més important és assistir junts a una situació i bategar i respirar plegats. Jo sempre dic als meus alumnes: "No m'interessa què penses, ni si t'ha agradat o no"; l'important és que em diguis què pensaves mentre eres al teatre, i a partir d'aquí podem parlar. No faig classe per saber si t'ha agradat o no, no podem ser sempre tan importants.

Hi ha res més que li faci por en aquesta nova etapa que enceta?

Ara mateix, no. Conec molt bé la gent que treballa al Teatre Nacional i no són dels que deixen caure el llapis a les cinc de la tarda. A mi m'agrada treballar en equip, escoltar, discutir i aglutinar la gent. Al TNC hi ha els millors equips tècnics, gent intel·ligent amb moltes ganes de fer coses i ens hem de posar al dia amb aspectes com la tecnologia i l'anglès. Potser sóc molt ingènua i em trobaré amb tots els problemes del món, com a tots els teatres públics, però crec que entro a treballar amb un equip de professionals de primera, i això em dona confiança.

**Allà on la ciutat
es guanya tots
els seus noms
Gerardo Santos**

A *Linde*, el projecte fotogràfic de Myriam Meloni i Arnau Bach, hi veiem la Barcelona de l'altra banda de les rondes. La del Rec Comtal i de l'antiga carretera de Ribes. La que tot usuari de rodalies relaciona amb la imatge del bar Fandila, des de la finestreta del tren. Més que apropar Barcelona, les fotografies donen la benvinguda als primers barris de la ciutat.

Vista general de la sortida de Barcelona per la Meridiana, amb el barri de Vallbona a la dreta del pont i Ciutat Meridiana i Torre Baró a l'esquerra.

Myriam Meloni i Arnau Bach ofereixen, amb el seu treball *Linde*, un profund retrat fotogràfic contemporani —gairebé etnogràfic— dels quatre barris fronterers de l'extrem nord de la ciutat: “El primer interès és retratar fotogràficament els límits de Barcelona, i Nou Barris és el districte més allunyat del centre”, apunta el coautor del llibre, Arnau Bach. En aquest districte, els quatre barris que marquen la darrera línia de la ciutat i donen nom a aquesta frontera són Canyelles, Torre Baró, Vallbona i Ciutat Meridiana. Són barris en què, si et despistes mentre camines per les bosquíes o les rampes inclinadíssimes, o pels rius d'autopistes, surts, físicament, de Barcelona.

Aquest llibre és el resultat d'un any i mig de treball de camp de Meloni i Bach en què han fotografiat els protagonistes de les petites grans històries que s'expliquen a *Linde* i escoltat les seves glòries i misèries. La coautora Myriam Meloni explica quin mètode va seguir per aproximar-se als barris i a la seva gent: “Primer vam acudir a les associacions de veïns, perquè són qui més relació tenen amb el teixit social de cada barri, però a partir d'aquí vam procurar no cenyir-nos a ser portaveus dels seus reclams, sinó a fluctuar entre diferents posicions, generacions, entre diferents procedències, que sens dubte ens aportarien una visió més completa i, de vegades, contradictòria”.

Gerardo Santos,
periodista.

▲
L'Esperanza va passar de viure en una barraca al Carmel a un pis de Canyelles que, per ella, "era un palau... I encara ho és".

L'històric president de l'associació de veïns de Ciutat Meridiana, Filiberto Bravo.

Històricament, en aquests barris s'han trobat gentes de procedències molt diverses i amb unes possibilitats econòmiques força baixes. Ciutat Meridiana, Vallbona i Torre Baró, en aquest ordre, són els tres barris amb la renda familiar mitjana més baixa de la ciutat. Canyelles se situa en la desena posició pel final. Quant al número d'habitants, Vallbona i Torre Baró no sumen ni 5.000 veïns. A Canyelles en són gairebé 7.000 i, a Ciutat Meridiana, més de 10.000. Aquest darrer barri presenta a més una densitat de població de 28.000 persones per kilòmetre quadrat. Una animalada, tot i que queda lluny de la densitat de població del barri de La Florida, a L'Hospitalet de Llobregat, que amb més de 74.000 habitants per kilòmetre quadrat, és la més alta d'Europa. Les cases també són diferents segons el barri. A Torre Baró i a Vallbona destaquen els habitatges autoconstruïts, baixos. A Canyelles i a Ciutat Meridiana predominen els edificis rusc, desenvolupistes i enormes, molts d'ells mancats de condicions per viure-hi dignament.

Passat (i present) de lluita veïnal

Filiberto Bravo és una institució a Ciutat Meridiana. Històric president de la seva associació de veïns, el seu patrimoni de lluita veïnal és una enciclopèdia oberta per a qualsevol que hi parli: "La visió del barri que té Filibert és la de la unió i la lluita social, però la visió de Ciutat Meridiana que pot tenir una dona que acaba de migrar des d'un poblet del Marroc és la de sensació de llibertat —explica Myriam Meloni—. Per aquesta veïna, disposar d'una comunitat propera on es cuiden els uns als altres però que alhora no es fica en la vida de l'altre és bàsic per al desenvolupament personal en llibertat". Ciutat Meridiana, el Bellvitge de la frontera nord de Barcelona, és llibertat i és lluita i, tal com recorda un dels testimonis recollits a *Linde*, el d'Esperanza, també és dignitat de classe: "Quan ens van proposar venir a viure a Canyelles, vam acceptar perquè ens va agradar. [...] A la nit, només podia pensar en el pis —Esperanza vivia amb la seva família en una barraca al Carmel—, en com estava fet, la galeria... Una casa humil de classe obrera, però per mi era un palau... I encara ho és".

Tot i que denunciar la injustícia social ha ajudat a mantenir viu el sentiment d'arrelament entre els veïns després de tantes generacions, caure en mostrar Ciutat Meridiana únicament com el barri dels desnonats (*Villadeshaucio*), lluny de conscienciar, estigmatitza. I així ha sigut des de fa moltes dècades, i la x de l'equació ja la va aïllar Candel a *Els altres catalans*: "En realitat, els immigrants formen una societat a part aquí, de la mateixa manera que la formaven allà. És el trist destí de la seva condició de baix proletariat". A *Linde*, l'aproximació a la realitat de quatre dels barris més pobres de Barcelona procura articular-se a través de la bellesa i sense caure en dramatismes. A més, s'allunya també de les

►
El pont del Congost de Besòs, inaugurat a finals de 2005, uneix el barri de Vallbona amb Torre Baró i Ciutat Meridiana. Algunes famílies aprofiten per reunir-s'hi a sota i compartir un àpat.

constants revisions historicistes que es fan dels ara tretze “nou barris”. Més enllà de la precarietat, les realitats dels quatre barris retratats al llibre s’entremesclen en un tot narrativament més ric.

“És fàcil caure en la pietat, en l’exaltació de la pobresa, en el paternalisme i en l’estigmatització —assumeix Meloni—, però a *Linde* no hem pretès parlar de l’altre de manera objectiva, sinó fer una pinzellada dins d’una realitat molt més complexa”. Quan un periodista

A Linde, l’aproximació a la realitat de quatre dels barris més pobres de Barcelona procura articular-se a través de la bellesa i sense caure en dramatismes.

ha de cobrir una història sobre precarietat, sempre li hauria de saltar el ressort que avisa del perill de rendir-se a la *romantització* de la pobresa. Les històries de precarietat es transmeten oralment per part de la persona afectada; el periodista les escolta, les interioritza i

les contextualitza (o, al menys, hauria de fer-ho); després plasma aquesta història, o bé amb paraules o bé amb imatges; i, finalment, la publica per a l’escrutini i el judici de l’opinió pública. Però aquesta història no acaba aquí, ni amb la publicació ni amb la factura que ingressa el periodista, sinó que segueix sent la realitat única i present d’aquella persona i el seu entorn. El gran malabarisme consisteix en explicar la història d’una manera conscient de l’alteritat, i això només s’aconsegueix amb temps i amb un tracte honest amb les fonts, entre

▲
Un adult i un nen asseguts sobre un pont improvisat que travessa el Rec Comtal en passar per Vallbona, l'únic tram al descobert d'aquest rec i que encara proveeix d'aigua els horts urbans de la zona.

d'altres coses: “La idea principal era entendre i comprendre el dia a dia d'aquests barris, que acaben sent la perifèria de la perifèria quan ni ho són ni haurien de ser considerats com a tal. Ni en sentit social ni en sentit polític”, diu Myriam Meloni.

Barris guanyats casa a casa

Més enllà de la realitat econòmica i de la deixadesa històrica vers aquests barris, hi ha un altre factor que explica com es vertebrava la idiosincràsia dels seus veïns i com s'ha solidificat aquí el sentiment d'arrelament: tots quatre són barris recents, construïts en molts casos pels mateixos veïns que encara hi viuen. O, si no, pels seus fills, els quals han heretat les cases que van

construir els seus pares. En moltes ocasions, s'aixecaven quatre parets i un sostre durant la nit per tal que els guàrdies, al dia següent, no poguessin tirar per terra la construcció, ja que era una casa habitada. No és l'únic exemple de barris guanyats casa a casa pels seus pobladors: Huertas Clavería explica en el seu *Barrios de Barcelona* com els veïns van col·locar uns rudimentaris esglaons per salvar les pendents de Torre Baró, autèntics tobogans els dies de pluja. Un altre: durant el segrest del bus de la línia 47 el maig del 1978 (que va servir per demostrar a l'ajuntament que l'autobús podia pujar les pendents d'aquests barris), els veïns van eixamplar a base de pic i pala algunes corbes que eren massa pronunciades per al Pegaso Monotral que conduïa Manuel Vital, veí del barri. I, avui dia, la gent segueix efectuant petites millores en aquests barris, *motu proprio*, sense demanar ni permís ni perdó: “Aquí, el sentiment d'arrelament és molt diferent del d'un barri que es va construir segles enrere, per gent ja oblidada, la història de la qual ja s'ha perdut”, diu Myriam Meloni.

Són barris aïllats, per bé i per mal. Fins que no van aixecar el pont del Congost el 2005, després de dècades de reivindicacions veïnals, Vallbona estava separada de Barcelona. Només un camí de cabres la connectava amb els barris contigus de Torre Baró i Ciutat Meridiana. Diu Arnau Bach que, per aquí, si hi ha un terreny més o menys pla, algú prepara tot el necessari i en un parell de dies els nens ja hi juguen a futbol. I si hi ha un descampat, els joves l'adequaran per assajar coreografies de música urbana: “La legislació és la mateixa que a la resta de la ciutat, però potser aquí hi ha més permissivitat. Tampoc necessiten canalitzar milers de turistes cada dia”. Remata la reflexió

▲
Blas, veí de Vallbona,
amb Rosita, un porc senglar femella.

La concepció centralista i productiva de l'aquí i l'allà es difumina en aquests barris. És a dir, aquí sol ser la serra, el bosc; i allà, la resta de Barcelona, allò que s'estén més enllà de les autopistes.

Myriam Meloni: "Allà, a Barcelona (sic), cada tros d'espai públic ha estat destinat a un ús, 'aquí es camina, aquí es creua, aquí hi va la terrassa', però aquí, en aquests barris, no. Acaba sent una qüestió d'interès econòmic. A la Barcelona dels turistes, cada tros de ciutat té un rèdit econòmic potencial enorme; aquí, no".

La concepció centralista i productiva de l'aquí i de l'allà es difumina en aquests barris. És a dir, l'aquí sol ser la serra, el bosc; i l'allà, la resta de Barcelona, allò que s'estén més enllà de les autopistes. Per a un veí de la Barcelona a nivell de mar, però, Collserola, el Tibidabo, queden allà. Candel es referia a aquest tipus de barriades perifèriques amb aquell cèlebre *Donde la ciudad cambia su nombre*, i si bé és cert que els veïns (fins i tot la fotografia que ha passat més d'un any en aquests barris), diuen "anar a Barcelona" quan ja hi són (cosa que també passa als barris que fa segles eren vil·les independents), l'anhel històric dels veïns de Canyelles, Torre Baró, Vallbona i Ciutat Meridiana passa per superar aquesta alteritat i ser tractats igual que la resta de Barcelona.

Resignificar espais de vegades monstruosos

La relació amb la natura és molt més estreta en aquestes latituds de la ciutat. A Vallbona, per exemple, els joves encara aprofiten els últims vestigis del Rec Comtal per banyar-se, i per aquella zona es troben també els darrers horts de la ciutat. A *Linde* coneixem la història de Rosita, una femella de porc senglar que ronda la zona: "Quan la crido —diu Blas, veí del barri—, sempre ve a veure'm i passem l'estona junts. Això és natura pura. Aquesta casa és la

meva vida, és tot el que vull". Blas treballa la terra i ha criat animals, sobretot coloms, tot i que ja no ho fa per competicions, només per exhibicions. Quan la seva filla va morir, va enterrar les cendres al jardí. Tal és el seu arrelament.

En aquests barris, el paisatge canvia en pocs centenars de metres. Dels voltants de la serra passem a l'eixam de carreteres (C-17, C-33, C-58, AP-7), el no-lloc per excel·lència de la ciutat que ha estat reapropiat pels veïns. Si a Canyelles, Torre Baró, Ciutat Meridiana i Vallbona han après a viure al costat de la serra, encara han hagut d'aprendre més a viure encaixats entre moles de formigó. Les connexions viàries d'entrada a Barcelona pel nord han marcat la vida d'aquests barris, tot separant-los de la ciutat i els uns dels altres. Ponts, passos elevats, entrades i sortides de les autopistes i columnes de diàmetres inversemblants que tot ho subjecten s'escorren entre els casots, els hortets i els descampats

▲
Cases a la muntanya de Collserola, a Torre Baró.
Moltes van ser aixecades pel seus propietaris
a mitjan segle xx.

▲
L'ascensor inclinat de Ciutat Meridiana comunica
l'estació de Rodalies de Torre Baró i la parada de metro
de Ciutat Meridiana de la línia 11.

dels barris més septentrionals de Barcelona. Les fotografies d'aquests paisatges que trobem a *Linde* transmeten aquella aclaparadora sensació d'insignificança de la mida humana davant unes tals aberracions arquitectòniques.

Molts dels veïns que fan servir aquests no-llocs per reunir-se venen de realitats en què moltes persones havien de conviure en

llocs molt petits, de manera que tota la vida social es feia al carrer, expliquen els autors del llibre.

De la mateixa manera, molts dels pisos de Canyelles i Ciutat Meridiana són molt petits, i encara els habiten moltes persones, sovint amuntegades, de forma que, en

certa manera, no només estan reproduint costums sinó que segueixen adaptant-se a les circumstàncies. "Al Raval també es veu això. Gent jugant a pilota, a criquet, al carrer. És una cosa molt cultural, i que s'hereta, això de l'ocupació de l'espai públic", recorda Meloni. És una reapropiació de l'espai sense massa premsa, però efectiva. Els veïns

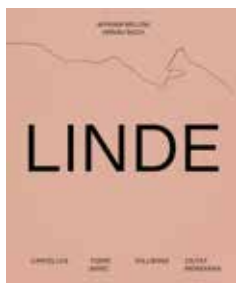
Les connexions viàries d'entrada a Barcelona pel nord han marcat la vida d'aquests barris, tot separant-los de la resta de la ciutat i els uns dels altres.

Els veïns d'aquests barris han resignificat el no-lloc tot omplint-lo de vida, reunint-se amb els seus cercles, aportant-li un ús, negant-li l'apel·latiu de no-lloc.

d'aquests barris han resignificat el no-lloc tot omplint-lo de vida, reunint-se amb els seus cercles, aportant-li un ús, negant-li l'apel·latiu de no-lloc. En definitiva: "Es resignifica l'espai exterior dels habitatges per convertir-lo en un element a compartir per la comunitat", explica Meloni.

Sota tones de ciment i miríades de cotxes que surten i entren i creuen la frontera de la ciutat en una mobilitat frenètica, sempre productiva, infinita i irritant, uns metres més a baix, arran de terra i aprofitant l'ombra dels ponts, els veïns fan un pícnic. I llueixen vestits regionals que porten setmanes cosint, i ballen, conversen i riuen i, de tant ser allà i haver fet seu el lloc, també han interioritzat el soroll constant i penetrant de pneumàtics que roden i motors que sonen, i això ja no els molesta.

► Dues integrants del grup de ball la Virgen del Quincho, anomenat així en honor a una verge molt popular a l'Equador, que assagen cada diumenge en un descampat de Ciutat Meridiana.

Linde
Myriam Meloni i Arnau Bach
Ajuntament de Barcelona, 2020

Plec de cultura

Debat

**Peus de plom i mirada curta.
El futur de la cultura després
del confinament**

per Clàudia Rius

Entrevista

Laura Huerga
“Les editorials independents
aportem diversitat”

per Joan Safont

Llibres

● **Barcelona. Fotògrafes/Fotógrafas**

Isabel Segura

per Lourdes Delgado Fernández

● **Quando la riqueza se codeaba
con el hambre**

(*Vida nocturna de la Barcelona
de posguerra, 1939-1952*)

Paco Villar

per Lilian Neuman

● **La tradición cosmopolita.**

Un noble e imperfecto ideal

Martha Nussbaum

per Teresa Hoogeveen

Defensar la cultura

Quin futur li espera a la cultura després de la covid-19? En el debat que es presenta en aquest número, les opinions coincideixen en recordar que els problemes de la cultura venen de lluny i que la crisi sanitària no ha fet més que evidenciar-los. Formats digitals, públic local i noves fórmules econòmiques són algunes de les solucions, encara que la premissa és clara: cal defensar la cultura.

A l'entrevista, Laura Huerga ens parla del catàleg de la seva editorial Raig Verd, que aposta per la diversitat cultural i lingüística i es compromet amb els drets humans. L'editora creu que només el vincle entre lectors i llibreters podrà aconseguir que el sector editorial sobrevisqui a la crisi.

Destaquem, a més, tres publicacions d'àmbits molt diferents: *Barcelona. Fotògrafes / Fotógrafas*, d'Isabel Segura, el primer llibre que recull la història de la ciutat a través de la mirada de les dones, concretament de 21 fotògrafes; *Quando la riqueza se codeaba con el hambre*, de Paco Villar, una impressionant crònica que revela les llums i ombres d'una Barcelona que en els anys 40 i 50 no volia dormir; i *La tradición cosmopolita. Un noble e imperfecto ideal*, de Martha Nussbaum, un acostament filosòfic al concepte de dignitat a partir del mite del “ciudadà del món”.

Peus de plom i mirada curta

El futur de la cultura després del confinament

Cancel·lar, ajornar o replantejar. Aquestes han sigut les opcions entre les quals han hagut de decidir les iniciatives culturals de Barcelona durant la crisi per la covid-19. Cada projecte ha escollit el seu camí, però tots tenen unes preocupacions comunes. Compaginar els formats digitals i físics, retrobar-se amb el públic local i trobar fórmules per sobreviure econòmicament són algunes de les prioritats.

A l'hora de plantejar el futur, els agents culturals no fixen la mirada gaire lluny del present. L'impacte de la covid-19 encara no ha passat i, més que imaginar escenaris inabastables, el sector destaca la importància de les accions que s'han dut a terme els darrers mesos. Són aquestes accions les que marquen el futur proper, el qual suposa, entre altres preocupacions, la modificació de les programacions, el retorn dels crèdits que les empreses han necessitat per mantenir l'activitat des del març i la preparació davant d'un possible rebrot.

Totes les persones de diferents entorns culturals amb qui hem parlat coincideixen en recordar que els problemes de la cultura venen de lluny i que l'únic que fa una crisi sanitària com l'actual és evidenciar-los. Les conseqüències del coronavirus no només palesen la necessitat d'afrontar els contratemps que provoca aquesta malaltia, sinó que a més recalquen la importància de defensar els artistes, els gestors i, en general, les persones que conformen el món de la cultura; d'oferir-los bones condicions contractuals, de fomentar la seva tasca i, també, de crear un model cultural enfocat al veïnat de la ciutat, per tal que els veïns i les veïnes, que sempre hi són, els ajudin a superar la pandèmia.

Així doncs, a partir d'ara, què és sostenible i què no ho és dins el sector? Com afronta la crisi econòmica cada disciplina? Com han de conviure els espais físics i els virtuals? Quines són les demandes que els treballadors de la cultura fan a les administracions, i com avaluen les respostes de les institucions durant el confinament? Els ho preguntem.

Clàudia Rius

Valentín Roma

Director de La Virreina
Centre de la Imatge.

A La Virreina, institució museogràfica situada a Les Rambles de Barcelona, la crisi del coronavirus els ha enganxat en ple aniversari: “Fem 40 anys i la nostra idea era reforçar la línia editorial”, explica Valentín Roma. El director especifica que han pogut mantenir la programació expositiva però que, arran de la covid-19, han “incrementat els llibres i reduït els cursos i conferències”. Segons Roma, si bé la intenció de La Virreina ja era reflexionar sobre el lloc que ocupa en l'esfera pública, ara és hora que totes les institucions facin el mateix, sobretot tenint en compte que l'èxit de les iniciatives culturals ja no es podrà mesurar en funció del número de persones que les visita: “Ve una època en la qual tots haurem de desenvolupar una relació més complexa amb les institucions”, un fet que anirà lligat a l'augment del públic local i a la baixada del visitant turista. “Anirem als museus amb més consciència, menys empatxats per una dinàmica d'oci acrític, i l'equidistància institucional penalitzarà”. Segons Roma, els espais petits i modulables podran afrontar millor els contratemps del futur, un altre motiu per afirmar que “s'acosten temps d'una complexitat esperançadora”.

Maria Sevilla

Poeta i coprogramadora
de l'Horignal.

L'Horignal, punt de trobada de la poesia barcelonina, va cancel·lar tota la programació i no ha tornat fins al setembre. Des del mes de març, només ha dut a terme una acció, la nit abans de Sant Jordi. “La gent estava perdent feina, amics i familiars, i vam decidir no demanar que fessin coses des de la privacitat de casa seva”. Maria Sevilla, Laia Carbonell i Raquel Santanera, programadores del projecte, estan preocupades per “les formes parametritzades de les xarxes, en comparació amb el model directe i performatiu dels recitals”. Sevilla troba desconcertant pensar si el model de cultura ha de canviar com a conseqüència de la covid-19: “Els problemes post-covid-19 continuen sent els mateixos de sempre”, com per exemple la dificultat de crear “quan és una activitat perifèrica intermitent de la teva vida”. L'Horignal és un projecte autogestionat, fet que els estalvia burocràcia però no els permet pagar els poetes que participen en recitals. Malgrat tot, allò que Maria Sevilla demana és un canvi en el model de ciutat: “En aquests mesos, molts hem pogut sobreviure sense turisme, aquest no ha sigut el problema de la majoria de projectes culturals; en canvi, un lloc com l'Antic Teatre està sempre en perill”.

Clara Cols

Codirectora artística
de la Sala Flyhard.

La Flyhard és una sala de teatre de Sants. Arran del coronavirus, en un primer moment es va anunciar la reducció d'aforament com a mesura, però la Clara Cols i els altres membres del teatre van decidir que no valia la pena fer funcions: “Tenim 45 butaques i, si només podíem ocupar-ne un terç, ens en quedaven 15; no era viable”. En aquell moment, el sector teatral es va posar d'acord i va decidir tancar portes. “Vam ajornar la programació també perquè els actors no podien assajar”, recorda Cols. La Flyhard va fer un ERTO, va oferir de forma gratuïta obres enregistrades i espera obrir a la tardor. Sobre el sector, constata que “la intermitència ens afecta moltíssim i fa palesa la situació precària en què ja ens trobàvem abans”. Per això, Clara Cols demana revisar els drets laborals dels equips teatrals (actors, escenògrafs, figurinistes, il·luminadors...) i oferir solucions contractuals diferents. Tot i això, afirma que durant la pandèmia de covid-19 “han sorgit bastantes subvencions i hem notat més flexibilitat per part de les institucions”. A nivell pressupostari, Cols diu que entén que ara “tot penja d'un fil”, però suplica que no es redueixin els pressupostos culturals: “Som sales petites que havíem començat posant-hi moltes hores i que ara havíem arribat a una certa estabilitat que ens permetia contractar gent i fer produccions sense anar a taquilla. Si aconseguim arribar a una franja més jove, que no és tan vulnerable, i aprenem a conviure amb les pantalles, ens en sortirem”.

“La intermitència ens afecta moltíssim i fa palesa la situació precària en què ja ens trobàvem abans.”

Clara Cols. Codirectora artística de la Sala Flyhard

Víctor Sala

Codirector de *Serielizados*.

Durant el confinament, el consum de les plataformes de vídeo sota demanda va créixer un 53% a escala global. A Catalunya, l'empresa del sector que va guanyar més abonats va ser Netflix, seguida d'Amazon Prime i d'HBO. Enmig de l'èxit de l'audiovisual de sofà, els impulsors del *Serielizados Fest* van començar a redefinir el seu esdeveniment, que té lloc a l'octubre: "Plantegem dos escenaris: o tot virtual, o majoritàriament virtual amb alguns actes físics", explica Víctor Sala. El sector de les sèries no és el més perjudicat per la crisi, però sí que anuncia problemes a mig termini: "El moment en què més audiovisual miràvem era quan menys se n'estava fent, perquè no es podia gravar, i això ho notarem la temporada vinent". Ara, els membres del *Serielizados Fest* depenen del possible rebrot de la tardor: "No portem convidats internacionals perquè no ens podem arriscar a pagar-los; som una empresa petita i el risc econòmic és elevat perquè, a part de les subvencions, depenem d'una taquilla que no sabem com funcionarà". En aquest sentit, al sector hi ha una esclatxa per als petits projectes: "Fins que Estats Units no tingui estrenes potents, pot haver-hi espai per al contingut independent o de proximitat".

Miquel Curanta

Director de l'Institut Català de les Empreses Culturals (ICEC).

"La cultura no ha de canviar, sinó que està en evolució permanent", diu Miquel Curanta, director de l'ICEC. Creu que el sector cultural ha d'afrontar unes preguntes a conseqüència del coronavirus que, a la llarga, s'hauria plantejat de totes maneres. "Com es monetitzen els formats en *streaming*? Com arriben les ajudes als artistes que creen des de casa? De quina manera es poden aconseguir enregistraments audiovisuals més immersius? Els canvis del sector els han de decidir els agents culturals, i no l'Administració de forma reactiva", recorda. Des de l'Institut, la gestió de la crisi s'ha dividit en tres parts: "Analitzar com les línies regulars poden contribuir a minimitzar l'efecte de la pandèmia; plantejar quines són les modificacions que podem fer a les subvencions per tal de no revocar ajudes; i, finalment, proposar un nou paquet de mesures". Des del sector, els han demanat acompanyament i diners addicionals. Sobre els canvis, Curanta demana cap fred i destaca, entre d'altres, la línia de rescat de 8 milions d'euros que l'ICEC ha posat en marxa per ajudar a cobrir les despeses estructurals de les empreses culturals durant el període de l'estat d'alarma, com el lloguer dels locals o el pagament de quotes i subministraments.

Isabel Sucunza

Llibretera de la Calders.

"Quan la gent va començar a dir: 'Les llibreries haurien d'estar obertes, són un servei essencial!', nosaltres vam dir: 'No volem!'", explica Isabel Sucunza de la llibreria Calders, qui recorda que, per molt bonic que sigui parlar del retorn de la cultura, els treballadors també tenen por i han de cuidar-se. El sector dels llibres ha estat un dels més visibles durant la crisi de la covid-19, sobretot perquè va coincidir amb Sant Jordi, un esdeveniment important pel món del llibre, que en molts casos en depèn. "Aquest Sant Jordi, qui ha perdut més són les apostes supervendes que es compren només durant la diada", especifica Sucunza. A la Calders han pogut salvar la davallada gràcies a tenir assegurada una xarxa de proximitat forta: "Per Sant Jordi, mai posem cap parada ni a La Rambla ni a Passeig de Gràcia, així que molta gent que ve ja són clients que també han volgut un llibre aquest any, veïns i compradors habituals". Sobre el futur, Sucunza és pessimista i creu que no canviarà res pel que fa als hàbits culturals, però sí que pateix pels treballadors del sector: "Ara no s'està veient la crisi econòmica, sinó la sanitària", recorda. "Molta gent ha hagut de demanar crèdits i endeutar-se, i això ho notarem l'any vinent". Respecte a l'Administració, la llibretera creu que "la sensació ha estat que feien el que podien, però els reflexos no eren ràpids". Com a exemple, el Sant Jordi ajornat, que es va anunciar que se celebraria el 23 de juliol i fins a principis de juny no es va informar de com es faria.

"Els canvis del sector els han de decidir els agents culturals, i no l'Administració de forma reactiva."

Miquel Curanta. Director de l'Institut Català de les Empreses Culturals

Marta Salicrú

Directora del Radio Primavera Sound.

Radio Primavera Sound (RPS) és un projecte radiofònic paral·lel al festival musical que se celebra cada estiu a Barcelona. Projectes com aquest han permès als grans esdeveniments mantenir la seva marca malgrat haver anul·lat o ajornat les edicions d'enguany. Tot i això, els seus promotors asseguren que el gran format no desapareixerà: "En un futur, continuarà havent-hi festivals". En el cas del Primavera Sound (PS), al 2020 no s'ha celebrat, però l'edició del 2021 ja té les entrades exhaurides. Com a novetat implementada durant el confinament, el departament de desenvolupament web del PS ha creat una plataforma per unificar continguts digitals que també servirà de cara a la "nova normalitat". A l'agost, el festival ha organitzat una tanda breu de concerts amb totes les mesures de seguretat, fet que Salicrú destaca: "Des del sector de la música en directe estem obeint la normativa religiosament, però hi ha un contrast entre la nostra prudència i les actituds que veiem al carrer i a l'hostaleria". La directora de RPS demana coherència a les administracions: "Si estem veient que hi ha una situació de normalitat a bona part de l'economia, potser es podria ser una mica menys rígid amb la cultura".

Joan Ramon Graell

Director d'espectacles de circ.

Al Festival Grec d'enguany hem pogut veure *Estat d'emergència*, un espectacle de la Producció Nacional de Circ que a la tardor farà una gira per Catalunya si el coronavirus ho permet. Joan Ramon Graell, el seu director, explica que el sector "ha viscut el confinament sense saber què fer, per una banda perquè els *bolos* s'han aturat en sec, i per l'altra perquè, al circ, l'entrenament físic és molt important i hi ha tècniques que no hem pogut assajar a casa". Quant a la situació dels treballadors, sovint els artistes del circ donen d'alta l'activitat econòmica quan fan un espectacle, però no quan l'assagen. Per tant, si en el moment de la crisi no estaven escenificant un projecte concret, no han pogut recórrer a les ajudes. Sobre el futur, Ramon creu que el sector cultural mai ha estat sostenible, i que el debat sobre com ha de ser-ho és repetitiu: "Només reclamem que les regles del joc siguin clares, perquè l'única política cultural que hi ha hagut fins ara és la inèrcia", diu, tot afegint que "nosaltres hem intentat que *Estat d'emergència* sigui el més sostenible possible, hem tingut en compte aspectes mediambientals i econòmics; els discursos van per aquí, però també hi han d'anar els fets".

Pepe Serra

Director del Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC).

Els museus barcelonins van tancar el 13 de març i van començar a obrir a partir de l'1 de juny, incapaços de posar-se d'acord en una mateixa data. Quan Pepe Serra, director del MNAC, repassa els darrers mesos, explica que "hem parlat molt i hi ha hagut una saturació de debats, però hem de ser conscients que encara estem dins de la pandèmia i que no tenim distància per arribar a conclusions." Segons Serra, un fet important del confinament és que ha permès a les institucions museístiques posar-se a treballar en aspectes que eren importants, però pels quals mai tenien temps: "la missió expandida digital dels museus, el model de sostenibilitat econòmica o la raó de ser dels nostres espais; tots són debats que hem d'aprofitar i que no podem tancar en fals". Segons el director, la pandèmia —que va generar un impacte immens en el seu moment i que seguirà fins que no trobem la vacuna— a llarg termini no serà tan decisiva: "Tot segueix i, per exemple, en el cas dels museus catalans, la reducció d'aforament no és un gran problema perquè normalment no tenim una saturació d'espais com sí té el Louvre". Per a Serra, el moment és estimulants tot i les amenaces que presenta, però creu que el sector hi ha de respondre conjuntament: "Els museus hauríem d'haver obert tots el mateix dia, perquè aleshores hauríem pogut fer una bona campanya; el que importa no és la data, sinó el missatge que rep la ciutadania", sobretot ara que es preveu menys turisme i que els museus estan virant la seva estratègia cap al públic local.

"Hem parlat molt i hi ha hagut una saturació de debats, però hem de ser conscients que encara estem dins de la pandèmia i que no tenim distància per arribar a conclusions."

Pepe Serra. Director del MNAC

L'editora Laura Huerga (Barcelona, 1978) és un cas insòlit dins el panorama literari català. Amb uns inicis professionals allunyats del tot del món cultural, va ser l'hàbit lector i l'amor per les llengües inoculat des de petita el que la va portar, l'any 2011 i en plena crisi econòmica, a fundar Raig Verd, un dels segells independents

que ha protagonitzat l'explosió de nous projectes editorials que ha sacsejat el mercat català.

Editora en català de la Premi Nobel Svetlana Aleksíevitx i de l'escriptor africà Ngũgĩ wa Thiong'o, Laura Huerga ha construït un catàleg que vetlla especialment per la diversitat cultural i lingüística i pel compromís amb les llibertats i els drets humans. En aquest sentit, i convençuda que projectes com Raig Verd han ajudat a ampliar el nombre de lectors en català i a oferir noves mirades, l'editora creu que només el vincle amb els lectors

i llibreters podrà fer sobreviure el sector editorial, posat a prova per la crisi de la covid-19.

Laura Huerga
“Les editorials independents aportem diversitat”

Quins són els teus orígens lectors?

Els viatges de Gulliver va marcar l'inici de la meua lectura adulta, perquè és la primera novel·la que em va fer pensar que als llibres hi havia alguna cosa més que no pas una forma de passar-m'ho bé. D'aquí vaig passar a Borges i a Dostoievski.

La teua família era lectora?

La meua família era molt humil. La meua mare ens va criar a la meua germana i a mi amb l'ajuda de la meua àvia, treballant de senyora de fer feines. A l'escola s'estimulava la lectura, però va ser la nostra mare qui ens va impulsar a llegir. Ens portava a la biblioteca i a comprar llibres. Tot i el poc que teníem, un llibre era de primera necessitat.

Les teves primeres passes professionals, malgrat tot, no tenen res a veure amb el món del llibre...

Des dels catorze anys he treballat per guanyar-me la vida, però cada feina em permetia aplicar coses que aprenia. A Decathlon vaig posar en pràctica el meu coneixement del francès, a l'òptica vaig aprendre a fer webs i això em va permetre entrar al món de la borsa... Però l'objectiu era sempre guanyar-me la vida.

Quin paper han jugat les llengües en la teua vida?

Les llengües per a mi han estat un instrument d'emancipació. Haver estudiat i ara poder llegir en sis llengües m'ha permès tenir un gran instrument d'independència.

Quan decideixes fer el pas cap al sector editorial?

El catalitzador d'aquesta decisió va ser el 15M i la crisi econòmica que arrossegàvem des del 2007, però que en el meu cas es va materialitzar el 2011. El que veia a la borsa era dramàtic i em sentia un instrument del capital. Tenia els diners, tenia el temps i vaig decidir que no volia dedicar la meua vida a treballar a la borsa.

Per què t'endinses en el món editorial en un moment de crisi?

Veníem de la crisi del 2007-2008, i el 2011 el mercat editorial s'estava rendint a les normes de la rendibilitat econòmica. El sector editorial sempre té una lluita amb què es pot vendre amb més facilitat i el que cal és corregir aquest biaix, no rendir-se a la mera rendibilitat. És evident que tots, d'una manera o altra, ens acabem rendint a les lleis del mercat, perquè sense vendre ningú podria continuar; però cal fer una certa resistència al teu catàleg, un equilibri entre aquells que permetran editar i aquells noms que no ho tenen tan fàcil. Trobar un equilibri òptim és el que volia fer i és la meua feina.

Va costar molt arribar a perfilar què havia de ser Raig Verd?

Durant el primer any, entre que vam crear l'empresa l'any 2011 i editar el primer llibre el 2012, vam estar preguntant a llibreters, coneixent distribuïdores, escoltant tothom... Hi ha molta gent amb moltes ganes d'ajudar. Per exemple, Javier Cambroner, de la distribuïdora UDL, que va morir l'any 2013.

Quins eren els vostres referents? Teníeu algun model?

Teníem clar que no podíem repetir coses que ja s'havien fet. És a dir, no volíem crear un projecte editorial que ja existís. Ho dic a tothom qui em ve a demanar consell: no pots fer un Anagrama avui dia. Per context, per autors, per persones... és impossible repetir una experiència editorial. Per això teníem clar que no podíem emular cap projecte editorial que ens agradés, sinó que havíem de fer-ho de bell nou. Havíem de buscar el nostre camí, agafant tot allò que s'havia fet bé d'altres editorials que ens agradaven, com Edicions de 1984, Quaderns Crema o la mateixa Anagrama. És a dir, les editorials que ens van fer lectors.

“No sé si som referent, però som accessibles. A tothom qui s'apropa a nosaltres intentem acollir-lo com van fer amb nosaltres quan començàvem.”

Ara ja sou vosaltres el referent a qui demanar consell?

No sé si som referent, però som accessibles. A tothom qui s'apropa a parlar amb nosaltres intentem acollir-lo, aconsellar-lo, ajudar-lo, com van fer amb nosaltres quan començàvem. Hem de tornar el que ens van donar.

El primer llibre que vau publicar va ser *A dalt tot està tranquil*, de Gerbrand Bakker. Aquest primer llibre va arribar amb un premi sota el braç, el Llibreter 2012. Vau començar amb bon peu, doncs.

Això encara no m'ho crec! Va ser una benvinguda i una acollida molt especial per part del Gremi de Llibreters. No sabíem ben bé què significava perquè acabàvem de començar, però quan més temps passa més valor li dono. Fins i tot més que als premis Nobel, o d'altres premis que hem pogut afegir als nostres llibres. El Llibreter ens va posar al mapa literari, amb un premi que guardonava una idea contra corrent, un autor neerlandès, d'una literatura pràcticament inexistent entre nosaltres...

De fet, un dels trets distintius de Raig Verd és posar a l'abast obres, autors i literatures que sovint no ens arriben.

Per nosaltres era i ha estat sempre un eix transversal del projecte. Com tothom, jo també sóc víctima de la invasió de la literatura i la cultura anglosaxones. La majoria de la música, del cinema i de la literatura que consumim és anglosaxona. La majoria del que es tradueix és de l'anglès i, per més rica que sigui la seva cultura, és impossible que la literatura anglesa produeixi tant i tan bo i que, per contra, les altres cultures no produeixin res. De fet, aquesta invisibilitat la patim a casa nostra amb la literatura catalana.

En aquest sentit, per què vau apostar per una editorial en català? Com ho heu combinat amb l'edició en castellà?

Amb el temps m'he tornat més activista i militant perquè he trobat una necessitat personal, no tan col·lectiva, de fer-ho. Vam néixer amb la idea de fer un catàleg similar en català i castellà, però de seguida vam veure que hi havia més feina a fer en llengua catalana. Continuem publicant en castellà, però és evident que som més actius i activistes en llengua catalana. De la mateixa manera, el catàleg s'ha tornat més òbviament reivindicatiu.

Parlem, justament, de l'assaig. A l'inici Raig Verd era una editorial bàsicament literària, però heu anat ampliant amb llibres de no ficció, de pensament i reflexió.

No publiquem tants llibres d'assaig, però sí que tenen molta visibilitat. Són llibres sobre temes actuals, sobre conflictes evidents del nostre entorn (*fake news*, censura, reivindicació del carrer, el paper de les humanitats), que m'enriqueixen i em donen aire. L'assaig m'agrada molt, però em feia molta por. I més, fer assaig en llengua catalana, que pràcticament no se'n fa. Ara puc dir que és una de les experiències més agradables de la meua tasca. La narrativa m'encanta i és la base de Raig Verd, però l'assaig s'ha convertit en un estímul i una exploració alhora. Actualment publiquem un 80% d'autors estrangers en narrativa, però en canvi en assaig és pràcticament 50-50.

Fins i tot heu publicat una tal Laura Hueriga... Com va ser el pas d'escriure tu mateixa un llibre?

Tu, calla! neix d'una necessitat en un context on es crea una llei —la Llei Mordassa— per censurar el ciutadà, en aquesta dicotomia entre llei i justícia, que fa que una llei sigui legal, però no necessàriament justa. Amb la Blanca Busquets, amb qui tenim una complicitat molt gran i amb qui compartíem aquesta inquietud, volíem aprofundir en aquesta reflexió. Al final, es va convertir en un llibre perquè creïem que teníem alguna cosa a explicar.

El compromís forma part de l'estil Raig Verd?

Penso que al principi era més velat, menys evident. Potser no m'atrevia tant a fer-ho explícit, però s'ha anat fent més clar amb el temps i hem convertit l'editorial en una eina de reivindicació evident.

Quan es parla del vostre catàleg sovint es diu que és "literatura exigent".

Jo al lector no li demano res, i mai he sentit que els autors que tenim li demanin res. Tenim autors molt generosos, que responen al lector amb una humilitat absoluta. He tingut la sort de conèixer la majoria d'autors que he publicat i no parlaria d'exigència. Al contrari. Exigència, a més, què vol dir? Que són més difícils de llegir? Tot dependrà del que tu esperis de la literatura. Si només vols passar l'estona potser els trobaràs exigents... Però tot depèn del llibre, també en tenim que et poden fer passa una bona estona!

Quants llibres publiquen a l'any?

En publicàvem deu, però aquest any hem hagut de saltar-nos els propis límits. Al final el límit de veritat és el que jo pugui assumir. Estem fent més llibres, però tots passen per les meves mans. En el moment que jo no pugui assumir-

"Creiem en les llibreries de proximitat que creen comunitat i fan tots els papers de l'auca. Hem treballat molt a prop d'elles, i cuidar-les ha fet que part de la seva comunitat sigui també la nostra."

ho, com que sóc molt controladora, tindrà la sensació que perdo el control del vaixell i aflluixarem el ritme. Al final, hi ha editorials que fan seixanta llibres l'any sense perdre la personalitat. De tota manera, la idea seria mantenir un límit de setze o divuit llibres l'any.

Deies que tot passa per tu. Raig Verd és un projecte molt personal de Laura Hueriga?

Una cosa que faig molt bé és envoltar-me de persones molt bones. Tinc la sort de trobar persones molt bones en la seva feina que li donen el seu toc personal. Que tot passi per mi no vol dir que tot Raig Verd sigui jo.

La figura dels traductors en aquest equip deu ser fonamental.

Per nosaltres són base i, alhora, són amics. Formen part d'aquest pensament crític que hi ha darrera l'editorial. A banda de la seva implicació i de fer-los sentir valorats, les condicions de temps i remuneració tenen a veure amb això i fan que el seu treball sigui sòlid.

La proximitat amb el lector i amb el llibreter deu ser molt estreta.

Gràcies a les xarxes socials tenim un contacte molt proper amb el lector i hem pogut crear una comunitat estreta. Ara mateix tenim 180 subscriptors a través de la plataforma de micromecenatge L'Aixeta que posen diners a l'editorial i reben tres llibres, siguin quins siguin. A banda, hi ha gent que ens compra cada llibre que traïem. Aquesta xarxa s'ha pogut crear a través dels llibreters. Creiem en les llibreries de proximitat que creen comunitat i fan tots els papers de l'auca. Hem treballat molt a prop d'elles, i cuidar-les ha fet que part de la seva comunitat sigui també la nostra.

El vostre naixement coincideix amb l'explosió de les petites editorials a Catalunya. Com us relacioneu entre vosaltres?

Crec que nosaltres i altres editorials independents com Males Herbes i Periscopi, que són de la mateixa època, aportem diversitat i, com que no publiquem els mateixos llibres, el que fem és ampliar l'oferta. No ens barallem entre nosaltres sinó que estem guanyant lectors a la llengua castellana. Estem permetent que lectors catalanoparlants trobin els llibres que els interessin en la seva llengua. Depèn de nosaltres la tasca d'ampliar el milió de lectors en llengua catalana i, per això, hem de fer una bona feina.

És aquest el moment d'editorials com Raig Verd?

Seria el moment que apareguessin més petites editorials independents especialitzades. I quantes més, millor. Però

no perquè una editorial gran o mitjana sigui dolenta, sinó per la diversitat que ofereixen.

Parlem dels autors de Raig Verd. En primer lloc: Svetlana Aleksiévitx, Nobel de Literatura 2015.

Vam estar dos anys treballant per publicar el primer llibre, *Temps de segona mà. La fi de l'home roig*, traduït per la Marta Rebón, i quan jo deia a periodistes i editors que havia comprat un llibre d'una escriptora russa que explicava el pas del comunisme al capitalisme, tothom arrufava el nas. Em deien: "Ets boja? Això no és vendrà!". I de fet, jo creia que en vendria 200 com a molt, perquè era molt especialitzat. Però portava 100 pàgines en francès i ja estava decidida a publicar-lo.

I va i guanya el Nobel...

Va ser una sorpresa increïble. Marxava cap a casa i em truquen de TV3. Jo estava als ferrocarrils, no tenia bateria... Va ser una odissea. Quan van trucar a l'editorial, les noies es van posar a celebrar-ho. Va ser molt bonic, però inesperat.

Un altre autor destacat de Raig Verd és Ngũgĩ wa Thiong'o.

És un autor que teníem clar que volíem editar, i que ho volíem fer en català. *Descolonitzar la ment* estava publicat en castellà en versió butxaca, però vam fer una campanya de micromecenatge i va tenir, de seguida, una repercussió molt important. I després va guanyar el Premi Internacional Catalunya.

Publicar-lo era una presa de posició, en relació amb el que deies d'ampliar les veus respecte l'omnipresència anglosaxona.

És una elecció conscient i buscada. Intentem fer sempre una reflexió crítica sobre nosaltres mateixos i vam veure que no sabíem ni havíem publicat res sobre l'Àfrica. Ens vam adonar que no es publicava pràcticament res de literatura africana. Ell n'és una de les veus més destacades i referents. I és referent també en la qüestió de les llengües, en la reflexió sobre la importància de les diferents llengües que fa a *Descolonitzar la ment*, per exemple.

Com és la relació amb els autors?

Sé que en el món editorial et trobes de tot, però he tingut molta sort de trobar gent generosa, humil, accessible... que respon molt al tipus de llibre que fem i als valors que busquem.

A quin autor et sents més orgullosa d'haver editat?

Si no hagués guanyat el Nobel diria l'Aleksiévitx, per l'aposta per allò inaccessible i desconegut que comportava. Cada any, però, diria un autor diferent. Ara et diria la Magdalena Tulli, una de les autores de resistència del catàleg, una de les veus més importants de la literatura polonesa.

Quina importància té apostar per escriptores. És una voluntat o una casualitat?

En un moment determinat em vaig adonar que havíem publicat molts homes per ser una editorial formada per dones. La meua biblioteca també està feta majoritàriament per homes. I per això toca lluitar contra aquesta inèrcia que ens porta a publicar, a llegir, a comprar llibres escrits per homes. El que ara fem molt és investigar, és buscar-les. Les dones que publiquem

—Ali Smith, Ursula K. Le Guin,

Magdalena Tulli, Nnedi Okorafor, etcètera— les hem anat a buscar.

Parlem del moment actual. Com heu viscut la situació del coronavirus?

És difícil parlar per tot el sector del llibre o inclús de les editorials independents, però dins el món de la cultura som dels menys afectats. S'han tancat les llibreries dos mesos, coincidint amb Sant Jordi, però som dels menys perjudicats comparats amb els que necessiten un públic presencial: cinemes, teatres, concerts. Si ens tornen a confinar, podem continuar venent llibres. La meua feina la puc continuar fent —malgrat que el confinament afecta la concentració, la conciliació és complicada— però un concert no es pot fer des de casa.

Com us ha ajudat la vostra comunitat a superar aquest tràngol?

Potser fins ara no n'era prou conscient, perquè en el moment en què hem fet una crida als nostres lectors, ha estat impressionant. Aquesta consciència dels lectors de voler que projectes com els nostres continuïn i de contribuir-hi comprant els nostres llibres és el que ens salvarà. L'any vinent, si podem dir que hem sobreviscut, serà gràcies als lectors.

**Joan Safont, periodista
Clara Soler Chopo, retrats**

La Barcelona de les dones fotògrafes

Lourdes Delgado Fernández —

La portada del llibre d'Isabel Segura *Barcelona, Fotògrafes/Fotógrafas* mostra un primer pla d'una dona gran, amb abric d'astracan i arracades de perla, que sosté amb força un infant a la mà esquerra mentre, amb la dreta, filma amb una càmera. Per la serenor i destresa que denota la posició de les mans, ens adonem que no es la primera vegada que aquesta dona duu a terme cap de les dues accions —cuidar d'un infant i filmar— i, encara més, que és capaç d'executar-les alhora. Al fons, una ciutat col·lapsada pel trànsit reforça la tensió de l'escena. La fotografia és de Rosa Szücs del Olmo, membre del Grup Femení de l'Agrupació Fotogràfica de Catalunya (AFC), i va ser feta a la dècada dels anys seixanta del segle passat.

A la imatge de la contraportada, la protagonista torna a ser una dona gran —en aquest cas, vestida amb davantal i espadenyes— que cuida d'un nen en un espai públic, el Park Güell, molt abans de convertir-se en una atracció comercial turística. La fotografia la va fer la surrealista francesa Dora Maar durant la seva visita a Barcelona el 1932, i sembla voler captar la naturalitat amb què la imaginació desbordant de l'arquitectura d'Antoni Gaudí s'integra en el dia a dia dels ciutadans.

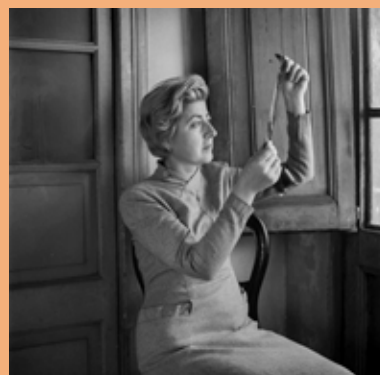
L'arquitectura i la ciutat que a Isabel Segura l'interessa explorar no són les de les postals, sinó les dels “llocs per treballar, per passejar, conversar, jugar, estimar, dormir, morir”.

Aquestes dues fotografies presenten algunes de les línies conceptuals que la historiadora Isabel Segura desenvolupa en aquest llibre per mitjà de textos i una selecció d'imatges de Barcelona capturades per 21 dones, majoritàriament espanyoles, des dels anys previs a la Guerra Civil i fins la dècada dels noranta. La primera d'aquestes línies és el concepte mateix de ciutat: a l'autora, l'arquitectura i la ciutat que l'interessa explorar històricament no és la de les postals, sinó la ciutat com a *vivitori*. És a dir, en paraules de Manuel Vázquez Montalbán, a qui cita, “els llocs per treballar, llocs per passejar, conversar, jugar, estimar, dormir, morir”. La segona és que, remunerada o no, la feina de les dones s'ha de visibilitzar i ha de passar a formar part del nostre imaginari col·lectiu com el de qualsevol altre treballador. La tercera línia conceptual, mostrada de manera rotunda a la fotografia de la portada, destaca que, durant molt de temps, la dona espanyola va condicionar les seves aspiracions fotogràfiques al rol que li marcava la societat. I, finalment, tal com demostra també aquesta imatge i l'existència del llibre mateix, la constatació del fet que aquestes restriccions no van resultar insalvables: davant del poder, sempre hi ha hagut la resistència creativa. En conjunt, es tracta d'un posicionament polític que determina la selecció de fotògrafes i d'imatges i que podria sorprendre el lector acostumat als llibres de fotografia de gran format.

Segura divideix el llibre en tres capítols que abasten, respectivament, des de principis de la dècada dels anys trenta fins el final de la Guerra Civil; la dictadura franquista; i la Barcelona dels setanta fins la Barcelona preolímpica. A

La fotoperiodista Anna Maria Martínez Sagi, a l'esquerra, al front d'Aragó, *El Día Gráfico*, 26 d'agost de 1936, pàg. 7. © AHCB / Anna Maria Martínez Sagi

Autoretrat, 1959. © AFB / Carme Garcia Padrosa

través d'un text documentat i amè, teixeix un context polític, social i urbanístic de la ciutat de Barcelona en què insereix eficaçment les expedicions fotogràfiques de les diverses artistes. El primer capítol, “Barcelona s'internacionalitza”, mostra els treballs de Margaret Michaelis, Dora Maar, Gerda Taro, Kati Horna i Anna Maria Martínez Sagi (l'única espanyola d'aquest capítol), les portades per *El Día Gráfico* de les quals s'han recuperat gràcies a la recerca de Segura.

El segon capítol, “Barcelona des del terrat”, se centra en el grup de fotògrafes amateur de l'AFC, a

Parc d'atraccions de Montjuïc, 1971. © Arxiu COAC / Pilar Villarrazo

Dona davant l'estació de França, 1932.
© AFB / Margaret Michaelis

qui Isabel Segura coneix bé, ja que va ser comissària de l'exposició *Carme Garcia. Des del terrat* el 2018, i entre les quals destaquen la citada fotògrafa, Milagros Caturla Soriano, Rosa Szücs del Olmo i Montserrat Vidal i Barraquer. També inclou Joana Biarnés, la fotoperiodista que ha vist la seva rellevància recuperada en els últims anys per mitjà d'exposicions, publicacions i premis.

El darrer capítol, "A peu de carrer", reuneix el treball, en gran part documental, de fotògrafes que van néixer a les dècades dels quaranta i dels cinquanta i que van fotografiar i participar en les protestes antifranquistes, les lluites feministes i els canvis urbanístics previs a les Olimpíades de 1992, un altre tema que Segura coneix bé, no només com a historiadora sinó també com a activista. Les fotògrafes són Pilar Aymerich, Consuelo Bautista, Anna Boyé, Colita, Silvia T. Colmenero, Roser Martínez Rochina, Marta Povo Audenis, Guillermina Puig, Marta Sentís, Anna Turbau i Pilar Villarrazo.

Al meu parer, el més interessant dels capítols és el segon, en el qual l'aproximació de l'autora inclou una perspectiva històrica de gènere que de vegades trobo a faltar en els altres dos. Per entendre i contextualitzar el treball de qualsevol fotògraf, no podem obviar les circumstàncies que el van fer possible. Això és el que hem vist fins fa poc a gran part dels estudis històrics, on se'ns presenta els fotògrafs com a "genis" al marge de les condicions en què van desenvolupar la seva obra. Per exemple, al capítol "Barcelona s'internacionalitza", seria interessant entendre per què totes les dones menys una eren estrangeres i a més jueves, i també què va fer possible que aparegués una excepció com Anna Maria Martínez Sagí. El valor de llibres com el d'Isabel Segura, que és molt, no resideix només en la visibilització "d'oblits", sinó també, tal com va indicar la historiadora de l'art Griselda Pollock, en l'oportunitat que ens donen de revisar com s'estableix el cànon, independentment de si els protagonistes són homes o dones.

Amb les imatges que recull al llibre, la historiadora vol posar en relleu que, remunerada o no, la feina de les dones s'ha de visibilitzar.

La ciutat no dormia, o no volia dormir

Lilian Neuman — D'aquesta vida insomne, i sobretot dels seus baixos fons, n'ha estat i n'és excel·lent cronista, espeleòleg i arqueòleg Paco Villar (Barcelona, 1961). Deixeble de Josep María Huertas (1939-2013) i de Lluís Permanyer, l'any 1996 va publicar un sorprenent volum titulat *Historia y leyenda del Barrio Chino*. No hi havia hagut un llibre com aquell (amb fotografies magnífiques) ni un testimoni com el seu des dels temps en què el periodista Francisco Madrid (1900-1952) va anar a passar la nit a una d'aquelles esgarrifoses cases de dormir del carrer Arc de Teatre i va viure obsessionat amb les xinxes durant dies.

Les seves obres posteriors —*La criolla, Banys de Mar, Los cafés de Barcelona*— estan a l'alçada de l'opinió de Lluís Permanyer: "Paco Villar és el millor. Investiga i estudia a fons. Tots els seus llibres són excel·lents".

Amb aquest volum generós i sorprenent, tant en text com en imatges, torna a rodar per uns carrers que —al meu parer, i alguna cosa semblant li deu passar a Permanyer— en tancar els ulls es poden veure tal com eren als anys vint, trenta, quaranta... Des del temible carrer del Cid fins a Conde del Asalto i Escudellers, quan els Bofarull van inaugurar Los Caracoles.

El 1939, el gran bordell (un edifici sencer) de Madame Petit, del carrer

Amb aquest sorprenent volum, Paco Villar torna a rodar per uns carrers que, en tancar els ulls, es poden veure tal com eren als anys vint, trenta, quaranta...

Arc de Teatre, està ple de soldats. Poc abans d'entrar les tropes franquistes, l'autoritat militar ordena que s'obrin les cases de prostitució. Sí, és la postguerra de l'etern racionament, de la fam, del fred; de centenars i centenars de persones sense sostre, de famílies amuntegades en tuguris. En aquesta ciutat —el món de Francisco González Ledesma— hi ha mercats al carrer on hom s'hi ven fins la mare, però també cartells al Paral·lel que anuncien La Bella Dorita, la Mae West de la nostra ciutat. Barcelona vol ser feliç i la llista de noms és infinita: Totó, Carmen de Lirio, Maty Mont (de cos espectacular i amb una exigua vestimenta que va ser condemnada per les autoritats). El llibre recupera tot aquell glamur a la força, i la ploma de Sebastià Gasch descriu en detall actuacions, talents i actituds davant el públic. I aquesta capacitat de certs artistes de fregar allò que és prohibit, d'insinuar i burlar-se —o, com a mínim, intentar-ho— de la fèrria censura que alça les celles en sentir la paraula "cigala".

Cap amunt a la ciutat

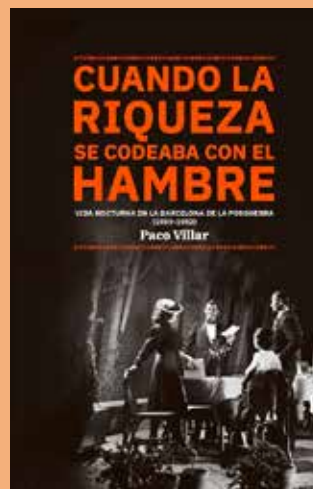
Aquest cop, Villar va carrer amunt. I de totes dues bandes de l'Eixample arriben les llums i les ombres dels anys quaranta i fins els cinquanta. Entre els qui es van quedar sense res i els qui van tornar de fora fins i tot amb caviar. Passem per La Puñalada, a la Parrilla del Ritz, i descobrim la meravellosa història de Bernard Hilda, un músic que aconsegueix fugir dels nazis i acaba regnant amb la seva orquestra als millors llocs de la ciutat. Per La Casita Blanca, que ofereix confort i estones agradables, i per l'encant de la preciosa plaça Calvo Sotelo i les seves dames que prenen l'aperitiu en una terrassa. Pel Windsor Palace i el California i per la Rosaleda.

La gent baixa dels seus fabulosos cotxes i els esperen els cambres que els acompanyen a bells jardins, un d'ells dissenyat per Adolf Florensa. La burgesia que quan sopa no s'està de res, de l'estraperlo, de les elevades tarifes per a artistes internacionals. El món de la rauxa dels rics, amb la seva meravella i la seva depravació.

I treuen el cap històries d'espionatge que esperen autor: un gran burgès de la Diagonal fa festes grandioses amb la flor i nata de la ciutat, però ningú sap que és membre de la resistència francesa. A la Rosaleda, José Luis de Villalonga, Ignacio Agustí i d'altres personatges notables són testimoni —i prenen nota— d'aquelles taules on sopaven autoritats del règim, però també on un amic dels aliats era capaç de tocar acords de la banda sonora de *Casablanca*.

No podem viatjar a aquell temps, però allà on hi va haver un periodista culte assegut en una taula, i on hi va haver un Sempronio admirat de les cames de la Mistingett, avui hi ha un llibre possible. I un de tan bo com aquest, amb la banda sonora de Joséphine Baker i Antonio Machín, de Charles Trenet i Maurice Chevalier. O amb Eva Perón homenatjada per Bernard Hilda amb acords de *La Cumparsita*.

Quin món, aquell.

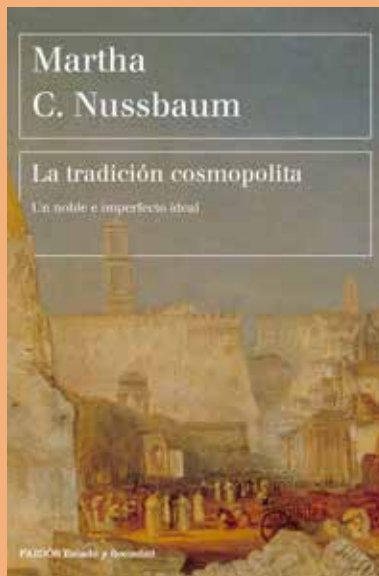
Quando la riqueza se codeaba con el hambre. (Vida nocturna de la Barcelona de posguerra, 1939-1952), Paco Villar

Ajuntament de Barcelona, 355 pàgines — Barcelona, 2020

La dignitat de ser ciutadans del món

Teresa Hoogeveen — En concordança amb les problemàtiques que tant la caracteritzen, Martha Nussbaum presenta a *La tradición cosmopolita. Un noble e imperfecto ideal* una teoria de la justícia basada en la dignitat que respon a una concepció parcial del benestar. La proposta és parcial perquè no pretén dir com s'ha de viure en tots els àmbits, sinó indicar quins són els requisits bàsics que cal complir perquè cadascú concreti la vida bona de la manera que li sembli més adient. Tal com esclareix al final del llibre, aquesta és la seva versió del punt de vista de les capacitats humanes, del qual n'és una de les principals propulsores des del tombant del segle XXI, conjuntament amb Amartya Sen.

Aquesta obra planteja una revisió del concepte de dignitat com a element fonamental de la igualtat humana considerada des del punt de vista moral, és a dir, en relació amb la justícia. L'expertesa en filosofia clàssica de Nussbaum es fa palesa durant un esclaridor recorregut a través de la genealogia de la tradició cosmopolita, la qual ancora en la resposta que donava Diògenes el Cínic quan li preguntaven d'on era i contestava que era *kosmopolitês* (ciutadà del món). Segons la filòsofa, en aquesta afirmació s'hi troba implícitament el concepte de dignitat, és a dir, la consideració que tots els éssers humans són iguals, independentment del lloc de naixement o de la jerarquia social, i, per tant, que tots han de ser tractats dignament. Seguidament, i de la mà del *De officiis* de Ciceró, Nussbaum desenvolupa la noció ciceroniana de justícia i els dos tipus de deures que en deriven: els “deures de justícia” i els “deures d'ajut material”. A partir d'aquestes consideracions,

Nussbaum revisa el concepte de dignitat com a element fonamental de la igualtat humana considerada des del punt de vista moral, és a dir, en relació amb la justícia.

i acompanyada de Groci i Adam Smith, la filòsofa i professora d'ètica i dret a la Universitat de Chicago desenvolupa críticament aquests dos tipus de deure per tal de mostrar —encertadament, a parer meu— que per poder complir amb els deures de justícia, considerats moralment ineludibles, caldrà primer respondre als deures d'ajut material que els seus antecessors solien menysprear.

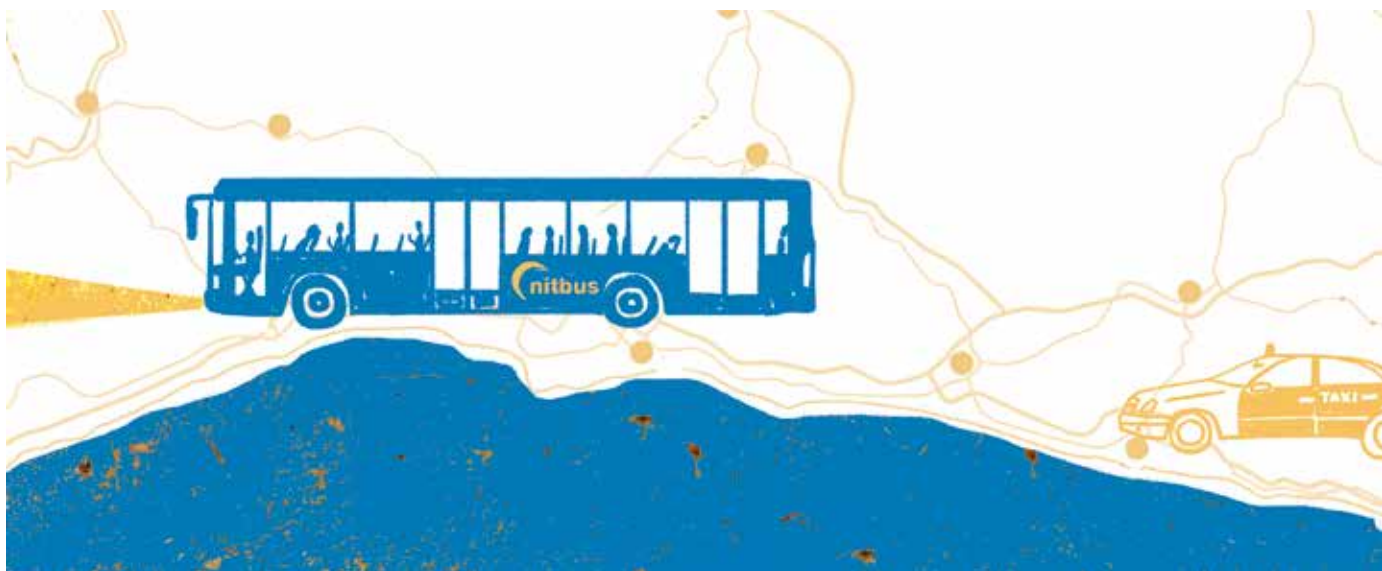
Nussbaum presenta la noció de dignitat estoica com a predecessora

dels drets humans, però també assenyala que els drets humans depenen de poder-se aplicar i que, per aquest motiu, requereixen diners. De manera convincent i explicativa, en el segon capítol del llibre mostra els perills, d'arrel estoica, de reduir la dignitat al voluntarisme, és a dir, a la voluntat de cadascú de sobreposar-se als infortunis de la vida. Aquesta perspectiva té la virtut d'afirmar que fins i tot l'ésser humà més desafortunat té dignitat, però també el greu defecte de negar la importància dels béns externs per a la vida humana bona i, en conseqüència, d'eximir-nos de la responsabilitat de respondre als deures mencionats anteriorment.

En la mesura que entén que la política té com a base un ideal moral, Nussbaum es veu obligada a justificar per què els éssers humans han de comportar-se com ella afirma i, així, a aportar una doctrina de psicologia moral convincent. D'altra banda, conscient de les interrelacions complexes entre les diferents parts del nostre món —sobretot de l'actual, però també del passat—, aquesta psicologia moral s'ha de poder aplicar a escala interestatal, ha de convèncer els estats perquè mantinguin relacions morals entre ells i, per tant, compleixin també els deures de justícia i d'ajut material. Potser en aquest punt caldria assenyalar que el llibre no desenvolupa amb precisió l'analogia entre l'individu i l'estat-nació, de manera que, en reconèixer i dialogar amb les operacions concretes de la política internacional actual, s'hi podria detectar una reificació acrítica dels estats-nació. Tal vegada aquesta sigui l'altra cara de la gran virtut de Nussbaum: l'habilitat de pensar arran de terra, tot reconeixent els mecanismes i les dificultats del nostre món, per facilitar-nos la tasca d'acompanyar-la en aquest viatge en el temps i de respondre a la seva proposta de llegir el passat per pensar el present.

***La tradición cosmopolita: Un noble e imperfecto ideal*, Martha Nussbaum**

Ediciones Paidós, 336 pàgines — Barcelona, 2020

**Corrandes
del bus nit
Anna Ballbona**

Quan els amics van començar a agafar el costum de repartir-se en taxis per tornar a casa, ella va pensar per primera vegada que havia de deixar el bus nit. L'escena solia anar així: un vespre que s'allarga després de la presentació d'un llibre, d'una exposició, amb un aplec de gent diversa que comparteix un element gens menyspreable: tots disposen de llit a Barcelona. I algú que li fa aquella cara compungida de "I ara com tornes?". "Ara has d'agafar el bus nit? I quanta estona hi tens?"

I finalment, algú altre, creient molt sincerament que li espera una expedició a la muntanya, que ha de sortejar obstacles i bestiar de tota mena per arribar al seu poble —de l'àrea metropolitana—, li diu que, si vol, es pot quedar a dormir a ca seva.

De primer, aquestes reaccions li feien gràcia, però d'ençà que es va convertir en habitual que tothom tornés en taxi a casa (és això, fer-se gran? Sorprendre's enmig d'ambients que no li correspondrien?), la seva sort viatgera del bus nit, ja sobrepassada la quarantena, la va començar a anguniejar.

Potser era l'edat, sí; potser ja no tenia edat d'agafar el bus nit com si tingués la meitat d'anys, o potser finalment s'havia de treure el carnet de conduir. Aquí venia l'altre misteri existencial que encara no sabia explicar-se (o no s'hi atrevia). Podria argumentar que no s'havia tret el carnet de conduir perquè era una avançada al seu temps, perquè la consciència ecològica l'havia fiblat des de sempre. Però s'ho estaria inventant. La mandra, pedra angular que permet explicar mig món, explicava també això. Una mandra elefantíaca.

Les parelles que ha tingut li han servit, entre d'altres coses, per dissimular els efectes d'aquesta mandra. L'han portat cap aquí i cap allà i li han estalviat unes quantes rondes de nit en autobús desmanegat. Però, tot i això, hi ha dies, com aquest divendres, que té un sopar amb companys de feina i ja es veu plantant-se a un quart de dues de la nit a la Ronda de Sant Pere per esperar el bus que la portarà a casa després de passejar-la per cinc pobles.

A través dels viatges en bus nit pot repassar la història urbanística i psicosocial dels últims vint anys. De Barcelona i rodalies. Les obres de Glòries, les del tren d'alta velocitat i els talls

Anna Ballbona és periodista i escriptora. És autora de les novel·les *No soc aquí* (Premi Llibres Anagrama 2020) i *Joyce i les gallines* (Anagrama, 2016), i dels poemaris *Conill de gàbia* (Labreu Edicions, 2012) i *La mare que et renyava era un robot* (Galerada, 2005). Escriu i col·labora en diversos mitjans de comunicació, com el diari *Ara*, *El Temps*, *Serra d'Or* i *Catalunya Ràdio*.

als pobles que obligaven l'autobús a passar per carreteres de revolts endimoniats (o especialment rabiüts a una certa hora i amb una certa densitat etílica a l'estómac i al terrat). Les èpoques de sentir la catipén de maria o de haixix, o el clec de les pastilles, o de veure els últims bars rònecs oberts, substituïts més tard pels supermercats de paquistanesos. De la música mestissa de Manu Chao fins al reggaeton, el xumba-xumba techno, la fal·lera brasilera o la Rosalía. De passar de tornar en l'últim bus de la nit, el dels ressagats —i la vorera clivellada de perbocades i aquell que va de tort i l'altre que es resigna a passar la nit en un portal, i els grups de vailets que s'empenyen i es criden, i els primers camions al magatzem d'El Corte Inglés—, a córrer per agafar el primer bus de la nit i que et comencin a fer nosa les criatures, els altaveus a tot drap, la desorientació de sempre sobre si aquest és el bus de Barberà o el de Parets.

Mereixen un capítol a part els diàlegs impossibles amb el conductor que s'entestava a donar-li conversa i a repassar tota l'actualitat pel broc gros: “els fotria tots a treballar, a aquests, ja veuries” i ella anar-li dient que sí, és clar, quan amb prou feines el sentia del terrabastall que feia el bus amb els sotracs. De fet, diria que, amb els anys, la llauna dels busos cada cop emet uns sons més exasperants, però això no sap si és que l'oïda se li torna fina o que, efectivament, els busos fa anys que s'esgavellen. La distorsió o l'engany a què ens sotmet la memòria.

Amb els conductors va desenvolupar una paciència zen amb un toc mercantilista: lapses de conversa amable a canvi d'aturar-se a la parada fictícia que li quedava més a prop de casa. Després hi ha les

visions de la nit: una imatge, a una certa hora, que li produeix un efecte magnètic, de bellesa dins un canemàs de lletjor, que només pot veure ella. La fàbrica d'Asland que fumeja com si vetllés per tothom; les llumetes arrengraderades dels pisos

A través dels viatges en bus nit pot repassar la història urbanística i psicosocial dels últims vint anys. De Barcelona i rodalies.

de Santa Coloma com un perfecte quadre elèctric, sense falla; alguna ronda de sortida de Barcelona que s'eleva i fa un gir com de simfonia harmoniosa... Visions fugaces d'un moment de la nit, un esquitx enmig del feix marmori de nits amb ganes d'arribar a casa, que ja s'ha fet tard.

Aquest divendres, mentre els altres companys han anat a buscar un taxi que els porti per sobre de la Diagonal, ella ha encalçat el camí cap a la Ronda de Sant Pere per agafar un bus nit que la portés cap a la banda del Besòs. I en el viatge, després de molt de temps, s'ha tornat a marejar. No sap si atribuir-ho al vi —no n'ha begut pas tant, però potser ja no el paeix igual?— o a la posició del seient que ha triat a l'autobús —un d'aquells seients de quatre, més ensotats, que envien més sotragada a la panxa quan hi ha cops de volant— o al conductor de l'autobús —un paio a qui no coneixia, que agafava les rotondes com si algú l'estigués empaitant—. Ha tingut malsons.

Amb el batzic-batzac de les virades brusques del conductor, es veia vint anys enrere, perdent un bus que li semblava que era el seu. Encara no estava avesada a agafar-lo, era tard i li començava a entrar la por de no trobar com tornar a casa. Demanava al següent si aquell parava a prop del poble i el conductor li feia un sí desmenjat que també li hauria

Amb el batzic-batzac de les virades brusques del conductor, es veia vint anys enrere, perdent un bus que li semblava que era el seu.

fet si li hagués demanat per anar a Roma. Hi pujava i li semblava estar en una nau voladora que, en una volta interminable, s'aturava a una tirallonga de pobles on mai havia estat. En aturar-s'hi, el conductor havia d'insistir perquè uns escollits baixessin, sense protestar, i ella

s'aixecava fent tentines, després d'una lleu capcinada i encara amb una agror que li pujava a la boca, i li demanava si faltava gaire pel seu poble més proper i el conductor deia que no, tranquil·la, que ja t'avisaré, hem de fer més volta encara, el camí més llarg per tornar a casa, sempre, però ja arribarem. I sentia com tots els girs terrífics de les rotondes li premien la panxa cada vegada més fort, seguits de les frenades en sec per no saltar-se una parada, la cridòria dels qui baixen, la frustració dels que hi voldrien pujar però aquest tampoc és el seu bus. I totes les metàfores que pot encapsular un viatge de nit, tot fosc, només llumetes com llumins escampats per polígons i carreteres terciàries. I ella, que ja no sap si és encara en un somni o en un conte de Sylvia Plath, comença a pensar que és el seu torn de baixar, que ja és hora, que si cal arribarà a peu al poble, que la volta dura massa.

En un moment del somni de certa tensió espiritual i existencial, es diu que ha de fer el seu camí, les seves tries, que a partir d'ara és ella qui farà els cops de volant, bé que els pot fer, encara que no gastis carnet de conduir; una cosa no treu l'altra. I quan gairebé n'està convençuda se li apareix la mare dient-li que no te'l trauràs mai el carnet, a aquest pas, i ella mira d'aixecar-se per contestar-li que sí, que va equivocada, just quan una rotonda amb una escultura espantosa al mig, l'ha enviat contra la finestra i li ha fet anar el mòbil amb els auriculars per terra.

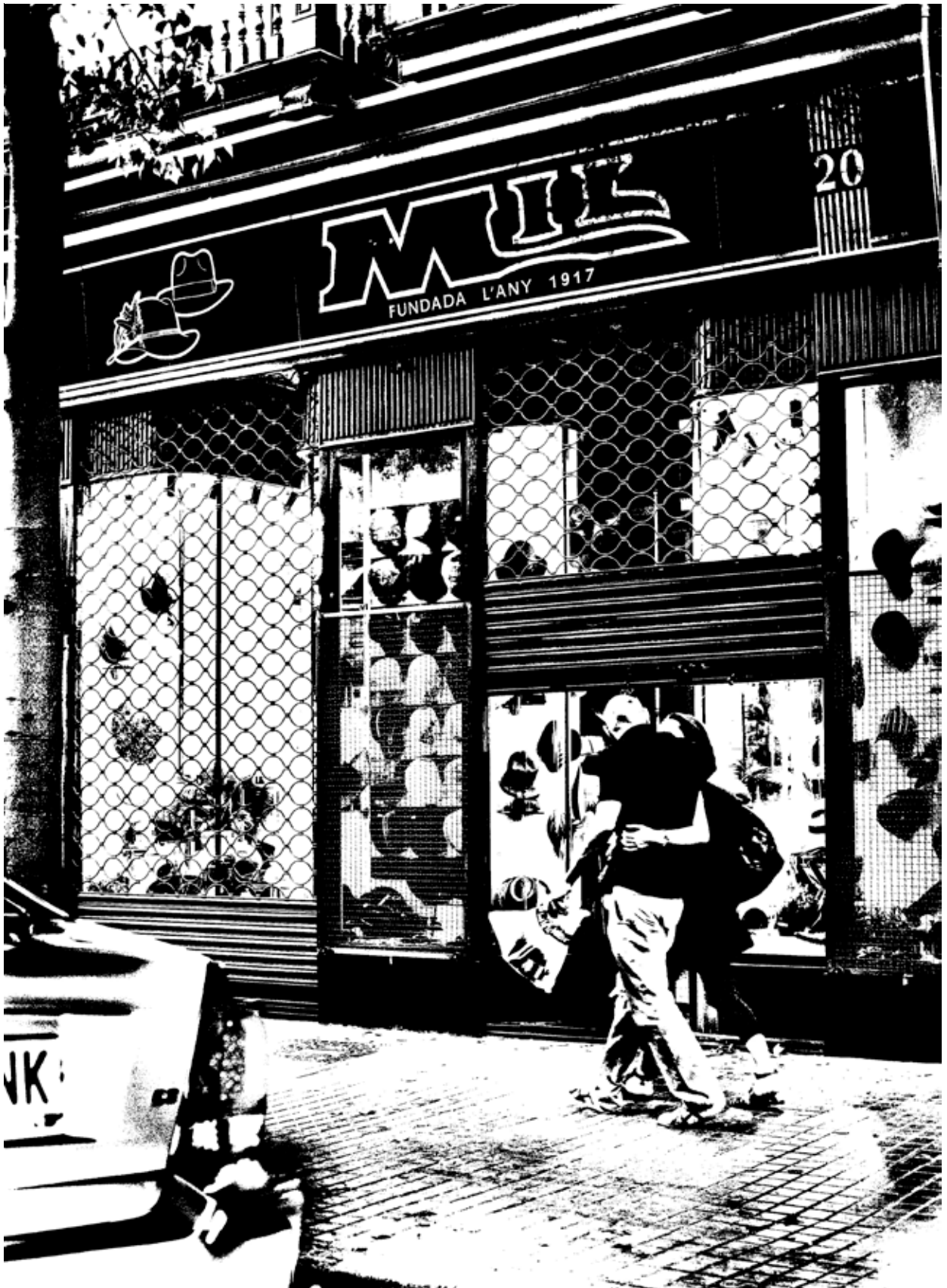
S'ha despertat desorientada i amb aquella temença furtiva de si s'ha saltat el seu poble. Però no, encara en falten un parell fins que hi arribi. Té una mica de set i el regust de la confusió del somni, que no era només un somni. Li sembla que una vegada li va passar, que va agafar el bus equivocat i va haver de caminar una hora i mitja per carreteres massa negres, mastegant la por però empassant-se-la, per tornar a casa. Quan es van inventar els primers busos nit cap a la seva comarca, va pensar que en qüestió d'anys veuríem tothom agafar-los i que s'acabarien tants viatges en cotxe. Els vaticinis no són la seva especialitat. Quan al cap d'una hora i quart arriba al poble, baixa del bus palpant-se per assegurar-se que no ha perdut res i que està sencera. Camina feixuga. S'adona de sobte que se li ha tornat a fer massa tard.

No soc aquí
Llibres Anagrama, 2020

Joyce i les gallines
Anagrama, 2016

Barcelona Metròpolis

Número 116

Octubre 2020

Direcció

Milagros Pérez Oliva

Consell de redacció

Marc Andreu, Àgueda Bañón,
Sara Berbel, Ismael Blanco, David Bravo,
Judit Carrera, Najat El Hachmi,
Sonia Fuertes, Mayo Fuster Morell,
Marina Garcés, Oscar Guayabero,
Ismael Peña López, Sara Moreno Colom,
Milagros Pérez Oliva, Marga Pont
Algueró, Bernat Puigtobella, Genís Roca,
Joan Manuel Tresserras

Coordinació editorial

Marga Pont Algueró

Edició de textos

César Muñoz

Col·laboradors

Santiago Alba Rico, Anna Ballbona,
Sebastián Bonilla, Fernando Broncano,
Xavier Casals, Izaskun Chinchilla, Mike
Davis, Lourdes Delgado Fernández,
Míriam García García, Teresa
Hoogeveen, Míriam Juan-Torres,
Amparo Lasén Díaz, Guillermo López
Linares, Areti Markopoulou, Estrella
Montolío, Emilio Santiago Muíño, Lilian
Neuman, Bernat Puigtobella, Clàudia
Rius, Joan Safont, Gerardo Santos.

Disseny editorial

Fons Gràfic

Il·lustracions

Raquel Marín

Portada

Rafafans

Fotografia

Arnau Bach, Edu Bayer, Carme Garcia
Padrosa, Anna Maria Martínez Sagi,
Myriam Meloni, Margaret Michaelis,
Clara Soler Chopo, Joan Tomás, Pilar
Villarrazo, Arxiu COAC, AFB, AHCB.

Correcció i traducció

BCNBabel, Glòria Isern

Producció

Maribel Baños

Distribució

M. Àngels Alonso

Administració

Jordi Madaula

Dipòsit legal

B. 37.375/85

ISSN 2340-129X

Editor

Ajuntament de Barcelona

Edició i producció

Consell d'Edicions i Publicacions:

Jordi Martí Grau, Joan Subirats Humet,
Marc Andreu Acebal, Gemma Arau
Ceballos, Àgueda Bañón Pérez, Marta
Clari Padrós, Núria Costa Galobart,
Albert Dalmau Miranda, Laura Pérez
Castaño, Jordi Rabassa Massons, Joan
Ramon Riera Alemany, Pilar Roca Viola,
Edgar Rovira Sebastià i Anna Giralt
Brunet.

Directora de Comunicació:

Àgueda Bañón.

Direcció de Serveis Editorials:

Núria Costa Galobart.

Passeig de la Zona Franca, 66.

08038 Barcelona.

Telèfon 93 402 31 31

Adreces electròniques

Web

www.metropolis.barcelona

Twitter

@bcnmetropolis

Correu electrònic

bcnmetropolis@bcn.cat

*Els articles de col·laboració
expressen l'opinió dels seus autors,
no necessàriament compartida pels
responsables de la revista.*

*Els continguts de Barcelona Metròpolis
es troben disponibles al lloc web de la
publicació sota una llicència Creative
Commons de Reconeixement-No
Comercial-Compartir Igual 2.5 Espanya.*

Més informació a

www.metropolis.barcelona

MOTXILA ECOLÒGICA

Residus generats per ex. 136 gr.

Consum d'aigua per ex. 0,32 lit.

Consum d'energia per ex. 0,44 Kw

Gr. CO2 un exemplar 212

Pes del Catàleg en gr. 354

Fibres reciclades 100%

Dossier

Ciutat oberta.

Els reptes del futur

4-11

Emilio Santiago Muño

Cap a uns vots col·lectius de luxosa pobresa

12-16

Míriam García García

Imaginem la ciutat simbiòtica

18-25

Mike Davis

L'any de la plaga

26-30

Fernando Broncano

Sobiranes tecnològiques

32-37

Amparo Lasén Díaz

L'escolta a la ciutat digital

40-45

Santiago Alba Rico

La fi del món (comú)

46-51

Míriam Juan-Torres

L'extrema dreta i el populisme autoritari, reptes per a la democràcia liberal

52-57

Estrella Montolío i Sebastián Bonilla

Retòrica ultra

58-62

Xavier Casals

Com definir Vox? Cinc claus interpretatives

64-67

Areti Markopoulou

Ciutats que aprenen de la ciència: la resposta a una crisi de disseny

70-73

Guillermo López Linares

La ciutat està despullada: la natura com a necessitat

74-80

Izaskun Chinchilla

Alternatives a la plaça dura. Per la biodiversitat urbana i l'empoderament ciutadà

82-92

Entrevista

Carme Portaceli

"És pel cor que es trastoca la ment de l'espectador", de Bernat Puigtobella

94-101

Visions urbanes

Allà on la ciutat es guanya tots els seus noms

de Gerardo Santos

103-115

Plec de cultura

Debat. Peus de plom i mirada curta. El futur de la cultura després del confinament

Entrevista. Laura Huerga

Llibres. Barcelona. Fotògrafes/Fotógrafas / Cuando la riqueza se codeaba con el hambre / La tradición cosmopolita. Un noble e imperfecto ideal

116-119

Relat

Anna Ballbona

Corrandes del bus de nit

Versión castellana
www.metropolis.barcelona/es

English version
www.metropolis.barcelona/en

Ajuntament de Barcelona

www.metropolis.barcelona

Número il·lustrat per **Raquel Marín**

Insert fotogràfic de **Joan Tomás**